

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ,
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΠΣ 2014 – 2016

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ «ΚΡΙΣΗΣ»*

Λαμπρινή Αναστασίου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ελευθερία Δέλτσου

Επικουρική εποπτεία: Ιωάννα Λαλιώτου

Α. Τάσος, 20 Σεπτεμβρίου 1971, Μνήμη Γιώργου Σεφέρη, χαρακτηριστικό σε ξύλινη πλάκα

Βόλος 2016

...

Τί γυρεύετε; τὰ μηνύματά σας
ἔρχονται ἀλλαγμένα ὡς τὸ καράβι
ἡ ἀγάπη σας γίνεται μίσος
ἡ γαλήνη σας γίνεται ταραχή
καὶ δὲν μπορῶ νὰ γυρίσω πίσω
νὰ ἰδῶ τὰ πρόσωπά σας στ' ἀκρογιάλι.

...

(Γ. Σεφέρης, *Αλληλεγγύη*)

Στη μνήμη της μητέρας μου Ελένης
και του φίλου μου Γιάννη Σκαρπερού

Ευχαριστίες

Για την πραγματοποίηση της εργασίας αυτής θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους «πληροφορητές», εργαζόμενους και εθελοντές στο Δημοτικό Παντοπωλείο, το Ιατρείο Αλληλεγγύης, την Κουζίνα Αλληλεγγύης, το Στέκι «Αλληλεγγύη για όλους» και τη Μητρόπολη, τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, τους άνεργους και ανασφάλιστους, που βιώνοντας σε διαφορετικό βαθμό και με ιδιαίτερο τρόπο ο καθένας την επισφάλεια με εμπιστεύτηκαν προσφέροντάς μου πολύτιμες πληροφορίες κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Ένα μεγάλο ευχαριστώ στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Ελευθερία Δέλτσου, για τις πολύτιμες συμβουλές της από το πρώτο εξάμηνο του ΜΠΣ και καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής εργασίας μέχρι την πραγματοποίησή της. Ευχαριστώ επίσης την κ. Ιωάννα Λαλιώτου, ως δεύτερη επιβλέπουσα, αλλά και όλους τους καθηγητές/τριες στο ΜΠΣ του ΙΑΚΑ με τους οποίους συνεργάστηκα. Δεν μπορώ να μην ευχαριστήσω φυσικά τους ανθρώπους του οικογενειακού και φιλικού μου περιβάλλοντος για τη στήριξή τους.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	6

Κεφάλαιο 1^ο

Ορίζοντας την Επισφάλεια ή ο Ορίζοντας της Επισφάλειας

1.1 Πέρα από τη «φυσική τρωτότητα» και το «τυχαίο» της ανθρώπινης ύπαρξης	15
1.2 Αλλαγές στο Εργασιακό.....	16
1.3 Αλλαγές στο Ασφαλιστικό.....	20
1.4 Ανασφάλιστη – «μαύρη» εργασία	22
1.5 Φαινόμενο ανεργίας	27
1.6 Φαινόμενο «κατοχής»	30
1.7 Δάνεια, Αυξήσεις Λογαριασμών και Φόροι	31
1.8 Και το όνομα αυτού «Δημόσιο Χρέος»	36
1.9 Τα όνειρα που έγιναν εφιάλτες	37
1.10 Τα «πατώματα»	41

Κεφάλαιο 2^ο

Διερευνώντας τις αιτίες: Η «Κρίση» και το «Χρέος»

2.1 Εσωτερίκευση ενοχής και «αυτομαστίγωση»	44
2.2 Ζητήματα εργασιακής ηθικής και κακής διαχείρισης.....	50
2.3 Ζητήματα «νοοτροπίας» και «κουλτούρας»	52
2.4 «Διαφυγόντα» κέρδη.....	58
2.5 Παγκοσμιοποίηση και «Νέα Τάξη Πραγμάτων»	59
2.6 Το «Χρέος» και τα «Μνημόνια»	61
2.7 Περί «Κρίσης» ή «Η Ωρα της Κρίσεως»:	

2.7.1 Κρίση της Δημοκρατίας και Φαινόμενο ΧΑ.....	64
2.7.2 Κρίση του Συνδικαλιστικού Κινήματος.....	67
2.7.3 Οι «Γραφές»	72
2.8 «Κεραυνός εν αιθρία»;	73

Κεφάλαιο 3^ο

Τρόποι αντιμετώπισης της «κρίσης»

3.1 Δομές υποστήριξης - Τα «αναγκαία»	76
3.2 Η δικτύωση των δράσεων υποστήριξης.....	88
3.3 Προγράμματα Κοινωφελούς Εργασίας.....	92
3.4 Ο κοινωνικός και πολιτικός ρόλος των δομών υποστήριξης και των ΜΚΟ	94
3.5 Υποκείμενα σε επισφάλεια	
Η Αναγκαιότητα της Εργασίας:	
Ζητήματα Αξιοπρέπειας και Υπερηφάνειας	96

Συμπεράσματα.....	105

Βιβλιογραφία.....	110

Εισαγωγή

Στην αυγή του 21^{ου} αι. πλήθος κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών αλλαγών αναδύθηκε παγκοσμίως, όσο και στη χώρα μας. Από το 2008, έτος ορόσημο του ξεσπάσματος της ονομαζόμενης «κρίσης», έως τις μέρες μας οι αλλαγές αυτές είναι ορατές στην καθημερινότητα μέσω της πτώσης του βιοτικού επιπέδου των μικρομεσαίων κυρίως τάξεων και τον περιορισμό των κρατικών παροχών. Οι οικονομικοί μετασχηματισμοί κραδαίνουν ολόκληρο το πλέγμα του κοινωνικού, πολιτισμικού και πολιτικού ιστού, όπου κυρίαρχες «ατζέντες» αμφισβητούνται, θέτονται σε επαναδιαπραγμάτευση και ανα-σημασιοδοτούνται. Στο όνομα της «κρίσης» και του «χρέους» τα μέτρα «εκτάκτου ανάγκης» αποτελούν πλαίσιο εφαρμογής εργασιακών αλλαγών και θεσμικών «μεταρρυθμίσεων»· «κεκτημένα δικαιώματα» αίρονται. Σε αυτές τις συνθήκες συνεχούς και αυξανόμενης ύφεσης οι ελαστικές σχέσεις εργασίας, η ανασφάλιστη – «μαύρη» εργασία και η ανεργία σε συνδυασμό με τις αυξήσεις στη φορολογία και τη διάλυση του «Κράτους Πρόνοιας» οξύνουν τα προβλήματα επιβίωσης για την πλειοψηφία των πολιτών στη χώρα μας αυξάνοντας τον αριθμό των ονομαζόμενων πλέον «νεόπτωχων».

Ο καθημερινός αγώνας επιβίωσης θέτει τα «υποκείμενα» σε μία κατάσταση συνεχούς και αυξανόμενου άγχους, ανασφάλειας και αβεβαιότητας διαμορφώνοντας τη σύγχρονη συνθήκη «επισφάλειας», που αφήνει τα ίχνη της τόσο στην υγεία, όσο και στις κοινωνικές σχέσεις· «εγκατεστημένες ισορροπίες» κλονίζονται θέτοντας «τις ισχύουσες συμβάσεις σε οριακές δοκιμασίες» (Μπιλάλης, 2015:8). Ταυτόχρονα οι «υποχρεώσεις» των πολιτών, που συνεχώς αυξάνονται σε βάρος των «δικαιωμάτων», θέτουν σε προβληματική ζητήματα «Δημοκρατίας» στις σύγχρονες καπιταλιστικές συνθήκες του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης.

Τα έτη 2008, ως ξέσπασμα της «κρίσης», και 2010, ως εναρκτήριο έτος μνημονιακής πολιτικής, δεν προήλθαν από παρθενογένεση. Τι ήταν αυτό όμως που τάραξε τη φαινομενική ευμάρεια της κοινωνίας μας; Το πλαίσιο της «βιωμένης εμπειρίας», με ώθησε στην αναζήτηση προσδιορισμού των αλλαγών και των μετασχηματισμών αυτών στο χρόνο και το χώρο, όπου κινούμαστε, δρούμε και αντιδρούμε ως υποκείμενα. Η «ιστορική αίσθηση», επισημαίνει ο Andrea Muehlebach (2013:297) χρησιμοποιώντας μία έκφραση του James Clifford, είναι ευρέως κοινή στο επισφαλές παρόν, όπου πολλοί άνθρωποι κοιτάζοντας πίσω σ' ένα παρελθόν, που, ακόμα και αν ήθελαν να απαλλαχτούν από αυτό, συνεπαγόταν ένα σχετικά σταθερό

ορίζοντα προσδοκιών κι ένα σχετικά προβλέψιμο μέλλον, τώρα αισθάνονται αποδιωγμένοι από αυτό σε πολλά μέρη του κόσμου.

Αρχικά η ανάγκη βαθύτερης κατανόησης της χρονικότητας του παρόντος, με έστρεψε σε μια ιστορική διερεύνηση ενός σχετικά πρόσφατου βιωμένου παρελθόντος, της περιόδου της «μεταπολίτευσης». Η ιστορική αυτή διερεύνηση με ωθούσε σε όλο και πιο απομακρυσμένες από τη «βιωμένη εμπειρία» χρονικότητες του παρελθόντος αναζητώντας «αιτιακά συστήματα» (Dosse, 2000:278) σε μία προσπάθεια υπέρβασης του διαχωρισμού «παρόντος – παρελθόντος μέσα από την οργανική τους σχέση, προκειμένου η γνώση του παρελθόντος να χρησιμεύσει σε μια καλύτερη κατανόηση της δικής μας κοινωνίας» (2000:280). Πώς όμως μπορεί κανείς να προσεγγίσει το «τώρα» πέρα και έξω από την ανθρωπολογική οπτική;

Το ζήτημα της σύγχρονης «κρίσης» έχει αποτελέσει αντικείμενο ευρύτερης διεπιστημονικής διερεύνησης σε μία προσπάθεια αναζήτησης τόσο των αιτιών, όσο και λύσεων διεξόδου. Χαρακτηριστικό είναι το Συνέδριο, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το Μάιο του 2011 με θέμα *Η ιστορία της εργασίας: Νέες προσεγγίσεις σ' ένα παλιό ζήτημα*¹, όπου οι «αλλαγές στην εργασία» στα πλαίσια της «οικονομικής κρίσης» βρίσκονται στο επίκεντρο. Η συνεργασία ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών στη μελέτη του φαινομένου της σύγχρονης αυτής «κρίσης» στρέφει την οπτική μας όχι μόνο στη μελέτη του παρελθόντος σε σχέση με το παρόν, αλλά και τη μελέτη του παρόντος σε σχέση τόσο με το παρελθόν, όσο και με το μέλλον· γίνεται μία προσπάθεια διεύρυνσης του «μέλλοντος του παρελθόντος», που διασχίζει το παρόν «πέρα από τις δυαδικές αντιθέσεις» (Gazi, 2010)².

Η κατάσταση «εκτάκτου ανάγκης», ως επιβολή σκληρών μέτρων λιτότητας και άρση δικαιωμάτων στο όνομα της αντιμετώπισης της «κρίσης» και του «χρέους», οι συνέπειες στη ζωή των υποκειμένων, η δράση και η αντίδραση τους στις επισφαλείς αυτές συνθήκες επιβίωσης δεν αποτελούν γεγονότα που «έκλεισαν τον κύκλο» τους και τα μελετάμε «ιστορικά»· μας προβληματίζουν και τα μελετάμε, θα μπορούσαμε να πούμε, «εν θερμώ». Τα γεγονότα αυτά, λοιπόν, αποτελούν μία δυναμική στην οποία όλοι εμπλεκόμαστε ως υποκείμενα «εκτάκτου ανάγκης», με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, σηματοδοτώντας ουσιαστικά το βιωμένο ιστορικό χρόνο.

Το «επισφαλές παρόν», η αίσθηση αποσταθεροποίησης, ανασφάλειας, αβεβαιότητας για το μέλλον σε συνδυασμό και με την διάλυση των κρατικών προνοιακών συστημάτων, όπως λειτούργησαν μετά το Β' Π. Π., χαρακτηρίζουν πια τον τρόπο ζωής της πλειοψηφίας των

¹ <http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=162>

² <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/historein/issue/view/154> (ο 10ος τόμος του περιοδικού *Historein* είναι αφιερωμένος στον ιστοριογραφικό προσανατολισμό στην «κριτική ιστορία» και τη δυναμική της σε συνεργασία με άλλες ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες)

κατοίκων του πλανήτη μας. Το έτος 2012 μία σειρά άρθρων ανθρωπολογικής προσέγγισης τέθηκαν στο φως της δημοσιότητας σε σχέση με την επισφάλεια, την ανεργία, τη φτώχεια και τις επιπτώσεις τους, όπως βιώνονται και αντιμετωπίζονται όχι μόνο σε χώρες του ονομαζόμενου «Τρίτου Κόσμου», αλλά και σε χώρες του «Πρώτου» και «Δεύτερου Κόσμου». Στα άρθρα αυτά το ενδιαφέρον και η προβληματική στρέφεται κυρίως σε αυτό που ο James Clifford χαρακτηρίζει ότι «Η βεβαιότητα πως ζήσαμε σ' έναν 'Πρώτο Κόσμο' - φούσκα της ασφάλειας δεν υπάρχει πια. Ξεκουμπίδια. Και τώρα;» (Muehlebach, 2013:297). Οι συγγραφείς αφήνουν ουσιαστικά να διαφανεί όχι μόνο το «γιατί» και «πώς» διαμορφώθηκε η παρούσα συνθήκη της «επισφάλειας», αλλά και το ερώτημα «πώς ν' αλλάξουμε τον κόσμο»³. Υπό το φως της σύγχρονης και παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης η θεωρία του μαρξισμού φαίνεται να είναι επίκαιρη, όπως καταδεικνύει και ο Eric Hobsbawm στο έργο του *Πώς να αλλάξουμε τον κόσμο: Μαρξ και Μαρξισμός 1840-2011* (2011). Εξάλλου, «ποια η τύχη της εθνογραφικής εργασίας αν το εθνογραφικό παρόν πάψει να αποτελεί μια 'σύλληψη του παρόντος' προσανατολιζόμενη προς ένα 'κοντινό μέλλον'»; (Muehlebach, 2013:302)

Σε μία προσπάθεια προσδιορισμού των αλλαγών και των μετασχηματισμών στο χρόνο και το χώρο, όπου κινούμαστε, δρούμε και αντιδρούμε ως υποκείμενα, στηρίχτηκα στη «βιωμένη εμπειρία». Στην παρούσα εργασία, η «βιωμένη εμπειρία» στο επισφαλές παρόν αποτελεί τη βάση κριτικής διερεύνησης του «παρόντος» σε σχέση με το «παρελθόν». Βασικά ερωτήματα αποτελούν το «τι άλλαξε» και «τι όχι», «πώς» και «γιατί», με το βλέμμα στραμμένο στο «μέλλον». Επίκεντρο της συγκεκριμένης έρευνας αποτελεί η στάση των ίδιων των επισφαλών υποκειμένων, η δράση και η αντίδραση τους, απέναντι στις αλλαγές που έχουν υποστεί στη ζωή τους.

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι να τεθούν κάποιοι προβληματισμοί που πηγάζουν μέσα από την πολυπλοκότητα της «βιωμένης εμπειρίας». Ποιοι είναι αυτοί που βιώνουν τις συνέπειες της «κρίσης» και την «επισφάλεια», σε ποιο βαθμό και γιατί; Πώς βιώνεται η επισφάλεια και πώς αντιμετωπίζεται στην καθημερινότητα των υποκειμένων; Πώς νοιώθουν; Τι πιστεύουν, τι σκέφτονται και τι λένε για τα αίτια της «κρίσης»; Ποιος ο ρόλος του «ηγεμονικού αφηγήματος», όπως διαφαίνεται στο λόγο των ίδιων των πληροφορητών, στη νοητική σύλληψη της «επισφάλειας» και την «εμπρόθετη δράση» των επισφαλών υποκειμένων; Πώς δικτυώνονται μεταξύ τους τα υποκείμενα για ανεύρεση λύσης και πώς διαμορφώνεται η συλλογική ενσυναίσθηση; Ποια η σχέση μεταξύ λιγότερο και περισσότερο

³ Ο Καρλ Μαρξ στις *Θέσεις για τον Φόουερμπαχ* επισημαίνει: «Οι φιλόσοφοι μονάχα εξηγούσαν με διάφορους τρόπους τον κόσμο, το ζήτημα όμως είναι να τον αλλάξουμε» (*Διαλεκτά Έργα*, τ.2^{ος}, σ. 470)

επισφαλών υποκειμένων; Πώς μπορεί να επηρεάζεται εντέλει η ίδια η ταυτότητα των υποκειμένων και ταυτόχρονα η δυναμική της μέσα από τον καθημερινό αγώνα επιβίωσης;

Οι προβληματισμοί αυτοί στόχο έχουν την αναστοχαστική διερεύνηση του πεδίου για το τι σημαίνει «ανθρώπινη ζωή» και «αξιοπρέπεια» στα πλαίσια των καπιταλιστικών αλλαγών - που μετονομάζονται θεσμικά σε «μεταρρυθμίσεις» από τη δεκαετία του 1980 (Λιάκος, 2011) - και τι μπορούμε να κάνουμε για «να αλλάξουμε τον κόσμο». Τι είναι τελικά η ονομαζόμενη «κρίση» και τι το «χρέος»; Πώς δημιουργούνται και ποιος είναι πιθανόν ο πολιτικός, κοινωνικός και ιδεολογικός τους χαρακτήρας; Σε ποιο πλαίσιο «κοινής ηθικής» και «κοινού συμφέροντος» διαμορφώνονται οι «αλλαγές» στο όνομα της «κρίσης» και του «χρέους» και τι σημαίνει «πλαίσιο σταθερότητας»; Ποιο είναι το «κόστος» όμως, ποιος το μετράει, ποιος το «πληρώνει», πώς και γιατί; Ποια ιδεολογήματα δημιουργούνται και προσαρμόζονται στα συμφέροντα της άρχουσας τάξης καλύπτοντας το πραγματικό ιδεολογικό της πλαίσιο, το οποίο στηρίζεται μάλιστα στη βάση ενός «ανανεωμένου» πολιτικού λόγου; Τι σημαίνει «ευρωπαϊκή συνείδηση» και πώς διαμορφώνεται και οριοθετείται η αίσθηση του «συνανήκειν»; Ποιος μπορεί να είναι ο ρόλος της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης τελικά σε σχέση με τις εξελίξεις στη χώρα μας και το «παγκόσμιο»⁴;

Τα ιστορικά υποκείμενα, άρρηκτα και διαλεκτικά δεμένα με το χρόνο και το χώρο, διαμορφώνονται και διαμορφώνουν κάθε φορά σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια τα οποία όμως δεν αποτελούν «κλειστά συστήματα». Και ενώ δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η επισφαλής κατάσταση, η αίσθηση και η σύλληψη της είναι ίδια σε όλα τα μέρη του κόσμου, καθώς διαμεσολαβείται πολιτισμικά και ιστορικά, μπορούν να τεθούν καθολικές διεκδικήσεις μέσα από τη διερεύνηση τοπικών πλαισίων Muehlebach (2013:298). Η πολυπλοκότητα του τόπου μπορεί να αποτελέσει και το κλειδί στην κατανόηση του παγκόσμιου συστήματος, «από το σώμα μέχρι το παγκόσμιο» (Βαΐου, 2013: 71). Ο Arturo Escobar χαρακτηρίζει τη διαλεκτική σχέση μεταξύ τοπικού και παγκόσμιου ως «glocality» επισημαίνοντας ότι οι άνθρωποι είναι όχι μόνο «τοπικοί», αλλά και άρρηκτα δεμένοι με «εξω-τοπικές σχέσεις», τα δίκτυα, όπου το κεφάλαιο, η εξουσία και η αντίσταση συνδέονται με πολύπλοκο και αντιφατικό τρόπο στην «παραγωγή του τόπου», «...τη σύσταση ταυτότητας, υποκειμενικότητας, διαφοράς και ανταγωνισμού...» (Escobar, 2001).

⁴ Ερωτήματα σε σχέση με τη δημιουργία της ΕΕ και το ιστορικό της πλαίσιο καθώς και τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στη χώρα μας και παγκοσμίως, όπως διαμορφώθηκαν μετά το Β'Π.Π και ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες της περιόδου της «Μεταπολίτευσης», της «Περεστρόικας», της «Πτώση του Τοίχους», της λήξης του «Ψυχρού Πολέμου», της «Συνθήκης του Μάαστριχτ», των πολέμων στη Γιουγκοσλαβία, Αφγανιστάν, Ιράκ και αλλού, έως το σημερινό πόλεμο στη Συρία με τους χιλιάδες πρόσφυγες στη χώρα μας και την παρουσία του NATO στο Αιγαίο, μπορούν να συνδεθούν με τη δεδομένη συνθήκη της «επιφύλαξης» καταδεικνύοντας τόσο τις «συνέχειες», όσο και τις «ασυνέχειες» με το παρελθόν.

Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης εργασίας πραγματοποιήθηκε εθνογραφική έρευνα στην πόλη του Βόλου από τα τέλη Σεπτεμβρίου έως τα μέσα Δεκεμβρίου του 2015 οριζόμενη από ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, το ιστορικό πλαίσιο των ίδιων των «υποκειμένων», που προσπαθούν να επιβιώσουν στα πλαίσια της πόλης εν μέσω «κρίσης». Η πόλη του Βόλου αποτελεί τον ιδιαίτερο τόπο της βιωμένης εμπειρίας των «υποκειμένων»: είναι ο τόπος όπου εργάζονται, κοινωνικοποιούνται, αισθάνονται και συναισθάνονται: είναι ο φυσικός και κοινωνικός χώρος, όπου όχι μόνο παίζεται το πολιτικό παιχνίδι, αλλά επίσης ενσαρκώνεται ο φόβος, η οργή και η απείθεια όντας «από μόνη της υποκείμενο δράσης» (Das & Randeria, 2015). Η ίδια η γεωγραφική θέση της πόλης, στους πρόποδες του Πηλίου και στο μυχό του Παγασητικού κόλπου, αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες της αστικής ανάπτυξης διαμορφώνοντας και τη δυναμική της στην ιστορία⁵. Το ανθρώπινο δυναμικό που συγκεντρώθηκε στην πόλη για την επιτέλεση των αναγκαίων δραστηριοτήτων της αστικής ανάπτυξης δημιούργησε σχέσεις κέντρου – περιφέρειας τόσο εντός της πόλης, όσο και ανάμεσα στην πόλη του Βόλου και τις υπόλοιπες περιοχές της Μαγνησίας. Η αστική αυτή ανάπτυξη δεν αποτέλεσε όμως ποτέ μια ευθύγραμμη πορεία, καθώς διαπνεόταν από ποικίλες «κρίσεις» σχετιζόμενες τόσο με τοπικές, όσο και με εθνικές και παγκόσμιες συνιστώσες. Κάθε «κρίση» παρουσίαζε τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ανάλογα και με τον ιστορικό χρόνο επιτέλεσής της θέτοντας τα υποκείμενα σε συνθήκες «επισφάλειας». Είναι χαρακτηριστικό ότι η άνοδος της αστικής τάξης στο Βόλο (όπως και σε άλλες πόλεις), πορεύτηκε με την άνοδο του εργατικού κινήματος και την ίδρυση μάλιστα του πρώτου Εργατικού Κέντρου στην Ελλάδα, το 1908. Η πόλη του Βόλου μέχρι πρόσφατα χαρακτηριζόταν γενικά ως «εργατούπολη» και ιδιαίτερα κάποιες συνοικίες και περιοχές στις παρυφές της πόλης, όπως είναι η Ν. Δημητριάδα και η Ν. Ιωνία, απ' όπου προέρχεται και το μεγαλύτερο μέρος των πληροφορητών.

Οι ιστορίες που μου εμπιστεύτηκαν οι πληροφορητές «δεν αποτελούν μία ιδιοσυγκρασιακή ιδιαιτερότητα, που μπορεί εύκολα να αγνοηθεί, όταν διαπραγματευόμαστε με την κατανόηση κρίσης» (Vaïou, 2014:9): καταδεικνύουν τρόπους με τους οποίους γίνονται αντιληπτές οι σχέσεις εξουσίας και η πολιτική των θεσμών: συνδέονται διαλεκτικά με πολλαπλούς και σύνθετους τρόπους με τις εξελίξεις σε παγκόσμια κλίμακα ενημερώνοντας ταυτόχρονα τη «μεγάλη εικόνα» (Vaïou, 2014:9).

⁵ Μετά την προσάρτησή της στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος στα τέλη του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα η πόλη του Βόλου εξελίχθηκε γρήγορα σε ένα αστικό και βιομηχανικό κέντρο, όπου παράλληλα με την οικονομική άνθιση παρατηρείται και μια πολιτισμική άνθιση μέσα από τις τέχνες, τα «γράμματα» και τον αθλητισμό. Εργοστάσια, βιοτεχνίες, σιδηροδρομικά δίκτυα, τράπεζες, το Αχιλλοπούλειο Δημοτικό Νοσοκομείο, το Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο, το Δημοτικό Θέατρο, η κυκλοφορία των πρώτων εφημερίδων, η Ηλεκτρική Εταιρεία και το Ανώτατο Παρθεναγωγείο αποτέλεσαν μέρος των παραγόντων που έδωσαν πνοή στην πόλη μετά την προσάρτησή της στο ελληνικό κράτος. (ΔΗΚΙ)

Η εθνογραφική έρευνα στηρίχτηκε κυρίως στη μελέτη περίπτωσης (case study) ως τρόπο συλλογής και ανάλυσης δεδομένων και παρατηρήσεων σε σχέση με τη συνθήκη της «επισφάλειας», όπως βιώνεται στην πόλη του Βόλου κατά την περίοδο της σύγχρονης «κρίσης». Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω προγραμματισμένων συνεντεύξεων και καταγραφής παρατηρήσεων και «τυχαίων» (απρογραμματιστών) «συνομιλιών», κυρίως στους χώρους των «Δομών Υποστήριξης», που επισκέφτηκα. Οι συνεντεύξεις στην πλειοψηφία τους έχουν μαγνητοφωνηθεί, εκτός από αυτές που πραγματοποιήθηκαν στο Κοινωνικό Παντοπωλείο, το Κοινωνικό Φαρμακείο και το Ιατρείο Αλληλεγγύης, λόγω προσωπικής επιλογής οφειλόμενη στην «αδιατερότητα» των συγκεκριμένων χώρων, όπου καθημερινά προσέρχονταν αρκετοί άνθρωποι για τη λήψη της παρεχόμενης «βοήθειας». Στο Κοινωνικό Παντοπωλείο μάλιστα, που επισκέφτηκα αρκετές φορές, η ανάγκη «επικοινωνίας» των επισφαλών υποκειμένων γινόταν ορατή· κάποιοι από τους «δικαιούχους» με προσέγγισαν από μόνοι τους εκφράζοντας τους προβληματισμούς και τις αγωνίες τους.

Οι πληροφορητές, άνδρες και γυναίκες υποχρεωτικής, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, εργάζονται ή «απασχολούνται» με διάφορους τρόπους – σύμφωνα και με τις μεταβαλλόμενες και «ευέλικτες» εργασιακές σχέσεις – τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στο δημόσιο τομέα. Πολλοί από αυτούς βρίσκονται υπό την απειλή της ανεργίας ή βρέθηκαν στην ανεργία, κυρίως από το 2008 και μετά. Για τη διαφύλαξη των «προσωπικών δεδομένων» διατηρείται η ανωνυμία των πληροφορητών στην παρούσα εργασία με τη χρήση ψευδωνύμων.

Η ηλικία των πληροφορητών κυμαίνεται κυρίως μεταξύ 40 και 55 ετών. Η επιλογή του ηλικιακού αυτού φάσματος έγκειται στο γεγονός ότι, όσοι γεννήθηκαν μεταξύ του 1960 και 1975, πιστεύω ότι βρίσκονται στη μέση του «κυκλώνα», όπως προκύπτει και από την ίδια την εθνογραφική έρευνα. Είναι άνθρωποι που γαλουχήθηκαν στα πλαίσια των μετασχηματισμών του κράτους, των «μεταρρυθμίσεων» και της θεσμοποίησης της δράσης του συνδικαλιστικού κινήματος της μεταπολιτευτικής περιόδου σε διασύνδεση και με το ευρωπαϊκό και διεθνές πλαίσιο⁶. Άνθρωποι που ένιωσαν να τους «τραβούν το χαλί κάτω από τα πόδια», απροετοίμαστοι απέναντι στην άρση των όποιων δικαιωμάτων τους, αφού πίστεψαν πως ό,τι κατακτήθηκε, από τις προηγούμενες γενιές, είναι και «ανεπιστρεπτί»· άνθρωποι που βρίσκονται υπό την απειλή ή το καθεστώς της ανεργίας, της «μαύρης» εργασίας και των «ελαστικών» εργασιακών σχέσεων. Ο πολυετής εργασιακός βίος τους και η «προσφορά» φαίνεται ότι δεν αναγνωρίζονται και η ανεύρεση κάποιας άλλης «απασχόλησης» καθίσταται

⁶ Για τη διασύνδεση της σημερινής «κρίσης» με τις αλλαγές της περιόδου της Μεταπολίτευσης είναι χαρακτηριστικό το Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, στο ινστιτούτο Goethe, το Δεκέμβριο του 2012 με θέμα: *Μεταπολίτευση: Από τη μετάβαση στη δημοκρατία στην οικονομική κρίση*, (http://www.historein.gr/2012/12/blog-post_2082.html#more)

δυσχερής, καθώς στις υπάρχουσες εργασιακές θέσεις προτιμούνται συνήθως νεότεροι σε ηλικία με περισσότερα προσόντα και χαμηλότερους μισθούς. Είναι άνθρωποι με τα όνειρα καταρρακωμένα και το μέλλον αβέβαιο. Το βάρος των «δανείων», η έλλειψη κοινωνικών παροχών, η «αόρατη» σύνταξη, η δυσκολία οικονομικής υποστήριξης των παιδιών τους, το άγχος για το μέλλον τους και η φροντίδα των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας αφήνουν μια αίσθηση «ανεπάρκειας» στις σύγχρονες αυτές απάνθρωπες συνθήκες επιβίωσης του 21^{ου} αιώνα. Στα πλαίσια της ηλικιακής αυτής κατηγορίας εντάσσεται επίσης και η προσωπική καθημερινή βιωμένη εμπειρία, που διευρύνει το πληροφοριακό υλικό σε σχέση με το πεδίο της συγκεκριμένης εθνογραφικής έρευνας.

Κατά τη διεξαγωγή της έρευνας αυτό που με προβλημάτισε αρχικά ήταν κυρίως ο τρόπος προσέγγισης από τη θέση του «ερευνητή» των επισφαλών υποκειμένων και ιδιαίτερα όσων υποβάλλονται σε στέρηση των απαραίτητων για την επιβίωσή τους αγαθών, όσων στερούνται κυριολεκτικά το ίδιο το «ψωμί». Το δίλημμά μου ήταν δεοντολογικά «ηθικό». Πώς να αποφευχθεί μια ιεραρχικότητα, που πηγάζει από την ίδια τη σχέση του ερευνητή με το «αντικείμενο έρευνας»; Η προσέγγιση όφειλε, λοιπόν, να αρθρωθεί «επί ίσοις όροις», χωρίς ν' αφήνεται περιθώριο να αισθανθούν οι πληροφορητές ότι σχολιάζονται οι ίδιοι, η προσωπική τους ζωή ή οι προσωπικές τους επιλογές. Στην παρούσα εργασία εξάλλου η αναφορά στους πληροφορητές με τον όρο «υποκείμενα» δηλώνει ουσιαστικά όχι μόνο την «εμπρόθετη δράση» και τη διαλεκτική της με τα ιστορικά πλαίσια (κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά, οικονομικά, κ. ά.), αλλά και τη διυποκειμενικότητα της ίδιας της εθνογραφικής έρευνας, όπου «ερευνητής» και «πληροφορητής» συνδιαλέγονται και αλληλεπιδρούν.

Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο έπρεπε να διαμορφωθεί και ένα ανάλογο «ερωτηματολόγιο», ως πεδίο ερωτήσεων κυρίως, που θα προσαρμοζόταν σύμφωνα και με τις «ιδιαιτερότητες» των πληροφορητών. Το γενικότερο πλαίσιο ερωτήσεων αφορούσε τους στόχους, τις προσμονές και τα όνειρα των πληροφορητών στη ζωή τους και σε σχέση με την Ε.Ε.· αφορούσε τις αλλαγές σε «εργασιακό» και «ασφαλιστικό», όπως τις βίωσαν και τις βιώνουν, καθώς και τις επιπτώσεις σε υγεία, παιδεία, οικογενειακές σχέσεις, σχέσεις των δύο φύλων και ελεύθερο χρόνο· αφορούσε επίσης σκέψεις και προβληματισμούς για τα αίτια της «κρίσης» διερευνώντας ταυτόχρονα τρόπους λύσης του πολύπλοκου, πολύμορφου και πολύτροπου αυτού προβλήματος της «επισφάλειας».

Το γενικότερο και «ανοικτού τύπου» ερώτημα για το τι ήθελαν οι ίδιοι οι πληροφορητές να πουν για την «κρίση» και το πώς τη βίωναν αποτέλεσε τελικά τη βάση «διαλόγου». Με τον τρόπο αυτό η ελεύθερη ροή του λόγου άφηνε να διαφανούν υπόρρητα και άρρητα στοιχεία μέσα από την έκφραση σκέψεων, προβληματισμών, ιδεών και συναισθημάτων. Ενδιαφέρον

αποτελεί το γεγονός ότι σ' αυτή την πιο αυθόρμητη εκφορά λόγου θίχτηκαν ζητήματα που δεν είχαν τεθεί στο γενικότερο πλαίσιο ερωτήσεων, όπως το ζήτημα της δικτύωσης μεταξύ λιγότερο και περισσότερο επισφαλών υποκειμένων, ενώ δε θίχτηκαν άλλα, όπως το ζήτημα της Ε.Ε και η πιθανή σχέση της με την «κρίση».

Το ερευνητικό πεδίο της συγκεκριμένης εργασίας παραμένει «ανοικτό», καθώς η «επισφάλεια» ως πολύπλοκο, πολύμορφο και κλιμακούμενο φαινόμενο βρίσκεται σε εξέλιξη. Το ίδιο το «δράμα» εξάλλου των επισφαλών υποκειμένων φαίνεται να διαμεσολαβείται μέσω της επίσημης διακυβέρνησης σε συνεργασία με επιχειρηματικές και ακαδημαϊκές συνιστώσες (Linnekin, 1991 & Abu-Lughod, 1997). Η ανάλυση και ερμηνεία επίσης των εθνογραφικών στοιχείων δε διεκδικεί την «ουδετερότητα», καθώς εμπλέκονται πολιτικές ανησυχίες και στοιχεία της «ταυτότητας» του ίδιου ερευνητή, που προσδιορίζονται από το πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο.

Η παρούσα εργασία με βάση και τα δεδομένα της εθνογραφικής έρευνας χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μία προσπάθεια προσδιορισμού του όρου «επισφάλεια»: κλιμακώνεται με βάση τις εργασιακές αλλαγές, τις αλλαγές στο «ασφαλιστικό», την ανασφάλιστη - «μαύρη εργασία» εργασία, την ανεργία (όπου έχουν περιέλθει ή επίκειται να περιέλθουν πολλοί), τις φορολογικές αυξήσεις, μέχρι και την απόλυτη φτώχεια, όπου παρουσιάζονται φαινόμενα «κατοχής». Γίνεται μια προσπάθεια διερεύνησης του πώς οι επισφαλείς συνθήκες, τα προβλήματα επιβίωσης και η διάψευση προσδοκιών, επιδρούν στην ίδια την ταυτότητα των υποκειμένων, τη σωματική και ψυχική τους υγεία έχοντας άμεσο αντίκτυπο σε κοινωνικό και φυσικό «περιβάλλον».

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια διερεύνησης των αιτιών που οδήγησαν στη σημερινή «κρίση» και τη λήψη των μέτρων «εκτάκτου ανάγκης» στο όνομα του «χρέους», που διαμορφώνουν τη σύγχρονη συνθήκη της επισφάλειας. Η αυτοενοχοποίηση, οι «λαμογιές», η εργασιακή πειθαρχία και τα «διαφυγόντα» κέρδη φαίνεται να διαπλέκουν μία ιδιαίτερη «ηθική». Ο «λιτός βίος» αντιδιαστέλλεται με την «απληστία» και γίνεται η νέα κανονιστική συνθήκη, από την οποία οι «αποκλίνοντες» τίθενται σε «επιτήρηση και τιμωρία» (Foucault, 1989). Το ερώτημα όμως είναι αν η συνθήκη αυτή ισχύει για «όλους». Το «όλοι μαζί» διαπνέει το λόγο των πληροφορητών αφήνοντας να διαφανεί το πώς ο ηγεμονικός λόγος διαπερνά τον υπεξούσιο καλλιεργώντας αντιφάσεις που ενισχύουν την «επισφάλεια».

Το τρίτο κεφάλαιο διαπραγματεύεται τρόπους αντιμετώπισης της «επισφάλειας», μέσω των οποίων γίνεται προσπάθεια ανασυγκρότησης του όρου «υποκείμενα». Αναδεικνύεται η πολύτροπη δικτύωση των επισφαλών υποκειμένων σε αναζήτηση «λύσεων» για μια αξιοπρεπή και ανθρώπινη διαβίωση, όπου η αναγκαιότητας της εργασίας είναι ορατή. Και ενώ το

προνοιακό κράτος εκλείπει, η εμπλοκή του διαφαίνεται σε δράσεις «υποστήριξης» και σε συνεργασία με ιδιώτες και επιχειρήσεις στα πλαίσια «σταθερότητας», θέτοντας ερωτήματα για τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο των δράσεων αυτών. Πυλώνας όμως των διαφόρων δράσεων αναδεικνύεται η «αλληλεγγύη» των ίδιων των επισφαλών υποκειμένων, τα όρια της οποίας γίνονται πολλές φορές ρευστά σε σχέση με τη «φιланθρωπία».

Σύμφωνα με τον Andrea Muehlebach, είμαστε μάρτυρες, περισσότερο από τη γέννηση μιας νέας περιόδου πολιτικής, μιας πραγμάτωσης ολότελα νέων κοινωνικών σχέσεων και ηθικών πρακτικών μέσω των οποίων νέοι τύποι αυτοπραγμάτωσης και πολιτικής δημιουργούνται (Muehlebach, 2013:298). Σίγουρα είναι μια «νέα» περίοδος, η οποία όμως φαίνεται κρατάει πολλά στοιχεία από την παράδοση των γεννητόρων της: η αναδιάρθρωση του καπιταλισμού ευνοεί σκληρές εργασιακές σχέσεις πολλαπλασιάζοντας και ενισχύοντας τις ανισότητες (Angelidou, 2013).

Κεφάλαιο 1^ο

Ορίζοντας την Επισφάλεια ή ο Ορίζοντας της Επισφάλειας

Πέρα από τη «φυσική τρωτότητα» και το «τυχαίο» της ανθρώπινης ύπαρξης

Η επισφάλεια, ως γενικότερη συνθήκη της ανθρώπινης ύπαρξης, έχει απασχολήσει ευρύτερα την ακαδημαϊκή σκέψη και ιδιαίτερα τη φιλοσοφική.

Ο Αμερικανός φιλόσοφος John Dewey (Wescoat, 1992:593) επεσήμανε τη συνεχή έκθεση του ανθρώπου σε κινδύνους του περιβάλλοντος, τους οποίους πρέπει να αντιμετωπίζει για την ικανοποίηση των αναγκών του αναζητώντας την ασφάλεια μέσω της κοινωνικοποίησης τονίζοντας τη στενή σχέση και τη διάδραση της ανθρώπινης ύπαρξης με το ευρύτερο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Σύμφωνα και με την Judith Butler, η ζωή δεν μπορεί να υπάρξει «χωρίς την ανάγκη για στέγη και τροφή, ούτε χωρίς την εξάρτηση από ευρύτερα δίκτυα κοινωνικότητας και εργασίας, δεν υπάρχει ζωή που να υπερβαίνει το τραύμα και τη θνησιμότητα, δεν υπάρχει ζωή που να μην εξαρτάται από ένα κατάλληλο και βιώσιμο περιβάλλον» (Butler, 2011:23). Η συνθήκη αυτή που απειλεί τη ζωή στη βάση τόσο των «υλικών» όσο και των κοινωνικών αναγκών «κατά τρόπους που φαίνονται εκτός του ελέγχου μας» ορίζεται ως επισφάλεια, επισημαίνει η Butler (2011:59).

Πέρα όμως από τη γενικευμένη συνθήκη της επισφάλειας σε σχέση με τη «φυσική» τρωτότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και του σύμπαντος που την περιβάλλει, υπάρχει και «η ιεραρχικά επιμερισμένη συνθήκη επιτέλεσης της κοινωνικής τρωτότητας» (Butler, 2011). Ο Μάνος Σπυριδάκης στο *The Liminal Worker* (Spyridakis, 2013) πραγματεύεται την επισφάλεια ως μία οριακή κατάσταση επιβίωσης, μία κατάσταση αποσταθεροποίησης οφειλόμενη στις αλλαγές των εργασιακών συνθηκών, την επαγγελματική ανασφάλεια, την ανεργία, αλλά και την κρίση του «κράτους πρόνοιας» στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. «ευάλωτες κοινωνικές σχέσεις» με αισθήματα «ασάφειας και σύγχυσης για το μέλλον» χαρακτηρίζουν όχι μόνο την υλική επιβίωση, αλλά και την ίδια την ταυτότητα και το πλαίσιο ζωής εργατών και εργαζομένων.

Στη βάση αυτή, της ιεραρχικά επιμερισμένης συνθήκης της επισφάλειας, η «εργασία», ως βασικός παράγοντας εξασφάλισης των αναγκαίων υλικών και κοινωνικών στοιχείων για την επιβίωση των ανθρώπων, καταλαμβάνει κεντρική θέση στην παρούσα μελέτη. Το ποιος καθορίζει αυτή την ιεράρχηση, με ποιον τρόπο και τι «φαίνεται εκτός ελέγχου» (Butler, 2011:59) άπτεται της προβληματικής.

Η παράθεση των εθνογραφικών στοιχείων και η ανάλυση τους στο κεφάλαιο αυτό αρχίζει με τις συνθήκες εργασιακής επισφάλειας, όπου οι εργαζόμενοι χαρακτηρίζονται πλέον και ως «precariat» (Allison, 2012:345), ή «precarious proletariat» (Negri, 2008 & Alison, 2012:345) και φτάνει σε συνθήκες ανεργίας και ακραίας φτώχειας, που είναι στον ορίζοντα των περισσότερων ανθρώπων. Ήταν όμως ποτέ το προλεταριάτο και οι εργαζόμενοι πραγματικά «διασφαλισμένοι» στη φιλελεύθερη ή νεοφιλελεύθερη εκδοχή του καπιταλιστικού κόσμου;

Αλλαγές στο «εργασιακό»

Ο «εφιάλτης» των περικοπών

Χειρότερες συνθήκες εργασίας, 10% επιπλέον περικοπές στους μισθούς - για τους συμβασιούχους...

Διαρκώς ο εφιάλτης των περικοπών...

(εργαζόμενη στον τομέα καθαριότητας, του Δήμου Βόλου)

Ο «εφιάλτης», με όλο το συμβολικό βάρος της λέξης, δηλώνει το «φόβο» για το χειρότερο και αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά της επισφάλειας· γίνεται μέρος της καθημερινότητάς θέτοντας τα υποκείμενα σε μία μεταίχμιακή κατάσταση ανάμεσα στο «εδώ και το εκεί» (Laliotou, 2013:250), όπου το άγχος, η ανασφάλεια, η αβεβαιότητα και η σύγχυση για το παρόν και το μέλλον συμπαρασύρει όλες οι πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η «διάρκεια», που δηλώνει τις συνεχείς, σταδιακές και διευρυμένες «περικοπές», αποτελεί ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της επισφάλειας, όπου ο φόβος για το χειρότερο γίνεται το αναμενόμενο φυσικοποιώντας την «έκπτωση» της ανθρώπινης ύπαρξης. Η «χρονικότητα της υπομονής έρχεται να κουρνιάξει με τη χρονικότητα της αναμονής» (Das & Randeria, 2015:S12), όπου στα διάκενα φαίνεται να λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις.

Έχουμε χάσει, σχεδόν, 50% των αποδοχών μας... Έχουμε χάσει πάρα πολλά... Κι έρχεται και καινούργιο μισθολόγιο... Πάλι περικοπές, πάλι...

(κ. Αγαμέμνονας, εργαζόμενος στον ΟΑΕΔ)

Χειρότερες (οι συνθήκες εργασίας). Ναι, χειρότερες... Τα κοριτσάκια μέχρι είκοσι τεσσάρων ετών... υπογράφουν συμβάσεις τρίωρης – τετράωρης απασχόλησης με 190 ευρώ μισθό.

(κ. Ελένη, εργαζόμενη σε σούπερ μάρκετ)

Τόσο στον Ιδιωτικό Τομέα, όσο και στο Δημόσιο οι εργαζόμενοι έχουν υποστεί σημαντικές μειώσεις στους μισθούς τους. Οι μισθολογικές αυτές περικοπές εφαρμόζονται τα τελευταία χρόνια σταδιακά και αναμένονται και άλλες, είτε με τη μορφή «νέου μισθολογίου» για «μόνιμους» (προς το παρόν) και «συμβασιούχους» υπαλλήλους του Δημοσίου, είτε με τη μορφή «ατομικών συμβάσεων» στο Ιδιωτικό Τομέα, όπου το φαινόμενο των «ελαστικών» εργασιακών σχέσεων - μορφή των οποίων αποτελεί και η «μερική απασχόληση» - είναι πιο έντονο.

Η «Ευελιξία»...

Η «μερική απασχόληση», ως εργασιακή συνθήκη, άρχισε να κυριαρχεί τις τελευταίες δεκαετίες αφήνοντας στο χρονοντούλαπο της ιστορίας τη «μόνιμη και σταθερή εργασία». Οι «υπερωρίες», που αποτελούσαν για πολλούς κάποτε ένα επιπλέον εισόδημα, μετατράπηκαν σε χρόνο απλήρωτης εργασίας σε πολλές επιχειρήσεις, υπό την απειλή μάλιστα της απόλυσης. Κάτι άλλαξε όμως πάλι:

Τώρα, όχι (για την υπερωριακή απασχόληση των συμβασιούχων). Κάποτε τις κρατούσαν, αλλά τις πλήρωναν τις ώρες. Δηλαδή παρακαλούσαν και τα κορίτσια... Όταν έρχονταν γιορτές, Χριστούγεννα... λέγανε στη διευθύντριά μας «καμιά ωρίτσα παραπάνω»; «Ναι, ναι κορίτσι μου, θα σας βάλω», απαντούσε η διευθύντρια. Απαγορεύτηκε εδώ και ενάμισι χρόνο αυτό. Καμιά ώρα επιπλέον σε κανένα από αυτά τα κορίτσια με τετράωρα, γιατί τα πλήρωνε. Σου λέει να βγουν από τις οκτάωρες, οι οποίες οκτάωρες, σε μας ο κ. ... έκοψε και το ρεπό εδώ και δύομισι – τρία χρόνια... Δεν υπάρχει ρεπό... Και δουλεύουμε 6,5 ώρες τώρα, επειδή μας έκοψε το ρεπό και ό,τι ώρα θέλουνε... Η σύμβασή μας είναι Παραμονή Χριστουγέννων, να μου πουν ότι «σήμερα θα δουλέψετε δώδεκα ώρες, αλλά μετά τα Χριστούγεννα, που θα πέσει η δουλειά, θα έρθεις ένα τρίωρο... ας πούμε, Δευτέρα – Τρίτη... Θα τα κανονίσουμε στις ώρες». (κ. Ελένη)

Οι συνθήκες εργασίας χρόνο με το χρόνο φαίνεται ν' αλλάζουν· η συνθήκη της επισφάλειας στα πλαίσια της μερικής απασχόλησης φαίνεται να διευρύνεται προς όλους τους εργαζόμενους.

Οι «υπερωρίες», ιδιαίτερα την περίοδο των εορτών, καλύπτονται πια από την «παλιά φρουρά» της οκτάωρης απασχόλησης, χωρίς να θεωρούνται όμως ως «υπερωρίες» με την ανάλογη αποζημίωση, αφού οι επιπλέον ώρες εργασίας αφαιρούνται από άλλες εργάσιμες ημέρες, κατά τις οποίες η δουλειά στην επιχείρηση είναι «πεσμένη». Στα πλαίσια αυτά καταργήθηκε και το «ρεπό». Το ωράριο εργασίας, ως θεσμοποιημένο δικαίωμα, τίθεται υπό διαπραγμάτευση και συμβαδίζει με τις ανάγκες της επιχείρησης. Η αναγκαιότητα όμως της εργασίας από τη μία και ο ανταγωνισμός της αγοράς από την άλλη διαπλέκοντας τον ιστό της επισφάλειας, οδηγούν στην υπογραφή των «συμβάσεων» συναίνεσης⁷ από την πλευρά των εργαζομένων.

Στο χώρο των επιχειρήσεων και του μάρκετινγκ η τακτική αυτή χαρακτηρίζεται ως «σωστή διαχείριση του χρόνου» ή «οργάνωση του χρόνου εργασίας»⁸ για τη μη μονομερή επιβάρυνση μάλιστα των μερικώς απασχολούμενων στα πλαίσια και μιας «ηθικής επιχειρήσεων» (Τσαρδανίδης, 2014)· για τους εργαζόμενους όμως σημαίνει ουσιαστικά άρση των όποιων εργασιακών δικαιωμάτων απέμειναν στα πλαίσια των «ευέλικτων» εργασιακών σχέσεων. Ο ίδιος ο όρος «ευελιξία» παραμένει διφορούμενος και με πολλές νοηματοδοτήσεις, όπως εισέβαλλε μάλιστα από τον τομέα της υγείας στο πεδίο της «απασχόλησης» (Wright, 2004:85)⁹.

Η «προσαρμογή στα νέα δεδομένα», η «αλλαγή συμπεριφοράς και νοοτροπιών», η «ανάλυση πεποιθήσεων», η «μαθητεία» έναντι της βασικής εκπαίδευσης στα πλαίσια «ανάπτυξης δεξιοτήτων», η «επανόρθωση», η «ενδυνάμωση» αποτελούν μερικές από τις κυρίαρχες λέξεις και φράσεις στα πλαίσια ημερίδας του Ινστιτούτου Ανάπτυξης και Απασχόλησης με θέμα «Εκπαίδευση Ενηλίκων ως επαγγελματική Διέξοδος στον καιρό της Οικονομικής Κρίσης». Η κυρίαρχη αντίληψη της ημερίδας στηρίζεται στην «προσαρμογή» στις νέες εργασιακές συνθήκες των ενηλίκων, οι οποίοι χαρακτηρίζονται για «υπευθυνότητα» και δυνατότητα «μετασχηματισμού νοημάτων» έναντι των ανηλίκων οι οποίοι «σχηματίζουν νοήματα». «Πραγματικότητα» δεδομένη και «αναμφίβολη», σύμφωνα με τους διοργανωτές της ημερίδας, αποτελεί το γεγονός «να μην ασκήσει κάποιος το επάγγελμα που σπούδασε». Η συνεχής «αλλαγή εργοδοτών και τύπου εργασίας» αποτελεί μία άλλη σύγχρονη «πραγματικότητα» για

⁷ [http://www.mlsi.gov.cy/mlsi/dl/dl.nsf/All/E23EC7CE1535BEF4C22573B100417FEC/\\$file/%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82%20%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%BF%CE%B4%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82.pdf?OpenElement](http://www.mlsi.gov.cy/mlsi/dl/dl.nsf/All/E23EC7CE1535BEF4C22573B100417FEC/$file/%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82%20%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%BF%CE%B4%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82.pdf?OpenElement) (οδηγός εργοδότησης)

⁸ Στο ίδιο

⁹ Η Susan Wright αναφέρει ότι ο όρος «ευελιξία» και οι αναπαραστάσεις του από τον τομέα της υγείας σε σχέση με το ανοσοποιητικό σύστημα (HIV, AIDS) «εισήλθαν στο πεδίο της απασχόλησης, για να περιγράψουν τις ιδιότητες των μεταφορντικών, αυτοδιαχειριζόμενων, αυτοβελτιωνόμενων, ομαδικά οργανωμένων εργαζόμενων και εταιρειών» και πολύ σύντομα τα ευέλικτα χαρακτηριστικά, που στην ακραία τους μορφή «θεωρούνταν συμπτώματα ψυχικής ασθένειας, επανερμηνεύτηκαν θετικά ως εργασιακά προσόντα» και κυριάρχησαν ως «ένα νέο είδος εαυτού».

τους διοργανωτές, όπου τα «εργαλεία ανταπόκρισης» (Spyridakis, 2013:8) είναι απαραίτητα στη διαμόρφωση μιας κανονικότητας. Έννοιες και όροι των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών και το ανάλογο επιστημονικό προσωπικό φαίνεται να θέτουν τις «κατευθυντήριες γραμμές» (Dionne, 2015) στον τομέα των εργασιακών αλλαγών.

...Και οι «μαριονέτες»

Ένας διευθυντής μάλιστα είχε πει: «από δω και στο εξής θα είστε οι μαριονέτες μας». Ήταν περίπτωση αυτός· γλοιώδης τύπος... «Μαριονέτες θα σας έχω», χάρη αστεϊσμού, δηλαδή θα δουλεύετε δώδεκα ώρες σήμερα κι αύριο τρεις ώρες... (κ. Ελένη)

Οι εργαζόμενοι «μαριονέτες» οφείλουν ουσιαστικά να θέσουν «εαυτόν» στην υπηρεσία του εργοδότη παραμερίζοντας τις όποιες προσωπικές, οικογενειακές ή κοινωνικές ανάγκες με μόνο όφελος την αποφυγή της σπάθας της απόλυσης.

Οι εργαζόμενοι – «στελέχη» επιχειρήσεων κινώντας τα «νήματα» στους εργαζόμενους – «μαριονέτες» φαίνεται να παίζουν καταλυτικό ρόλο στην εφαρμογή των «ευέλικτων» εργασιακών σχέσεων και ιδιαίτερα σε κλάδους όπου «δεν υπάρχει σωματείο εργαζομένων», όπως στη συγκεκριμένη επιχείρηση, όπου εργάζεται η πληροφορήτρια. Χαρακτηριζόμενος όμως ως «γλοιώδης τύπος» και «περίπτωση», ο συγκεκριμένος διευθυντής της επιχείρησης, απαλλάσσεται από την ευθύνη του ρόλου του, ως «χαλίφης στη θέση του χαλίφη», λόγω ιδιοσυγκρασίας;

Η «ιδιοσυγκρασία», ως ιδιαιτερότητα του εαυτού με τις φυσικές και κοινωνικές συνιστώσες της, φαίνεται να αποτελεί σημαντικό παράγοντα στο «παιχνίδι των ρόλων». Οι ίδιοι όμως εργαζόμενοι/ες – στελέχη φαίνεται ν' αποτελούν με τη σειρά τους τις «μαριονέτες» των εργοδοτών τους. Ο συγκεκριμένος διευθυντής αντικαταστάθηκε σε μία προσπάθεια, πιθανόν, αποκατάστασης της εικόνας του «καλού εργοδότη».

Και δόξα το θεό...

Και ο μεγάλος μου γιος έρχεται... «Μαμά, τι να σου πω... 480 ευρώ ο μισθός. Δουλεύω από το πρωί έως τις 6:00 το βράδυ. Ευτυχώς έχω ένσημα...». Δούλενε delivery με 3 ευρώ την ώρα, με το δικό του μηχανάκι... Το διέλυσε το μηχανάκι... όποτε περνούσε ασθενοφόρο, να'μαι εγώ με την αγωνία μου «Πω, πω! Το παιδί δουλεύει μέχρι τις 5:00 το χάραμα στην κρεπερί». Όποτε περνούσε ασθενοφόρο, μετά από λίγο: «Νεκτάριε, είσαι καλά»; «Ναι, μαμά» και το' κλεινα για να κοιμηθώ. Μ' αυτή την

αγωνία... Τώρα βρήκε εκεί δουλειά... σε ανταλλακτικά αυτοκινήτων. Από 480 ευρώ, τον έβαλαν στο λογιστήριο... και εντυχώς, πήγαν 580 ευρώ. Αλλά «δεν περιμένω παραπάνω», μου λέει, «αυτά». Λέω «Κάτσε, να είσαι εκεί μέσα τουλάχιστον, μην είσαι με τα μηχανάκια». Δηλαδή, καταντήσαμε να λέμε «580 ευρώ, μπράβο, αγόρι μου!». Από τις 8:00 το πρωί μέχρι τις 6:30 – 7:00 το βράδυ... Και λέμε «Δόξα το Θεό!». Έτσι καταντήσαμε... (κ. Ελένη)

Το άγχος και η αγωνία της μάνας διαχέονται στο παραπάνω απόσπασμα. Οι δουλειές για τους νέους λιγοστές, δύσκολες, επικίνδυνες και κακοπληρωμένες.

Ο κλάδος του επισιτισμού απορροφά όλο και περισσότερους νέους ανθρώπους. Σύμφωνα και με το απόσπασμα, για δουλειές «delivery» οι εργαζόμενοι πρέπει να διαθέτουν δικό τους μέσο μεταφοράς - μηχανάκι κυρίως – επιφορτιζόμενοι και με τα έξοδα μετακίνησης και συντήρησης του. Οι απολαβές χαμηλές: 3€ - 2,5€ την ώρα, σύμφωνα και με άλλους πληροφορητές. Η επικινδυνότητα αυξάνεται, όσο αυξάνονται αναγκαστικά και οι ώρες εργασίας για τα «προς το ζειν». Η γενιά των «700» έγινε των «600», των «500», των «400» (Vaiou, 2014:3 & Papailias, 2011), με δεκάωρη και δωδεκάωρη απασχόληση.

Η συνεχής αναμονή και ο φόβος για το «χειρότερο» στα πλαίσια μιας θολής καθημερινότητας, όπου «ακόμη και η ορολογία, ανάμεσα στο ‘εργάτης’, ‘υπάλληλος’, ‘εργαζόμενος’ και ‘απασχολούμενος’ ή ‘απασχολήσιμος’, έγινε ρευστή» (Λιάκος, 2010 β), μειώνουν όλο και περισσότερο τις απαιτήσεις των εργαζομένων λέγοντας κάθε φορά και «Δόξα το Θεό», επιλέγοντας ουσιαστικά το «μη χειρόν βέλτιστον».

Η συνθήκη αυτή της επιβίωσης με όλο και χαμηλότερες απαιτήσεις, που ξεπερνά τα όρια του «λιτού βίου» και επιβάλλεται βίαια ως συνθήκη προσαρμογής, χαρακτηρίζεται ως «κατάντια», σύμφωνα και με την πληροφορήτρια. Η συνειδητοποίηση όμως της μεταχιακής αυτής κατάστασης, του μετεωρισμού και της ρευστότητας φαίνεται να δημιουργεί και «προϋποθέσεις ενδεχομενικότητας και πραγμάτωσης της ετεροτοπίας» σ’ ένα «επαναπροσδιορισμό του ανθρώπινου» (Τσιμπιρίδου, 2013:140).

Αλλαγές στο «Ασφαλιστικό»

Είτε πρόλαβες, είτε δεν πρόλαβες...

...Έχει φύγει πολύς κόσμος, να προλάβουν το ασφαλιστικό... Τέλος πάντων, έτσι που έχουν εξελιχθεί τα πράγματα, στο ασφαλιστικό, είτε πρόλαβες, είτε δεν πρόλαβες, σε περιμένουν πάλι στη γωνία για

περικοπές... Αυτοί που νόμιζαν ότι είχαν διασφαλιστεί, δηλαδή θα παίρνανε ένα χιλιάρικο... ε, δεν είσαι διασφαλισμένος ποτέ, ποτέ... (κ. Αγαμέμνονας)

Όσοι κατοχύρωναν όρια συνταξιοδότησης τα τελευταία χρόνια αποχώρησαν θέλοντας να προλάβουν τις αλλαγές στο ασφαλιστικό θεωρώντας ότι ήταν «διασφαλισμένοι». Αρχικά πολλοί ήταν αυτοί που πίστευαν ότι τα «μέτρα εξυγίανσης» δε θα τους άγγιζαν θεωρώντας ότι τα μέτρα αυτά αφορούσαν τους «άλλους» και όχι τους ίδιους. Οι αλλαγές όμως, όπως φαίνεται, δεν αφήνουν κανέναν στο απυρόβλητο και οι περικοπές στις συντάξεις όλο και αυξάνονται.

Επανυπολογισμός(!;)... Δε θα προλάβουμε...

...Τώρα θέλουν να κάνουν, λέει, «επανυπολογισμό» συντάξεων. Αυτών που είχαν πάρει σαν ανταποδοτικότητα το 80% των αποδοχών τους, θέλουν να τους κατεβάσουν στο 60%, στο 50%... Αλλά ο επανυπολογισμός, όλων αυτών των συντάξεων είναι αδύνατον να γίνει... δύο εκατομμύρια συνταξιούχων; Εδώ, τώρα δεν είχανε θέμα να κόψουν την κατώτερη βασική, από τα 486 ευρώ την πήγαν στα... την κόψανε εκατό ευρώ περίπου... Οι συντάξεις του ΟΓΑ, που παίρνανε 360 ευρώ, θα πέσουν στα 120 - οι παλιοί που δεν πλήρωναν εισφορές. ...Οι συντάξεις θα πάνε στα 360 ευρώ, στα οποία δε δεσμεύεται (το Κράτος) για τα 360... για τα 290... Έχει κι άλλο... προς τα κάτω. Από τη στιγμή που θα σταματήσει να χρηματοδοτεί το ασφαλιστικό, ό,τι εισπράττουν τα ταμεία... Αλλά τι να εισπράττουν τα ταμεία τώρα; (κ. Αγαμέμνονας)

Τα «οικονομικά επιτελεία» αναλαμβάνουν το δύσκολο έργο του «επανυπολογισμού». Η ατζέντα περιλαμβάνει μειώσεις των συντάξεων (και της κατώτατης βασικής) και μείωση - διακοπή της κρατικής χρηματοδότησης στο ασφαλιστικό (μειώνοντας και το κατώτατο εγγυημένο)· σε αντίθεση έρχεται η αύξηση των εισφορών των εργαζομένων μαζί με την αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης:

...Και, συν τοις άλλοις, το χειρότερο που θα μπορούσαν να κάνουν το κάνουν. Μας πάνε στα 67 – 70 (όριο ηλικίας για τη σύνταξη). Σε ρωτάω εγώ, μπες εσύ στην τάξη (αναφερόμενος στην εργασιακή μου ιδιότητα ως εκπαιδευτικός) με το μπαστούνι... Άσε που ο μαθητής θα σε βλέπει και θα... Εντάξει, θα μπορούσα να δεχτώ... να βγω στα 62 εγώ και στα 60 οι γυναίκες... Αλλά τώρα να με πας στα 70, όταν ο μέσος όρος ζωής είναι στα 77 – 78... Δε θα προλάβουμε. Αυτός είναι ο σκοπός ουσιαστικά, να σε πεθάνουν να μην πάρεις τίποτα. (κ. Αγαμέμνονας)

Η «σύνταξη» αρχίζει να γίνεται «όνειρο απατηλό». Η ρητορική για την άνοδο του «προσδόκιμου ζωής», στην οποία βασίζεται η αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης, τίθεται σε αμφισβήτηση, καθώς έρχεται σε αντιδιαστολή με τις συνέπειες της ίδιας της επισφάλειας, ως κανονιστική πλέον συνθήκη ζωής, στην οποία περιέρχονται οι εργαζόμενοι: οι συνεχείς μειώσεις θέσεων εργασίας, η εντατικοποίηση και οι αλλαγές των εργασιακών συνθηκών «προς το χειρότερο», σε συνδυασμό με τη μείωση των κρατικών παροχών και το καθημερινό άγχος της επιβίωσης διαμορφώνουν το κατάλληλο έδαφος, όπου η κοινωνική τρωτότητα φωλιάζει με τη φυσική: το «σώμα» καταρρακώνεται και μια αίσθηση του «δε θα προλάβω» πλανιέται. Η αίσθηση αυτή όμως γίνεται ακόμα πιο έντονη στους εργαζομένους με μερική απασχόληση, τους ανασφάλιστους και τους ανέργους.

...Η κόρη μου είχε ένα μαγαζί. Έπεσε έξω. Χρωστάει 25.000 (ευρώ) ΤΕΒΕ. Πώς θα το πληρώσει; Και είναι 44 ετών. (κ. Ελπινίκη, Κουζίνα Αλληλεγγύης)

Η μείωση των εσόδων συρρίκνωσε την καταναλωτική δύναμη των πολιτών, που σε συνδυασμό με τις αυξημένες εισφορές και τους φόρους, οδήγησε στο κλείσιμο πολλών καταστημάτων στην πόλη του Βόλου αυξάνοντας κατά πολύ την ανεργία. Η έλλειψη εσόδων εκτός από το βιοποριστικό πρόβλημα εντείνει και το ασφαλιστικό. Οι άνεργοι μη μπορώντας πια να ανταπεξέλθουν στις «υποχρεώσεις» απέναντι στα ασφαλιστικά τους ταμεία μένουν «ακάλυπτοι» όχι μόνο σε σχέση με μια θολή και αβέβαιη σύνταξη, αλλά και με την ίδια την ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη, που είναι ήδη ελλιπής στα πλαίσια κατάρρευσης της κρατικής πρόνοιας και των ελλειμματικών ασφαλιστικών ταμείων. Το άγχος και η ανασφάλεια της επιβίωσης όμως σε συνδυασμό με την έλλειψη των αναγκαίων αγαθών αυξάνουν τα προβλήματα υγείας σε ανέργους και ανασφάλιστους

Ανασφάλιστη – «μαύρη» εργασία

Αυτοί που μένουν κι αυτοί που φεύγουν...

...Ο σύζυγος τα τελευταία χρόνια έπιασε μια δουλειά, αλλά δεν του κολλάνε ένσημα. Το αφεντικό του συζύγου είχε παλιά έναν υπάλληλο Αλβανό. Ο Αλβανός αυτός πήρε τα ένσημά του, την αποζημίωσή του... τα πήρε όλα κι έφυγε. Ο εργοδότης δε μιλάει, τίποτα, άχνα για ένσημα. Εμείς φοβόμαστε. Λέω: «Μη μιλάς. Και λίγο ακόμα. Και λίγο ακόμα...». Και πέρασαν... τόσα χρόνια. Δεν ξέρουμε πώς να φερθούμε. Να μιλήσει στον εργοδότη ή θα του δώσει καμιά κλοτσιά και θα βρεθεί στο δρόμο;

Πραγματικά... Φαίνεται βέβαια σαν άνεργος και αυτό βοήθησε με το δάνειο (νόμος Κατσέλη). Όμως ο άνθρωπος είναι σαράντα έξι ετών και πρέπει κι αυτός... Τι θα γίνει; (κ. Ελένη)

Το φαινόμενο της ανασφάλιστης εργασίας όλο και διευρύνεται τα τελευταία χρόνια. Ο φόβος της απόλυσης οδηγεί σε συνεχείς υποχωρήσεις. Οι ανασφάλιστοι εργαζόμενοι εξασφαλίζουν από τη μία κάποια βιοποριστικά έσοδα - συγκριτικά με τους άνεργους - από την άλλη όμως χάνουν εργασιακά δικαιώματα· αποτελούν την κατηγορία των πιο επισφαλών εργαζομένων, καθώς η προσφερόμενη εργασία τους ουσιαστικά δεν αναγνωρίζεται νομικά μένοντας εκτεθειμένοι «σ' έναν ατέλειωτο, επαναλαμβανόμενο αγώνα διατήρησης της θέσης εργασίας τους», όπου ο εργοδότης «έχει την τελική λέξη» (Spyridakis, 2013:16). Η ανεργία, ως «εφεδρικός στρατός» (Μαρξ, 1978:659) λειτουργεί ως μοχλός πίεσης για όσους εργάζονται.

Η επιχείρηση όπου εργάζεται ο σύζυγος της κ. Ελένη απασχολούσε - και απασχολεί - έναν εργαζόμενο. Πριν από τον κ. Νίκο, το σύζυγο της κ. Ελένης, ο ένας αυτός εργαζόμενος ήταν *Αλβανός*, ο οποίος *έφυγε* για την πατρίδα του, πιθανόν το 2008-2009 με το ξέσπασμα της κρίσης, όπως και πολλοί άλλοι.

Έφυγε ο Αλβανός κι έμεινα μόνο εγώ... Είμαστε οι δυο μας... Όλη η δουλειά περνάει από τα χέρια μου... (κ. Νίκος)

Σύμφωνα με τον πληροφορητή, ο *Αλβανός*, όσο εργαζόταν στη συγκεκριμένη επιχείρηση, είχε και τα *ένσημά του* και μάλιστα, όταν *έφυγε*, πήρε και *αποζημίωση*. Όταν ο κ. Νίκος τον αντικατέστησε, τα πράγματα είχαν ήδη αλλάξει. Η «κρίση» και η μνημονιακή πολιτική έδωσαν ώθηση στην αλλαγή των εργασιακών σχέσεων και άλλοθι στην ανασφάλιστη εργασία. Τα ένσημα έγιναν «είδος προς εξαφάνιση».

Το ζήτημα των ενσήμων γίνεται το μέτρο σύγκρισης στη συγκεκριμένη περίπτωση των εργασιακών συνθηκών μεταξύ γηγενών και μεταναστών. Μέσα από μία ανάγκη ερμηνείας των εργασιακών αλλαγών και την περιρρέουσα ρητορική ο μετανάστης ενοχοποιείται (Herzfeld, 2011:23-24) και γίνεται ο «αποδιοπομπαίος τράγος».

Η αύξηση εισροής μεταναστών στη χώρα μας από τη δεκαετία του 1990, και ιδιαίτερα των «παράνομων» μεταναστών, συνδέεται με την «αναγκαστική» και «ανασφάλιστη εργασία» (Kim, 2015) σε αντίθεση με τα θεσμοθετημένα εργασιακά δικαιώματα. Όμως «η παράνομη μετανάστευση ως αναλυτική κατηγορία βασικά είναι ένα επιφανόμενο της μετανάστευσης και της πολιτικής των πολιτών» (Samers, 2003:2) στα πλαίσια ελέγχου εισόδου και ρύθμισης της εγκατάστασης των μεταναστών.

Για τη «νομιμοποίηση» των παράνομων μεταναστών απαραίτητη είναι η κάρτα διαμονής και εργασίας καθώς και το βιβλιário ενσήμων και υγείας¹⁰. οι αναγραφόμενες όμως ώρες και ημέρες εργασίας είναι πολύ λιγότερες από τις πραγματικές και με μισθούς και ημερομίσθια μικρότερα από αυτά των γηγενών. Από την πλευρά των μεταναστών, οι οποίοι βίωναν μία γενικευμένη ανασφάλεια πριν από την κρίση, «η διάρθρωση της Ελληνικής κοινωνίας διαφαινόταν εύθραυστη και αναξιόπιστη» (Laliotou, 2013:257). στις χώρες υποδοχής οι μετανάστες αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν τη νέα παγκόσμια νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική πολιτική, που τους ώθησε ν' αφήσουν τη χώρα προέλευσής τους (Angelidou, 2013). Κατά την περίοδο ξεσπάσματος της «κρίσης» πολλοί μετανάστες αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους ή να πάνε σε κάποια άλλη χώρα, κυρίως της Ευρώπης, σύμφωνα και με την αισθητή μείωση των Αλβανών μαθητών στα σχολεία της χώρας μας.

Σύνθετη συγκυρία. Οι περισσότεροι Αλβανοί, κυρίως, μετανάστες έφυγαν, αλλά αυτό που μένει στους γηγενείς είναι η αίσθηση ότι αντικαθιστούν τους «Αλβανούς» στην ίδια τους τη χώρα και μάλιστα σε χειρότερες συνθήκες. Όσοι από αυτούς παρέμειναν - και ενώ είχαν θέσει σε δοκιμασία δρόμους συνύπαρξης ή ξεχωριστούς με τους ντόπιους μέσα από την καθημερινότητά για πάνω από δύο δεκαετίες (Vaiou, 2014:4) - εμπλέκονται στον ανταγωνισμό για μία θέση εργασίας, που όλο και μεγαλώνει με το ξέσπασμα της «κρίσης» του 2008 και την αυξανόμενη μείωση των θέσεων εργασίας η «ξενότητα» του «άλλου» γιγαντώνεται:

...Κι όλες μου οι συμμαθήτριες, οι περισσότερες της γειτονιάς, καθαρίζουν σπίτια. Και δεν μπορούν να βρουν και σπίτια, λόγω του ότι οι Αλβανίδες έχουν δικτυωθεί πολύ και έχουν πάρει τη δουλειά τους...
(κ. Ελένη)

Οι Αλβανίδες εργαζόμενες βίωναν και βιώνουν μία πολύμορφη επισφάλεια στο συγκεκριμένο τόπο. Οι δουλειές που αναλάμβαναν πριν από την «κρίση», κυρίως ως καθαρίστριες, δε θεωρούνταν περιζήτητες. Στα πλαίσια όμως μιας γενικευμένης επισφάλειας το παραμικρό μεροκάματο γίνεται αναγκαίο στο διακύβευμα της επιβίωσης: οι Αλβανίδες θεωρούνται τα «ξένα σώματα» που «κατέλαβαν» θέσεις εργασίας.

Σύγχρονο φαινόμενο (;)

¹⁰ http://www.aboutyouth.gr/el/13_efiv_5.html

Πολλοί από τους «ντόπιους» αναφέρουν πως νοιώθουν «ξένοι» στην ίδια τους τη χώρα, όχι μόνο λόγω μεταναστών, αλλά και εργασιακών συνθηκών· ως «φθηνά εργατικά χέρια» πια, άνεργοι και εξαθλιωμένοι δεν είναι λίγοι όσοι ακολουθούν το δρόμο μετανάστευσης:

Τώρα τελευταία, το Σεπτέμβριο, έφυγε η αδελφή (44 ετών) από ένα φίλο μου στην Αυστραλία... και πήρε και το γιο της (20 ετών). Πήγε στην Πρεσβεία, διαβατήρια, έτσι, αλλιώς... Τακτοποιήθηκε. Βρήκαν δουλειά. Μα εδώ δεν είχε τίποτα... Σου λέω για εξαθλίωση... Δεν είχε η γυναίκα να ζήσει.
(κ. Αγαμέμνονας)

Το σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων και ιδιαίτερα των νέων, ως απάντηση στην επισφάλεια φαίνεται να έρχεται σε αντιδιαστολή με το νέο κύμα εισροής μεταναστών - προσφύγων στη χώρα μας από τη Συρία· «ανθρωπισμός» και «φόβος» συγκρούονται καθημερινά στην επισφαλή πραγματικότητα· ένας «φόβος» που εντείνεται με την παρουσία του ΝΑΤΟ στο Αιγαίο για τον έλεγχο «εισροής μεταναστών και προσφύγων στην Ευρώπη από τη Μέση Ανατολή»¹¹. Ο φόβος φαίνεται να κυριαρχεί παντού· υπό το φόβο της απόλυσης γίνεται «έκπτωση» στα εργασιακά δικαιώματα και υπό το φόβο της εξαθλίωσης και του πολέμου «έκπτωση» στην ίδια τη ζωή ελπίζοντας πάντα να «μη χειροτερεύσουν τα πράγματα».

Ποιος είναι ο «τόπος» όμως όσων αισθάνονται «ξένοι» στην ίδια τους τη χώρα ή αναγκάζονται να μεταναστεύσουν; Ο «τόπος», σημαντικός παράγοντα στη ζωή των ανθρώπων, συντελεί στη δόμηση της ταυτότητας των υποκειμένων, μέσω της εμπειρίας της ιδιαίτερης τοποθεσίας, όπου η έννοια των ορίων συνδέεται με την καθημερινότητα (Escobar 2001)· οι «αποδιωγμένοι και οι εξόριστοι» όμως φαίνεται τελικά να χαρακτηρίζονται από μια κατάσταση «ατοπίας» (2001).

Η τιμή του ανθρώπου

Η κ. Ελένη ανέφερε σχετικά με το πρόβλημα της ανασφάλιστης εργασίας του συζύγου της:

...Τι θα γίνει δεν ξέρω... Αν θα του μιλήσει... Ντρέπεται... Από ντροπή φτάνουμε στα... Όχι, όχι! Πρέπει να του μιλήσει. Δεν πάει άλλο. Πέρασαν τα χρόνια. Τι θα γίνει;... Μα, του λέει «Πάω να θεωρήσω την κάρτα ανεργίας...» και του το πετάει έτσι... Κι αυτός τίποτα. Να πει «Βρε, Νίκο, κάτσε θα σου βάλω δυο ένσημα... Δουλεύει πολλές ώρες, πενήντα ώρες και... Και δε γίνεται τίποτα...
(κ. Ελένη)

¹¹ <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=779591>

Ο «φόβος» της απόλυσης φαίνεται να συνοδεύεται και από αισθήματα «ντροπής» στα πλαίσια της διεκδίκησης του δικαιώματος της ασφάλισης· ο κ. Νίκος με ευγενικό και έμμεσο τρόπο προσπαθεί να θίξει το «φιλότιμο» του εργοδότη του. Όπως φαίνεται όμως το φιλότιμο του εργαζόμενου, που δουλεύει μάλιστα πολλές ώρες για την υποστήριξη της επιχείρησης και της εργασιακής του θέσης, δε συμπίπτει με το φιλότιμο του εργοδότη του.

Του έχω πει, του έχω ξαναπεί... Τίποτα «αγρόν ηγόραζε» μου «το παίζει Γερμανός»... Δε θέλω να φτάσω και στα άκρα να του πω «Βάλε μου τα ένσημα τώρα ή φέρνω το ΙΚΑ και τελειώνουμε εδώ τη συνεργασία μας... Δε θέλω... Γιατί, εντάξει, έτσι θα τα πάρω τα ένσημα, αλλά τελείωσε. (κ. Νίκος)

Με τη χρήση των παροιμιωδών εκφράσεων «αγρόν ηγόραζε» και «το παίζει Γερμανός» υποδηλώνεται η αδιαφορία και η σκληρότητα του εργοδότη. Η αναγκαιότητα των ενσήμων από τη μία και ο φόβος της ανεργίας από την άλλη θέτουν καθημερινά τον κ. Νίκο υπό το βάρος μιας ψυχικής πίεσης που τον εξουθενώνει, καθώς έρχεται και σε σύγκρουση με τον ίδιο του τον εαυτό νοιώθοντας ότι χάνει και την αξιοπρέπεια του. Σύμφωνα μάλιστα με ένα περιστατικό που αναφέρθηκε από τον πληροφορητή, όταν κλιμάκιο του ΙΚΑ – στο οποίο ήταν κι ένας γνωστός του – επισκέφτηκε τη συγκεκριμένη επιχείρηση, ο ίδιος έφυγε από την πίσω πόρτα, για να μη χάσει τη δουλειά του ευελπιστώντας να εκτιμηθεί η στάση του και η γενικότερη προσφορά απέναντι στον εργοδότη:

Πέρα από αυτό, είμαι και χρόνια στο χώρο. Έχω έναν Α κύκλο γνωριμιών... Του έχω φέρει και πέντε – δέκα πελάτες... Ούτε αυτό καν εκτίμησε. Πόσο μάλλον την εξήγησή μου που του έκανα ευθύς εξαρχής... Πώς να συμπεριφερθώ τώρα πλέον στον άνθρωπο αυτόν; (κ. Νίκος)

Ο εργοδότης όμως, απ' ότι φαίνεται, γνωρίζει πολύ καλά τη θέση στην οποία βρίσκεται ο εργαζόμενος. Στα πλαίσια όμως του ανταγωνισμού της αγοράς και της βιωσιμότητας της επιχείρησης ο «ανθρωπισμός» και το φιλότιμο περισσεύουν.

*Δεν ξέρω ο άνθρωπος τι είναι.
Ξέρω την τιμή του μονάχα.
(Μπ. Μπρεχτ, Το τραγούδι του έμπορα)¹²*

¹² ΜΠΕΡΤΟΛΤ ΜΠΡΕΧΤ, *ΠΟΙΗΜΑΤΑ*, μτφ. Μάριος Πλωρίτης, γ' έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο (τα αποσπάσματα του Μπρεχτ, που παρατίθενται στη συγκεκριμένη εργασία, προέρχονται από την ίδια πηγή)

Φαινόμενο Ανεργίας

Απόγνωση

Υπάρχει κόσμος που είναι σε απόγνωση· τους βλέπεις δηλαδή. Ο κόσμος τώρα που βγαίνει ταμείο... Παλιά όταν έπαιρνε κάποιος ένα χρόνο ταμείο, οποτεδήποτε το έπαιρνε, μπορούσε να πάρει κι ένα χρόνο, μακροχρόνιο, που ήταν 200 ευρώ το μήνα για ένα χρόνο. Τώρα έχουνε βάλει κριτήρια εισοδηματικά, αυστηρά, και πάρα πολύς κόσμος βγαίνει έξω από τα τεκμαρτά τεκμήρια, όχι από τα πραγματικά, γιατί τα πραγματικά τους είναι στον πάτο. Αλλά αν έχεις σπίτι, αυτοκίνητο... ακόμα και τα παιδιά είναι τεκμήριο· η σύζυγος είναι τεκμήριο... Είναι 3.000 ευρώ το άτομο... (κ. Αγαμέμνονας)

Ο κ. Αγαμέμνονας στο χώρο όπου εργάζεται, τον ΟΑΕΔ, έρχεται καθημερινά αντιμέτωπος με την «απόγνωση». Το ποσό των «επιδομάτων ανεργίας», ο χρόνος και τα κριτήρια παροχής τους άλλαξαν προς το χειρότερο καταδεικνύοντας και τη συρρίκνωση του «Κράτους Πρόνοιας».

Οι επιπτώσεις ορατές σε όλο τον κοινωνικό ιστό. Η οικογένεια και τα παιδιά αποτελούν «τεκμήριο», χωρίς να υπολογίζονται καν οι σημαντικές μειώσεις στα εισοδήματα και οι συνέπειες της ανεργίας. Το φαινόμενο των «εικονικών διαζυγίων» ή «φορολογικών»¹³, που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια και σχολιάστηκε από τον πληροφορητή, δίνει τη δυνατότητα υποβολής ξεχωριστής φορολογικής δήλωσης από την οποία απορρέουν κάποια προνόμια¹⁴. Το φαινόμενο αυτό όμως έρχεται σε αντιδιαστολή με το φαινόμενο της «αναγκαστικής συμβίωσης», όπως παρατηρείται σε άλλες περιπτώσεις (μεταξύ γονιών και παιδιών, συζύγων, κ.ά.), κάνοντας ορατές τις ιδιαιτερότητες που προκύπτουν σε σχέση με το βαθμό και τον τρόπο που βιώνεται η επισφάλεια.

Και «το ψωμί ψωμάκι»

Στο Δημοτικό Παντοπωλείο, που βρίσκεται στην περιοχή Καραγάτς, ήρθε μια μέρα ένας κύριος από τη Νέα Ιωνία με το ποδήλατό του να πάρει ψωμί, που παρέχεται στους δικαιούχους δύο φορές την εβδομάδα. Αφού κατέβηκε από το ποδήλατο, κάθισε λίγο στον προαύλιο χώρο του Δημοτικού Παντοπωλείου να ξεκουραστεί λέγοντας:

¹³ <http://www.haniotika-nea.gr/diazigia-logo-eforias/>

¹⁴ <http://www.taxydromos.gr/article.php?id=57287&cat=1>

Είχα να κάνω ποδήλατο από 11 χρονών... Ένα μηχανάκι που είχα κι ένα άλλο ποδήλατο μού το έλεψαν μέρα μεσημέρι έξω από τη Νομαρχία... Πέντε χιλιόμετρα δρόμος από τη Ν. Ιωνία... Εμείς ερχόμαστε να πάρουμε ψωμί και άλλοι... Δεν πρόλαβα να πάρω σύνταξη και άλλοι παίρνουν από τα 40... Από τα 13 στην οικοδομή... Άλλοι πήγαιναν για διασκέδαση και εμείς για δουλειά... να μη χάσουμε...

Το ποδήλατο των παιδικών ονείρων, ως σύμβολο απελευθέρωσης, φαίνεται να πρωταγωνιστεί ξανά στη μέση ηλικία, ως σύμβολο όμως καταναγκασμού και διάψευσης ονείρων· ο δρόμος μακρύς από τη μία άκρη της πόλης στην άλλη και μάλιστα υπό το βάρος της αναγκαιότητας.

Η απογοήτευση έκδηλη σε μια προσπάθεια αποτίμησης του εργασιακού βίου· μία προσπάθεια προσδιορισμού της αξίας και της σημασίας της ίδιας της εργασίας, αλλά και της ποιότητας ζωής. Γενικότερα όμως παρατηρείται μία αλλαγή απέναντι στην «ηθική της εργασίας» (Vecchio, 1980) και το αφήγημα «με τη δουλειά προκόβεις» φαίνεται πως τίθεται σε αμφισβήτηση. Οι αλλαγές στο «ασφαλιστικό» εντείνουν την απογοήτευση, καθώς αίρεται πολιτειακά κάθε αναγνώριση της προσφερόμενης εργασίας, που έρχεται σε αντιδιαστολή με το αφήγημα των «χαραμοφάδων».

Είναι χαρακτηριστικό ότι τα τελευταία χρόνια, από τη δεκαετία του 1990, στα πλαίσια της «ανασυγκρότησης του Κράτους» και των «μεταρρυθμίσεων» φαίνεται πως γίνεται προσπάθεια αφαίρεσης του κοινωνικού πρόσημου από την «εργασία», που μετονομάστηκε σε «απασχόληση». Η εργασία, ως γενικότερη κοινωνική συνθήκη, εξασφαλίζει από τη μία τα αναγκαία αγαθά για την επιβίωση, αλλά από την άλλη αποτελεί πεδίο καταξίωσης και κοινωνικής αναγνώρισης. Η αφαίρεση του κοινωνικού αυτού πρόσημου της εργασίας «ίσως είναι ο χειρότερος τύπος αποστέρησης... αναπόδραστα εμπλεκόμενος και με την αδικία της ύπαρξης που της αρνούνται την κοινωνική – συμβολική αξία» (Das & Randeria, 2015:s4, s8), αποξενώνοντάς τη από τα ίδια τα κοινωνικά αγαθά.

Η σωματική και η ψυχική κόπωση αναζητά διεξόδους μέσω της επικοινωνίας. Μία ηλικιωμένη κυρία που μάζευε χόρτα μαζί με το σύζυγό της από την αυλή του Δ. Παντοπωλείου – χώρος προσβάσιμος σε αδέσποτα και κοπάδια ζώων, σύμφωνα με τους εργαζόμενους του Δ. Παντοπωλείου – αφού πρώτα είχαν προμηθευτεί το «ψωμί», σχολίασε: *Πού καταντήσαμε...! Να ερχόμαστε για το ψωμί...!* Ο κύριος με το ποδήλατο κουνώντας το κεφάλι καταφατικά και μπαίνοντας στο Δημοτικό Παντοπωλείο για τις δικές του προμήθειες, με μία έκφραση απογοήτευσης απάντησε: *Η κατάσταση θα χειροτερεύει...*

Η αίσθηση της «κατάντιας» και η αναμονή για το «χειρότερο» διαχέεται στο λόγο των πληροφορητών. Το ίδιο το «ψωμί» έπαψε να είναι κάτι δεδομένο. Η έκφραση «θα πούμε το ψωμί ψωμάκι» συνδέεται στη μνήμη μας κυρίως με περιόδους πολέμου λιμού, κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών «κρίσεων» υποδηλώνοντας ταυτόχρονα και το φόβο της ανθρώπινης εξαθλίωσης· φαινόταν ως κάτι μακρινό και ξεχασμένο για τις χώρες του «Πρώτου Κόσμου», σύμφωνα με τον αποικιακό και μετααποικιακό λόγο. Τα «τείχη» όμως έπεσαν τα όρια ανάμεσα σ' έναν «πολιτισμένο» 'Πρώτο Κόσμο' κι έναν «εξαθλιωμένο» 'Τρίτο Κόσμο' φαίνεται να καταρρέουν (Muehlebach, 2013).

Αυτοί που μου χρωστάνε...

Ο κύριος με το ποδήλατο στο Δημοτικό Παντοπωλείο, αφού τακτοποίησε τις προμήθειες στο «όχημά» του έτοιμος για το δρόμο της επιστροφής, κάθισε για λίγο στο παγκάκι νοιώθοντας την ανάγκη να επικοινωνήσει τις σκέψεις που τον βασάνιζαν:

Τέσσερα χρόνια άνεργος... Η οικοδομή δεν έχει πια δουλειά... Εγώ έχω 4.500 ένσημα για τη σύνταξη – ενώ παλιά ήταν 4.000 – αλλά λόγω ηλικίας δεν μπορώ να την πάρω. Πώς θα ζήσω; Κανείς δε σε ρωτάει. Με κάλεσαν πέρυσι από την εφορία να πληρώσω τον ΕΜΦΙΑ και τους είπα ότι θα τον πληρώσω όταν μου δώσουν τα χρήματα αυτοί που μου χρωστάνε και μέσα σ' αυτούς είναι και το ίδιο το κράτος... Εγώ τι θα κάνω; Θα κλέψω ή θα σκοτώσω; Κι αν δεν έφτασα ως εκεί, όπως πάνε τα πράγματα μπορεί να γίνει κι αυτό...

«Ποιος νοιάζεται» (Vaïou, 2014:6-7) όμως αν η ανεργία από τη μία και τα «άδεια ασφαλιστικά ταμεία» από την άλλη, ώθησαν πολλούς στα όρια της επιβίωσης; Οι λογαριασμοί και οι φόροι έρχονται να απομυζήσουν ό,τι απέμεινε από έναν εργασιακό βίο 35-40 ετών. Οι ιθύνοντες και οι «σοφοί» του Κράτους αποφάσισαν για τις «υποχρεώσεις» των πολιτών και το «καλό της πατρίδας». Οι «υποχρεώσεις» όμως μεταξύ «πολιτών» και «Κράτους» έχασαν, όπως φαίνεται, κάθε έννοια αμοιβαιότητας οξύνοντας τις ανισότητες και τις αντιθέσεις. Το ζητούμενο είναι όμως τελικά «ποιος χρωστάει και σε ποιον».

Ε, οι οικοδόμοι, οι παλιοί επιβαρύνθηκαν με δύο χρόνια πίσω, με το καινούργιο ασφαλιστικό. Περιμένανε να βγουν στα 58, τους πήγε στα 60. Κι εκεί που ο άλλος περίμενε να βγει στη σύνταξη, βλέπει μπροστά του άλλα δύο χρόνια, δύσκολα, με μηδέν δουλειά... Και μάλιστα, ήρθε ένας συγκεκριμένα σήμερα, ο

οποίος άνθρωπος ήτανε μια χαρά τον ήξερα... Ε, δεν έχει δουλειά· έχει πέσει 97% η δουλειά του. Δεν υπάρχει τίποτα... Χρόνια μαρτυρικά μέχρι τη σύνταξη. (κ. Αγαμέμνονας)

Η έκφραση *χρόνια μαρτυρικά* φαίνεται ν' αντανακλά όλη τη βίαιη εισβολή των νεοφιλελεύθερων μέτρων της καπιταλιστικής ανασυγκρότησης στην καθημερινότητα των υποκειμένων. Η άνιση κατανομή των «βαρών» μεταφράζεται σε «βία» και καταρράκωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας πλαισιώνοντας μία «ζωή στο όριο» (Αθανασίου, 2007), όπου το ίδιο το «υποκείμενο» δε γνωρίζει πότε και πώς θα το ξεπεράσει. Το όριο της επιβίωσης θολό και η αντίφαση μεταξύ άμυνας και επίθεσης, «ηθικής» και «παραβατικότητας» ενσωματώνεται στην ίδια την προσωπικότητα των υποκειμένων.

Φαινόμενο κατοχής

Κρέας σκύλου...

σχολίασε ο κύριος με το ποδήλατο, καθώς ετοιμαζόταν να φύγει, κοιτάζοντας μία σκύλα που λιαζόταν στη είσοδο του Δημοτικού Παντοπωλείου. Δεν ολοκλήρωσε τη φράση του όμως, είτε γιατί το ξανασκέφτηκε, είτε γιατί διέκρινε την έκφραση που πιθανόν χαραχτηκε στο πρόσωπό μου, χωρίς να το καταλάβω. Η αλήθεια είναι ότι άρχισα να «παγώνω», αν και προσπάθησα να μη το δείξω. Ο σχολιασμός συνεχίστηκε αλλάζοντας τον τόνο της φωνής του:

...Κρέας σκύλου σερβίρουν σε... εστιατόριο στην Ιταλία, όπως και κρέας αλόγου... Κρέας υγιεινό, όπως και τα βατραχάκια...

Ο σχολιασμός αυτός άφηγε πολλά υπονοούμενα. Προσπαθώντας να «σπάσω τον πάγο» αναφέρθηκα κι εγώ σ' ένα εστιατόριο στη λίμνη των Ιωαννίνων, όπου σερβίρουν βατραχοπόδαρα, τα οποία δε δοκίμασα ποτέ, ως τώρα τουλάχιστον· το μέλλον αβέβαιο. Η απόλυτη ένδεια όμως και η ανάγκη επιβίωσης μπορεί να καταστείλει φραγμούς και να διαρρήξει το ίδιο το «όριο» της κανονικότητας.

Το «κρέας σκύλου» συνδέεται στη μνήμη μας με φαινόμενα κατοχής του Β'Π.Π., σύμφωνα με αφηγήσεις γονιών και παππούδων κυρίως, αλλά και καταγραφές σε βιβλία σχολικά, ιστορίας και λογοτεχνίας· φαινόμενα της πλήρους εξαθλίωσης της ανθρώπινης ύπαρξης. Θεωρηθήκαμε «τυχερή γενιά», που δε βίωσε τέτοια φαινόμενα, και μεγαλώσαμε με την ευχή «να μην τα ζήσει άνθρωπος».

Τα φαινόμενα αυτά που ζούμε στις μέρες μας έχουν βέβαια τα δικά τους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη δική τους δυναμική. Το «κρέας σκύλου» όμως, τα «συσσίτια», τα κλεισμένα μαγαζιά της πόλης, τα κρύα σπίτια χωρίς παροχές και τόσα άλλα, συν την πρόσφατη παρουσία του ΝΑΤΟ στο Αιγαίο, μας παραπέμπουν σε κοινά χαρακτηριστικά με παρελθούσες «κρίσεις» καταδεικνύοντας τόσο τις συνέχειες όσο και τις ασυνέχειες με το παρελθόν, του οποίου τα χνάρια γίνονται όλο και πιο ορατά στο επισφαλές παρόν.

Δάνεια, Αυξήσεις Λογαριασμών και Φόροι

Τα δάνεια, οι αυξημένοι λογαριασμοί, και οι φόροι συμπληρώνουν το παζλ της επισφάλειας απορροφώντας μεγάλο μέρος των οικογενειακών εσόδων που απέμειναν. Το ρεύμα, το νερό και η θέρμανση του σπιτιού έπαψαν ν' αποτελούν «κοινωνικές παροχές» και μετατράπηκαν σε «είδος πολυτελείας». Δεν είναι λίγοι όσοι δεν μπορούν πια να ανταπεξέλθουν στις διάφορες οικονομικές τους «υποχρεώσεις».

Το δικό μας σπίτι, «στοιχείο και στοιχείο»

Όταν ξεκινήσαμε παίρναμε δύομισι χιλιάδες ευρώ και οι δύο μας, σα ζευγάρι. Λέμε, να μη μένουμε στο ενοίκιο, να πάρουμε ένα δικό μας σπίτι... Το ψάξαμε... Και πήραμε αυτό εδώ το σπίτι, με δάνειο· δύο δάνεια, ένα από τον ΟΕΚ κι ένα από τράπεζα... Ο σύζυγος όμως έμεινε άνεργος και ο μισθός μου από 1.010 ευρώ, με όλες τις περικοπές, έφτασε στα οχτακόσια εβδομήντα ευρώ. Μπήκαμε στο Νόμο Κατσέλη. Το δικαστήριο έγινε μετά από δύο – τρία χρόνια και σύμφωνα με την απόφαση το δάνειο κόπηκε στη μέση... (κ. Ελένη)

Τα στεγαστικά δάνεια αποτελούν ένα επιπλέον βάρος στις πλάτες των εργαζομένων λόγω της μείωσης των εσόδων τους και γενικότερα των αλλαγών στα εργασιακά και οικονομικά τους «δεδομένα». Όλο και περισσότεροι αδυνατούν ν' ανταποκριθούν πια στις ήδη ανειλημμένες υποχρεώσεις τους ως δανειολήπτες και τα «κόκκινα δάνεια» αυξάνονται.

Πριν από μία δεκαετία περίπου οι διαφημίσεις για «το δικό σου σπίτι» βρίσκονταν σε πρώτο πλάνο. Η εικόνα της ιδανικής, αρμονικής και χαρούμενης οικογένειας, που τα μέλη της απολάμβαναν τη θαλπωρή και την ασφάλεια σ' ένα όμορφο σπίτι με όλα τα κομφορ, καλλιεργούσε την αίσθηση ότι «όλοι μπορούμε» να το αποκτήσουμε, με τη βοήθεια φυσικά των τραπεζών. Κίνητρο αποτέλεσε την περίοδο εκείνη, σύμφωνα με άλλους πληροφορητές, το γεγονός των χαμηλών επιτοκίων σε ευρωπαϊκές χώρες κάνοντας πολλούς να πιστέψουν ότι

αντίστοιχα θα έφευγαν και τα επιτόκια στην Ελλάδα· η ζήτηση των «κυμαινόμενων» δανείων με επιτόκια χαμηλότερα των «σταθερών» αυξήθηκε. Πολλοί μάλιστα στα πλαίσια των παρεχόμενων «δυνατοτήτων» προτίμησαν ένα δάνειο για την αγορά κατοικίας και ως μελλοντική επένδυση, σε σχέση με το ποσό που πλήρωναν σε ενοίκια.

Οι συνθήκες άλλαξαν και τα «δεδομένα» κατέρρευσαν. Το άγχος και ο προβληματισμός γύρω από το θέμα των στεγαστικών και των «κόκκινων» δανείων αυξάνεται. Πολλοί αρχίζουν όμως να «φιλοσοφούν τη ζωή» τους θέτοντάς τη σε νέες βάσεις:

...Και να σου πω και κάτι... Και στην τελική λέω στον Νίκο – γιατί εμένα τρύπησε το στομάχι μου με το δάνειο και όλα αυτά – «εμείς να' μαστε καλά και είτε στο ενοίκιο, είτε στη μαμά μου επάνω, είτε στο χωριό...». Και μου λέει μία συνάδελφος «Δε σε πιστεύω. Όταν θα' ρθουν να στο πάρουν όμως...». Κι εγώ δε θα πεθάνω όμως γι' αυτό. Δεν υπάρχει τέτοια περίπτωση, για το ντουβάρι να πεθάνω... Δεν αξίζει. Αυτή η ζωή δεν ξαναγυρίζει πίσω... (κ. Ελένη)

Με την παρέλευση του «κομμουνιστικού κινδύνου» και τα «δικαιώματα του πολίτη» θεωρούμενα κατοχυρωμένα στα πλαίσια της «Δημοκρατίας» και του «Κράτους Πρόνοιας», ποιος να πίστευε ότι «θα του έπαιρναν το σπίτι»; Στην αρχή της «κρίσης» δεν ήταν λίγοι όσοι έλεγαν: «Σιγά να μη μας πάρουν τα σπίτια. Τι να τα κάνουν»; Τα «κόκκινα δάνεια» όμως, με βάση και τις τελευταίες εξελίξεις¹⁵, παραμένουν στο «κόκκινο», ακόμα και όσα έχουν ενταχθεί στο νόμο Κατσέλη, που αποτέλεσε «ανάσα» για αρκετούς δανειολήπτες, των οποίων τα έσοδα μειώθηκαν κατά πολύ, κυρίως λόγω ανεργίας.

Η συνειδητοποίηση της ανθρώπινης τρωτότητας φαίνεται να θέτει στη ζωή των ανθρώπων νέα αξιολογικά μέτρα και σταθμά. Το «ντουβάρι» που περιέκλεινε τον «ιδιαίτερο κόσμο» (Das & Randeria, 2015:s6) έχει υποστεί ρωγμές.

Το ζήτημα της κατοικίας όμως εκτός από «υπαρξιακό» είναι και «πολιτικό»: οι αγώνες που γίνονται για την οικία εντάσσονται στα πλαίσια των δικαιωμάτων των πολιτών για μια «ασφαλή κατοικία στην πόλη» (Das & Randeria, 2015:s6), καθώς «το πεδίο της κατοικίας περιλαμβάνει ποικίλες δραστηριότητες μέσω των οποίων δημιουργούμε μια θέση για τον εαυτό μας σε έναν ιδιαίτερο κόσμο» και δικτυωνόμαστε κοινωνικά (2015:s6).

¹⁵ <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=7731576>,
<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=746518>,
<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=8677340>
<http://www.tanea.gr/news/economy/article/5318669/ti-problepei-o-nomos-gia-ta-kokkina-daneia/>
<http://www.kathimerini.gr/848037/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/paratash-gia-kokkina-daneia>

Πώς να σταθεί όμως μια «ασφαλής κατοικία» σε μια γενικότερα επισφαλή κατάσταση; Και όταν υπάρχει εναλλακτική λύση – ένα άλλο σπίτι ή η λύση του ενοικίου – είναι μια «παρηγοριά». Υπάρχουν όμως και πολλές περιπτώσεις όπου οι εναλλακτικές λύσεις εκλείπουν εντείνοντας την ανάγκη διεκδίκησης μιας «ασφαλούς κατοικίας» και μέσω της «δικαστικής οδού», όπου οι διφορούμενοι και εύθραυστοι νόμοι φαίνεται τελικά πως εντείνουν την επισφάλεια.

Οι οικονομικές «υποχρεώσεις» όμως δε σταματούν στα δάνεια και τα ενοίκια. Οι αυξημένοι λογαριασμοί, οι φόροι (άμεσοι και έμμεσοι) και ο ΕΝΦΙΑ συμπληρώνουν το «παζλ» της επισφάλειας απορροφώντας μεγάλο μέρος των οικογενειακών εσόδων που απομένουν.

Ηλεκτρο-σόκ...

Πρώτη φορά έρχεται τέτοιος εκκαθαριστικός λογαριασμός της ΔΕΗ... δεν έχω ξαναπληρώσει τέτοιο ρεύμα... Ούτε θερμοσίφωνες έχουμε, ούτε τίποτα. Ε, εντάξει, απλή χρήση κάνουμε, δεν κάνουμε κατάχρηση. (κ. Νίκος)

Μια αίσθηση αδικίας διαφαίνεται στο λόγο του πληροφορητή. Πολλοί αναρωτιούνται για τις αυξήσεις των λογαριασμών θέτοντας εαυτόν και άλλους συγκατοίκους προ των ευθυνών τους περί χρήσης ή κατάχρησης, που οδηγεί πολλές και σε οικογενειακές έριδες.

Οι συνεχόμενες αυξήσεις των τιμολογίων της ΔΕΗ τα τελευταία 15 χρόνια περίπου¹⁶, που από «οργανισμός κοινής ωφελείας» τέθηκε σε νομική βάση «ιδιωτικού δικαίου»¹⁷ στα πλαίσια του «εκσυγχρονισμού», της «ανάπτυξης» και της «επιχειρησιακής δραστηριότητας», αποτελούν ένα επιπλέον «χαράτσι» για τους πολίτες. Η ηλεκτροδότηση τίθεται ως ζητούμενο την εποχή της «τεχνολογίας» στα πλαίσια της καπιταλιστικής ανασυγκρότησης.

«Άνθρωποι και Ποντίκια»¹⁸

...Ξέρω κάποιον ο οποίος έχει ένα τεσσάρι, το οποίο κληρονόμησε από τον πατέρα του. Δεν έχει ούτε ρεύμα, ούτε νερό... και μπαίνει μέσα σαν το ποντίκι· νύχτα μπαίνει, νύχτα βγαίνει... Σκοτεινά!
(κ. Ελπινίκη)

¹⁶ <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=420394>

¹⁷ www.hellenicparliament.gr/UserFiles/...78eb.../NOM NOM EPE 2414 HG21.doc

¹⁸ Από το ομώνυμο έργο του John E. Steinbeck

Πολλά σπίτια χωρίς τις αναγκαίες παροχές, σκοτεινά και κρύα, φιλοξενούν τους ανθρώπους – «ποντίκια». Η χαρά της «κληρονομιάς», που έδινε σε πολλούς κάποτε μια αίσθηση «εξασφάλισης», γίνεται στις μέρες μας καταδίκη υπό το βάρος της βαριάς αλυσίδας των φόρων – ιδιαίτερα των έμμεσων – και των αυξημένων λογαριασμών, σε συνδυασμό μάλιστα με τις περικοπές των εισοδημάτων. Το *πέθανε ο θεός!* και όποιος άλλος κληρονομείται, μετατράπηκε στο *θα τον βαλσαμώσουμε*, σύμφωνα με άλλους πληροφορητές, για να μη χαθεί το επιπλέον έσοδο της σύνταξης, που καλύπτει κάποια καθημερινά έξοδα.

Επενδύσεις, τέλος!

Άλλοι έχουν και δεύτερο διαμέρισμα... Πολλοί λέγαμε να πάρουμε κι ένα σπίτι, να έχουμε ένα – δύο σπίτια ή μαγαζιά, να τα νοικιάζουμε, να έχουμε κι ένα εισόδημα. Ποιος το κάνει; Ποιος νοικιάζει; Εδώ κεντρικά μαγαζιά και είναι ξενοίκιαστα...(κ. Ελπινίκη)

Η επένδυση σε ακίνητα, όσων μπορούσαν, ως πηγή επιπλέον εισοδήματος, αποδείχτηκε φρούδα ελπίδα για τους μικρομεσαίους. Τα «ξενοίκιαστα» και κλειστά μαγαζιά στο κέντρο της πόλης καταδεικνύουν τόσο τη γενικότερη παρακμή, όσο και τις αλλαγές που συντελούνται στη σχέση κέντρου – περιφέρειας στα πλαίσια της ίδιας της πόλης καταδεικνύοντας ταυτόχρονα τη «συνθετότητα» των χωρικών μετασχηματισμών στη βάση των φυσικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του χώρου (Das & Randeria, 2015:S9).

Ποιος είναι αυτός ο ΕΝΦΙΑ(Σ);

Και πού να το βρεις το δικό σου;... Να! τα λέμε μεταξύ μας... Τρέχαμε για τον ΕΜΦΙΑ – όλος ο κοσμάκος – αυτή την εβδομάδα, να πάμε να πληρώσουμε. Όλοι εκεί, κοιτούσαν... (κ. Ελένη)

Ο ΕΝΦΙΑ αποτελεί έναν από τους φόρους που επιβλήθηκαν για την ακίνητη περιουσία από το 1997¹⁹. Το 2011 επιβλήθηκε ως «Εκτακτο Ειδικό Τέλος Δομημένων Επιφανειών» (ΕΕΤΔΕ), που μετονομάστηκε λίγο αργότερα σε «Ειδικό Τέλος Ακινήτων» (ΕΤΑΚ). Σήμερα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί θυμοσοφικά ως «ουδέν μονιμότερον του προσωρινού» εντείνοντας την επισφάλεια των υποκειμένων εν μέσω «κρίσης».

¹⁹<http://www.dikaiologitika.gr/eidhseis/oikonomia/36068/apo-ton-fmap-ston-enfia-i-istoria-ton-foron-akiniton>

Μία αίσθηση πικρίας πνίγει την πληροφορήτρια αφήνοντας να διαφανεί η σκληρότητα και η οικονομίστικη λογική των κυβερνόντων. Μόνο οι άνθρωποι που βιώνουν μία παρόμοια κατάσταση, ο *κοσμάκος*, οι απλοί καθημερινοί άνθρωποι, φαίνεται να έχουν τη δυνατότητα συναίσθησης και ενσυναίσθησης. Οι χώροι των δημόσιων υπηρεσιών, όπου επιτελούνται οι «υποχρεώσεις», γίνονται πια οι κοινωνικοί χώροι συνάντησης των επισφαλών υποκειμένων, όπου διασταυρώνονται βλέμματα γεμάτα απορία, άγχος, απογοήτευση και αγανάκτηση που, καθώς πλανιούνται, εντοπίζουν και πιο αδύναμες υπάρξεις.

Τα γεροντάκια τα καημένα κούτσα – κούτσα, εκεί. Όσο μπορούσαν, σου λέει... Βλέπω εγώ από τον μπαμπά μου, τον πεθερό μου... Μόλις παίρνουν τη σύνταξη, αμέσως, δύο μέρες – τους παίρνει η τράπεζα – να δώσουν τα δάνειά τους, τα ΕΜΦΙΑ τους... (κ. Ελένη)

Οι υπερήλικες θεωρούνται μία από τις πιο ευάλωτες κατηγορίες επισφαλών υποκειμένων, οι οποίοι έχουν κάποιες ιδιαίτερες φυσικές και κοινωνικές ανάγκες στη δύση της ζωής τους. Εκτός από τη φυσική τρωτότητα που αντιμετωπίζουν, έρχονται αντιμέτωποι και με την κοινωνική, αισθανόμενοι αδύναμοι όχι μόνο απέναντι στον εαυτό τους, αλλά και τους οικείους τους. Το άγχος πολλές φορές για την ποιότητα ζωής και την ανασφάλεια στην οποία περιέρχονται παιδιά και εγγόνια επιδεινώνει την κατάσταση της υγείας τους· δε θέλουν συνήθως να αφήνουν «εκκρεμότητες» και ανεκτέλεστες υποχρεώσεις. Δεν προλαβαίνουν καλά-καλά να πάρουν την κουτσουρεμένη τους σύνταξη και η «τράπεζα» φρονεί για τις αποπληρωμές, καθώς καιροφυλακτεί και το Alzheimer.

*Ήμουν θλιμμένος, όταν ήμουν νέος
Θλιμμένος τώρα, γέρος που είμαι
Πότε θα είμαι χαρούμενος λοιπόν;
Κάλλιο να μην αργήσω.*

(Μπ. Μπρεχτ, *Η Αλλαγή των Πραγμάτων*, 1955)

«Ο Ρωμιός έχει φιλότιμο»...

*...Δηλαδή, έχουμε ακόμα, βρε παιδάκι μου, έχουμε, σα λαός, αυτό το φιλότιμο. Πάμε, δίνουμε εκεί...
Αλλά δεν είναι τώρα... Εδώ πέφτει και κλέψιμο μεγάλο (κ. Ελένη)*

Το «φιλότιμο», που ισοδυναμεί με τη «συνέπεια» στις υποχρεώσεις, έρχεται κι αυτό σε αντιδιαστολή με το αφήγημα των «χαραιοφάδων».

Το ζήτημα της εθνικής υπερηφάνειας, ως ηθικό πλαίσιο, που ορίζει και τη στάση απέναντι στις «υποχρεώσεις» των πολιτών, στηρίζεται στα «εγκώμια» του ελληνικού λαού σε «δύσκολες» εποχές «θυσιών» για το «καλό της πατρίδας», σύμφωνα και με τον επίσημο πολιτικό λόγο. Οι θυσίες όμως του «λαού», όπως φαίνεται, τελειωμό δεν έχουν. Οι πλάτες βαραίνουν συνεχώς από ένα δυσανάλογο φορτίο, που αφήνει μια αίσθηση εκμετάλλευσης και «κλεψίματος»: ένα «κλέψιμο» με τη σφραγίδα του νόμου, που καταρρακώνει την ίδια την «υπερηφάνεια» τόσο της ατομικής, όσο και της συλλογικής ταυτότητας.

Και το όνομα αυτού «Δημόσιο Χρέος»

Πού πάνε τα λεφτά;

...Να δώσεις τι; Πού θα πάνε τα λεφτά;... Πουθενά δεν πάνε. Αυτό το Δημόσιο Χρέος, μέρα με τη μέρα, διογκώνεται. Δεν έχει ξαναγίνει. Κάθε ώρα που περνάει γίνεται και μεγαλύτερο. Και με δανεικά γίνεται να κάνεις προκοπή; Άντε να πάρει και την πρώτη δόση, και τη δεύτερη και την Τρίτη. Τι να τα κάνει; Αφού συνέχισα το Χρέος μεγαλώνει. Δεν κάνουν τίποτα... (κ. Νίκος)

Η «νόμιμη κλοπή», που γίνεται στο όνομα του Δημοσίου Χρέους αφήνει και μια αίσθηση κλοπής της ίδιας της αξιοπρέπειας. Η διάψευση των προσδοκιών που καλλιεργήθηκαν για «αποπληρωμή του «χρέους» και «ανάπτυξη» αφήνει μια γεύση εξαπάτησης. Τα πενιχρά έσοδα του «κοσμάκη», που απομυζούνται με διάφορους τρόπους για τη «σωτηρία της πατρίδας», φαίνεται να μην αποφέρουν καμιά ουσιαστική λύτρωση. Οι «έχοντες και κατέχοντες» ένα μισθό, ένα μεροκάματο, μια κοινωνική ασφάλιση, ένα σπίτι (και καλύβα ακόμα) κλήθηκαν τελικά να πληρώσουν το «Δημόσιο χρέος» και τα «άδεια ταμεία» με μόνο όφελος τον τίτλο των σύγχρονων ηρώων²⁰.

Το παράδοξο της συνεχιζόμενης διόγκωσης του «Δημόσιου Χρέους» στη βάση και του επαναδανεισμού προκαλεί πολλά ερωτηματικά. Μία απάντηση ίσως μπορεί να δοθεί στη βάση των Ετήσιων στοιχείων εμπορικού ισοζυγίου²¹, όπου τα ποσά που δίνονται για εισαγωγές από χώρες της ΕΕ είναι υπερδιπλάσια σε σχέση με αυτά των εξαγωγών. Τα υψηλά επιτόκια δανεισμού από την άλλη διογκώνουν το «χρέος». Το Δημόσιο Χρέος σ' αυτή τη βάση δε

²⁰<http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=660627>, <http://www.dimokratianews.gr/content/13818/>

²¹<http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/externalsector/balance/commercial.aspx>

φαίνεται να έχει ορίζοντα αποπληρωμής θέτοντας τη χώρα και τους πολίτες σε συνεχή «επιτήρηση».

...Και τώρα καταργούν το χρήμα, βάζουν πλαστικό χρήμα, τις κάρτες, τα φορητά μηχανάκια... Για τις κάρτες πάλι... έχει γίνει πλύση εγκεφάλου για τις κάρτες... (κ. Νίκος)

Όλη η ύπαρξη των «οφειλετών» ή «υπόχρεων» φαίνεται να τίθεται συνεχώς και με διάφορους τρόπους σε εξουσιαστικό έλεγχο· όσο «χρωστάς», είσαι υπό την εξουσία και τον έλεγχο του εκάστοτε πιστωτή σου (κράτος, τράπεζες, ΕΚΤ και όλοι οι συνεργαζόμενοι φορείς).

Τα «όνειρα» που έγιναν «εφιάλτες»

Το Μαρτύριο του Σίσυφου

Ένα ζήτημα που θίγεται τόσο άμεσα, όσο και έμμεσα από τα συμφραζόμενα των πληροφορητών, είναι το πώς τα όνειρα και τα ιδανικά συνθλίβονται στη μέγγενη της καθημερινής επιβίωσης αλλοιώνοντας την ίδια την ταυτότητα των υποκειμένων· το πώς «ανάσαναν» για λίγο και μετά ξανά βουτιά στο κενό.

Η κυρία Ελένη, για παράδειγμα, είχε όνειρα καλλιτεχνικής φύσης. Κάποιες λάθος επιλογές την οδήγησαν στον αγώνα της καθημερινής επιβίωσης από νωρίς.

...Δουλειά πρωί – βράδυ. Ό, τι υπήρχε από δουλειά... Εε, χωρίς ένσημο, ξέρεις τώρα... Παρακαλούσα. Είχα πάει στον ΟΑΕΔ, είχα βρει το Διευθυντή και τον παρακαλούσα να μου βρει δουλειά. Αμέσως μου βρήκε ο άνθρωπος. Το 'τρεξα κι εγώ... Κι έκανα πολλές δουλειές, διάφορες, σε τυροπιτάδικο, ρεμπετάδικο – μόνο που δεν τραγουδούσα (γέλιο)... στη λάντζα – ενοικιάσεις αυτοκινήτων... δεξιά – αριστερά. (κ. Ελένη)

Ακόμα και πριν από 25 χρόνια περίπου, η εύρεση εργασίας δεν ήταν κάτι εύκολο, ούτε οι εργασιακές συνθήκες ήταν «ρόδινες», ιδιαίτερα μάλιστα για μια νέα γυναίκα, ανειδίκευτη, διαζευγμένη και μητέρα ενός παιδιού. Η δουλειά, που απορροφούσε πολύ χρόνο και ενέργεια, σύμφωνα με την πληροφορήτρια, της στερούσε το παιδί, το οποίο μεγάλωνε με τη βοήθεια της γιαγιάς του. Τα νεύρα πειράχτηκαν. Μετά από πολλές ταλαιπωρίες η δουλειά που βρήκε χλιοπαρακαλώντας σε σούπερ μάρκετ με σύμβαση αορίστου χρόνου και η νέα της οικογενειακή ζωή, την οδήγησαν σε ένα επίπεδο ισορροπίας... ηρέμησε η ψυχή και έφυγε η αγωνία της.

...Και φτάσαμε εδώ που είμαστε σήμερααα. Άντε ξανά πάλι κάτω. Βουτιά στο κενό... Έχω χάσει το χαμόγελό μου. Άμα σου πω... Κάνω πέντε – έξι χιλιόμετρα κάθε μέρα για να ηρεμώ. (κ. Ελένη)

Το καθημερινό άγχος και η συνεχής ανασφάλεια πισωγυρίζουν την πληροφορήτρια σε μια δύσκολη περίοδο, που φαινόταν ξεπερασμένη και ξεχασμένη. Το πισωγύρισμα αυτό, η ανάσυρση αρνητικών αναμνήσεων, σε συνδυασμό με την επισφάλεια που βιώνει σήμερα, έχει άμεσες επιπτώσεις στην ψυχολογική της κατάσταση προκαλώντας αλυσιδωτές αντιδράσεις.

...Δεν είμαι κι εγώ στα καλά μου... Ούτε κι ο άντρας μου. Φτάνει το βράδυ, μαζεύομαστε από τις δουλειές... Εγώ έρχομαι μες το πρόβλημα, ο Νίκος με την αγωνία του με το ένσημο και με την κούραση που τραβάει... Και δε μιλούμαστε! Στους καναπέδες. Του λέω «Τι έγινε, βρε άντρα; Εμείς που ήμασταν έξω καρδιά, Που τώρα είμαστε ευτυχισμένοι, ήρεμοι, με τα παιδάκια μας... (κ. Ελένη)

Η άσχημη ψυχολογική κατάσταση της πληροφορήτριας ανταμώνει με την κούραση και την αγωνία του συζύγου για την «ασφάλιση» σαν συγκοινωνούντα δοχεία αναμειγνύονται επιβαρύνοντας την οικογενειακή ατμόσφαιρα και τη μεταξύ τους επικοινωνία.

Οι επιπτώσεις ορατές και στις σχέσεις των γονιών με τα παιδιά τους. Ο μεγάλος γιος του ζευγαριού αυτονομήθηκε, αλλά ο μικρός, όπως φαίνεται, λαμβάνει όλες τις οικογενειακές δονήσεις:

...Έχουμε το μικρούλη. Κι αυτό το καημένο... Όλα μας τα βάσανα τα παίρνει αυτό. Δηλαδή, έρχομαι εγώ στις 9:30 το βράδυ... «Διάβασες, Σωτήρη;» (απότομα) Δεν έχω τη γλύκα, δεν έχω την ηρεμία να του μιλήσω του παιδιού μου. Το βλέπω κι εγώ... Και μετά κάθομαι και κλαίω και λέω «Γιατί του μίλησα έτσι; Γιατί...». Κι έρχεται μια στιγμή και μου λέει ο Σωτήρης - το συζήτησα και με ... μία δασκάλα του σχολείου - «Μαμά, μη με μαλώνεις... Κάτι με πιάνει... εδώ μέσα... κάτι, κάτι μαμά, κάτι». Κι άρχισα να νιώθω τύψεις. Λέω «Πω, πω! Δεν είμαι εγώ μάνα σωστή». Έφτασα να μαλώνω έτσι το παιδί μου, τώρα, που έπρεπε να είμαι πιο ήρεμη, πιο χαλαρή, που έχω κι ένα στήριγμα δίπλα μου... Και το παιδί με νεύρα... «Διάβασες Σωτήρη;» «Διάβασα, μωρέ». Δηλαδή, όπως μιλάω εγώ στο παιδί μου, έτσι κι αυτό, έτσι απαντάει... Πάμε έτσι με τη σειρά τώρα, ο ένας με τον άλλον... (κ. Ελένη)

Τα παιδιά, ως μία από τις πιο ευάλωτες κατηγορίες, απορροφούν τις πολλαπλές κοινωνικές δονήσεις, ως απόρροια της «επισφάλειας» των ενηλίκων. Η ξεγνοιασιά, η χαρά και το γέλιο της παιδικότητας εξανεμίζονται στο επισφαλές παρόν. Η ψυχολογική πίεση των γονιών αντανακλάται στη συμπεριφορά των παιδιών και ανακυκλώνεται.

Ο συνεχής αγώνας ξεπεράσματος δυσκολιών και επίλυσης επισφαλών καταστάσεων, όπου η ελπίδα και η απογοήτευση εναλλάσσονται, θυμίζει πολύ το «μαρτύριο του Σίσυφου», που του επιβλήθηκε από τους θεούς· μόνο που η «κατρακύλα» αυτή, κοινωνικά επιμερισμένη, συμπαρασύρει και όσους βρίσκονται πίσω του, συμπληρώνοντας στη γεύση της απογοήτευσης και αυτή της ενοχής και της ανεπάρκειας λειτουργώντας πολλαπλασιαστικά. Η πίεση του βάρους των αναγκών επιβίωσης και η συνεχής ανασφάλεια ξεπερνά τις όποιες προσωπικές επιλογές σ' ένα δίκτυο σχέσεων, που αποκαλείται «οικονομία της καθημερινότητας» (Vaiou, 2014:7).

Να' μαςτε καλά να στηρίζουμε τους εαυτούς μας και τα παιδιά μας... Κι όσο να μη θέλουμε να μεταφέρουμε αυτά που βιώνουμε... θα' ρθει η στιγμή...(κ. Νίκος)

Η σωματική και ψυχική υγεία γίνεται το ζητούμενο στις οικογενειακές και ευρύτερα κοινωνικές σχέσεις. Η σύγκρουση του «ονείρου» με τον αγώνα της καθημερινής επιβίωσης, οι αντιφάσεις της ίδιας της ζωής, που αντικαθρεφτίζονται στις ανθρώπινες σχέσεις σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, διαμορφώνουν και την ταυτότητα των ίδιων των υποκειμένων μετασχηματίζοντάς τη.

Ο ορίζοντας θολός

Αλλιώς ξεκινήσαμε, με άλλα όνειρα, κι αλλού έχουμε καταλήξει τώρα. Έχουμε ένα πέπλο μπροστά μας, ένα θολό τοπίο, μια κουρτίνα. Δεν μπορούμε να δούμε ορίζοντα... Τα όνειρα έχουν καταρρακωθεί. Εντάξει... Μέλλον δεν υπάρχει. Αβεβαιότητα στο φουλ. Κι αυτό είναι το κακό, τόσο για μας, όσο και για τα παιδιά μας... (κ. Νίκος)

Η αγωνία για το μέλλον των παιδιών, που με βάση τα σημερινά δεδομένα διαγράφεται ζοφερό, είναι χαρακτηριστική. Στο καθημερινό «μαρτύριο του Σίσυφου» χάνεται σιγά-σιγά και η ελπίδα, ο «ορίζοντας»· το τοπίο θολώνει και η επισφάλεια του προσανατολισμού προστίθεται σε αυτή της επιβίωσης.

Στρέφοντας το «βλέμμα» στο παρελθόν...

Ο κύριος Αγαμέμνονας αναφερόμενος στις εργασιακές αλλαγές των τελευταίων ετών αναπολεί τα παιδικά και εφηβικά του χρόνια κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και αρχές του 1980:

Εγώ πιστεύω ότι τέτοια χρόνια δε θα περάσουν. Κατ' αρχήν δεν είχαμε άγχος στο σπίτι· δεν υπήρχε ούτε άγχος στους γονείς μας· και φαγητό είχαμε και θέρμανση είχαμε – και φουλ η θέρμανση. Ε, εντάξει, βρε παιδί μου, δεν είχαμε τη Μερσεντές απ' έξω ή ... σκατίλα μας... Τα απαραίτητα τα είχαμε. Περνούσαμε όμως καλά. Δεν είχαμε άγχος, δηλαδή δεν υπήρχε «Ωχ, θα' χει ο μπαμπάς δουλειά»; Είχαν δουλειά όλοι. Εγώ θυμάμαι τα καλοκαίρια, μικρός, δηλαδή στο Λύκειο και μετά, πηγαίναμε και κάναμε αίτηση στα εργοστάσια να δουλέψουμε ένα, ενάμισι, δυο μήνες, από τα μέσα Ιουλίου έως αρχές Αυγούστου, να μαζέψουμε φράγκα να πάμε διακοπές... Και μας έλεγαν μάλιστα «Ελάτε αύριο!» Κι ένας μας είπε «Δουλέψτε από τώρα» και του λέμε «Α, ρε, θα' ρθουμε αύριο»· πήγαμε εννέα η ώρα και μας είπε να καθίσουμε... Μας παρακαλούσαν. Μια φορά μας παρακαλούσαν να μείνουμε και δεύτερο οκτώωρο, καπάκι. (κ. Αγαμέμνονας)

Η ανάμνηση μιας ξένοιαστης παιδικής κι εφηβικής ηλικίας, όπου κυριαρχούσε μια αίσθηση ασφάλειας, συγκρούεται με το επισφαλές παρόν.

...Έχω 22-23 χρόνια στη δουλειά αυτή (όχι μόνο στη συγκεκριμένη επιχείρηση). Δεν έχω χάσει ημέρα ένσημο, ημέρα!... (κ. Νίκος)

Ακόμα και το αυτονόητο - μέχρι πριν λίγα χρόνια - της ασφάλισης των εργαζομένων γίνεται στις μέρες μας το ζητούμενο. Η αναφορά στα χρόνια σκληρής και καθημερινής εργασίας με «ένσημο» δηλώνει τη διάσταση με τη σημερινή συνθήκη της ανασφάλιστης εργασίας, στην οποία έχει περιέλθει ο πληροφορητής. Το «ένσημο», εκτός από την ασφαλιστική κάλυψη σε περίπτωση ατυχήματος ή αρρώστιας και την εξασφάλιση μιας σύνταξης, παρέχει και μια συμβολική μορφή κοινωνικής αναγνώρισης για την προσφερόμενη εργασία συνδεδεμένο έτσι με την ίδια την «αξιοπρέπεια» του υποκειμένου. Η αγανάκτηση για τη μη αναγνωρίσιμη πια σκληρή εργασία, που συνεχίζει να προσφέρει ο πληροφορητής με την πείρα μάλιστα πολλών ετών, φαίνεται πως συνδέεται και με μια αίσθηση «μελαγχολίας» για ό,τι χάθηκε στα πλαίσια της «μεταφορντιστικής» (Muehlebach, 2012:317) καπιταλιστικής περιόδου, που, όπως φαίνεται όμως, ποτέ δε χαρίστηκε· παραχωρήθηκε στη βάση των εργατικών διεκδικήσεων μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου.

...Δεν έχω εκείνη τη χαρά που έλεγα «Άντε, θα πάμε παιδιά στη Λευκάδα». Τα καταφέραμε. Λίγα – λίγα... Βάζαμε έναν κουμπαρά... Τώρα; Τραβάμε τους κουμπαράδες... έχουν σπάσει (γέλιο)... δεν υπάρχει τίποτα... Ο Σωτήρης με το κατσαβίδι, εκεί, να βρει... και δώσ' του... Ευτυχώς υπάρχουν και τα χωριά... Πηγαίνουμε εκεί, και μια χαρά είμαστε!... Ζούμε μ' αυτό... Πότε θα φτάσουν οι

διακοπές... 15 μέρες... Να' μαστε καλά! Απλά πράγματα! Να γελάσουμε λίγο, να ηρεμήσουμε, όσο γίνεται... (κ. Ελένη)

Η χαρά, η διασκέδαση, η ξεκούραση και οι διακοπές γίνονται με τη σειρά τους «είδος προς εξαφάνιση». Η «νοσταλγία» (Laliotou, 2013:258) ορατή· οι προσδοκίες που γεννούσε το παρελθόν εξανεμίστηκαν (Muehlebach, 2013:297).

Στρέφοντας το βλέμμα γύρω μας

... Βλέπω τις ειδήσεις... καλό δε βλέπω! Βλέπω τις φίλες μου... η μία πεθαίνει μετά την άλλη από καρκίνο. Δηλαδή δεν υπάρχει αισιοδοξία. Πώς να το πω... Αρχίζω και μέσα μου φθείρομαι, τρελαίνομαι... Διακοπές; Μηδέν! Λούσα; Μηδέν! Ψυχολογία; Μηδέν! Τίποτα! Ο κόσμος όλος, έρχεται στο μάρκετ... ο ένας με την αγωνία του, ο άλλος με το κλάμα του, την αρρώστια του... Δηλαδή, πραγματικά, τώρα που το λέω και με πιάνει ταραχή, νιώθω ότι αύριο θα ξημερώσει και λέω «Θα ζήσω κι αύριο; Και τι θα δω; Τα παιδιά μου, τι θα δουν; Τι θα βρουν μπροστά;» Κι αυτό το μικρό... κι αυτό θα τα δει χειρότερα. Ελπίδα καμιά!... (κ. Ελένη)

Κάθε σταγόνα αισιοδοξίας εξατμίζεται σ' ένα γενικότερα επισφαλές περιβάλλον· αρρώστιες, θάνατοι, κοινωνικές συγκρούσεις, πόλεμοι, ληστείες, δολοφονίες, φυσικές καταστροφές και φαινόμενα ακραίας φτώχειας γίνονται ο «κανόνας» της καθημερινότητας· επιτελούνται μάλιστα πολλαπλασιαστικά από τα ΜΜΕ διαμορφώνοντας μία «κανονιστική» λογική. Δεν είναι λίγες οι φορές που «παρακολουθείται» η ανθρώπινη εξαθλίωση από το τραπέζι του φαγητού ή τον καναπέ. Οι θεματικές όμως και οι αναλύσεις των ΜΜΕ έχουν κυρίως χαρακτηριστικά ηγεμονικής ιδεολογίας, που τίθενται στην υπηρεσία εθνικών, ταξικών ή εμπορικών σχεδίων (Abu-Lughod, 1997)· η εξαθλίωση «φυσικοποιείται»· η βία κι ο φόβος πλανιούνται σαν πυκνό νέφος πάνω από την ανθρώπινη ύπαρξη. Το βλέμμα όμως, θέλοντας και μη, στρέφεται πέρα από τα όρια της «υποκειμενικότητας».

Τα «πατώματα»

Μας έχουν έρθει τα πάνω κάτω. Δεν ξέρουμε κι εμείς πώς να επιβιώσουμε τώρα πια. Άντε, κι εμείς δουλεύουμε δύο· έχουμε να φάμε. Δίπλα μου, γύρω – γύρω στη γειτονιά, ξέρεις τι γίνεται; Φίλες μου,... σπούδασαν τα παιδιά..., άνεργες... Κάθε μέρα όλο τέτοια... (κ. Ελένη)

*Όμως ακόμα και κάτω από μας υπάρχουν
άλλα πατώματα,
και κάτωθι τους φαίνεται
πατώματα να υπάρχουν άλλα, κι ακόμα
κι εμάς τους κακότυχους
υπάρχουν άλλοι που
καλότυχους
μάς λένε.*

(Μπέρτολτ Μπεχτ, *Όμως και κάτω από μας*, Από το θεατρικό έργο «Το Ψωμάδικο», 1929-1930)

Και σταματημό δεν έχει...

Ξεκινήσαμε μ' αυτούς που ήταν πράγματι από χρόνια..., εκτός από την κρίση, ...που δεν είχαν χρήματα. Μετά η κατηγορία αυτή που έχουν ανάγκη... που δεν είναι καλά στο μυαλό· μπορεί να έχουν φαγητό σπίτι, αλλά έρχονται να πάρουν. Δεν μπορούμε να τους το αρνηθούμε... (κ. Ελπινίκη)

Τους πρώτους που έπληξε η «κρίση» ήταν όσους ήδη βρίσκονταν σε κατάσταση επισφάλειας και ακραίας φτώχειας, καθώς «...οι συνέπειες της λιτότητας διαμοιράστηκαν άνισα καθώς εγγράφηκαν σε ανισότητες που προϋπήρχαν της πρόσφατης κρίσης...» (Vaiou, 2014:2). Οι αυξανόμενες επισφαλείς συνθήκες εργασίας κάνει αόρατα τα πιο ευάλωτα στρώματα της εργατικής τάξης (Angelidou, 2013). Οι συνεχείς μειώσεις στους μισθούς, η αύξηση των άμεσων και έμμεσων φόρων, οι περικοπές και η κατάργηση των επιδομάτων, οι αλλαγές στο ασφαλιστικό και συνταξιοδοτικό καθώς και οι ιδιωτικοποιήσεις βασικών υπηρεσιών και δομών, που συρρίκνωσαν και εξαφάνισαν το «Κράτος Πρόνοια», επιδείνωσαν τις συνθήκες επιβίωσης των ήδη ευάλωτων κατηγοριών (άνεργοι, συμβασιούχοι, «άτυπα» εργαζόμενοι, μετανάστες, άρρωστοι, κ.ά) και στη συνέχεια επεκτάθηκε σαν μεταδοτική ασθένεια σε όλα τα μικρομεσαία στρώματα δημιουργώντας νέες ευάλωτες κατηγορίες «νεόπτωχων».

Η άλλη κατηγορία, η οποία είναι φυσικά πολύ ανησυχητική και φυσικά το ξέρουμε όλοι στην Ελλάδα, είναι από σαράντα ετών και πάνω. Αυτοί οι άνθρωποι δεν έχουν μέλλον, γιατί και να ανοίξει αύριο ένα εργοστάσιο θα πάρουν τον εικοσάρη, δε θα πάρουν τον σαραντάρη. Αυτοί οι άνθρωποι δε θα πάρουν ποτέ σύνταξη, δε θα' χουν γιατρό, δε θα' χουν φαγητό... Κι αυτή είναι η χειρότερη κατηγορία, να βλέπεις τέτοιους ανθρώπους, που να μην μπορούν να κάνουν τίποτα. (κ. Ελπινίκη)

Οι σημερινοί «μεσήλικες», οι περισσότεροι από τους οποίους έμειναν άνεργοι χωρίς να «προλάβουν» να συνταξιοδοτηθούν λόγω αύξησης των ορίων ηλικίας ή εκτίθενται στα πλαίσια των νέων εργασιακών σχέσεων, είχαν ήδη διαμορφώσει την καθημερινότητά τους στη βάση κάποιων «δεδομένων» μένοντας σήμερα εκτεθειμένοι σε πλήθος «υποχρεώσεων».

Αμ, δε θα σταματήσει... εκατό χιλιάδες σπίτια χωρίς ρεύμα μέχρι τα Χριστούγεννα. Όποιος έχει πάνω από 1.000 € υπόλοιπο στη ΔΕΗ θα του κόψουν το ρεύμα... Όταν γυρίζουν και σου λένε ότι αν δεν είσαι «συνεπής» στις πληρωμές σου τελείωσαν οι εκατό δόσεις της προηγούμενης χρονιάς, σημαίνει «έχω αποφασίσει να σε φτωχοποιήσω και δεν μπορείς να κάνεις τίποτα για να το αλλάξεις». Αυτό σου λένε επί της ουσίας... Αλλά ο άνθρωπος δεν έχει γεννηθεί για να μένει στάσιμος. Εντάξει; (κ. Αγάπη)

Οι αυξήσεις στους λογαριασμούς και τους φόρους προκαλούν συνεχώς νέα κύματα φτώχειας. Τα «μέτρα ανασυγκρότησης» και τα «αναπτυξιακά προγράμματα» «λιτότητας» ή «λιτού βίου» για την πλειοψηφία του πληθυσμού, «φαίνεται να βυθίζουν τον Ευρωπαϊκό νότο και την Ελλάδα ιδιαίτερα, σ' ένα φαύλο κύκλο αύξησης της ανεργίας και πληθωρισμού, συρρικνωμένων εισοδημάτων και βαθιάς φτωχοποίησης» (Vaiou, 2014:1). Το ζητούμενο όμως είναι το «γιατί» και «πώς» θα αλλάξει η κατάσταση αυτή.

Σε μία προσπάθεια προσέγγισης της πολύπλοκης και διαβαθμιζόμενης συνθήκης της επισφάλειας, από τη συνεχή εργασιακή ανασφάλεια έως την ανεργία και την ακραία φτώχεια, διαπιστώνεται ότι η ίδια η επισφάλεια είναι μία οριακή κατάσταση, όπου τελικά:

... κανείς δεν ξέρει πότε θα' ρθει η σειρά του (κ. Αγαμέμνονας).

Κεφάλαιο 2^ο

Διερευνώντας τις αιτίες: Η «κρίση» και το «χρέος»

Εσωτερίκευση ενοχής και «αυτομαστίγωση»

Κατά τη διερεύνηση των αιτιών της «επισφάλειας» στην οποία έχουν περιέλθει τα υποκείμενα, οι προσωπικές ευθύνες και επιλογές καταλαμβάνουν την πρώτη θέση.

Απληστία

Μήπως κι εμείς, ξεφύγαμε σαν άνθρωποι; Ξέρω κι εγώ; Λέω κι εγώ, καμιά φορά, μήπως γίναμε άπληστοι; Τα θέλαμε όλα; Ενώ κι εμείς μεγαλώσαμε με στερήσεις... Μήπως καλομάθαμε κι εμείς; Μήπως βολευτήκαμε κι εμείς στους καναπέδες; Βολευτήκαμε κιόλας. Λέμε «Εντάξει, τα' χουμε όλα. Ωραία! Είμαστε, πασάδες» (αναστεναγμός). Τι να πω; Με το μυαλό μου το απλό... Τι να πω; Δεν ξέρω... Θέλαμε και τα δύο τα αμάξια, θέλαμε και τα σπίτια και γυφτοσανίδες... Θέλαμε και ωραίο το σπιτάκι μας... (κ. Ελένη)

Η καταναλωτική μανία και η απληστία φαίνεται πως έσπασαν μία ηθική νόρμα. Τα «θέλω» και το «ωραίο» αντιδιαστέλλονται με το «λιτό βίο» της σύγχρονης πραγματικότητας, που αντικατέστησε ουσιαστικά στον πολιτικό λόγο την αρνητικά φορτισμένη «λιτότητα», παραπέμποντας σε μια θρησκευτική ευλάβεια της «στέρησης». Η αναγκαστική προσαρμογή στα «νέα δεδομένα» είναι πιο σκληρή για όσους δε γεύτηκαν μέχρι σήμερα τη «στέρηση». Το ερώτημα που τίθεται όμως είναι αν ο κανόνας αυτός του «λιτού βίου» ισχύει για όλους.

Προμηθέας κι Επιμηθέας

...Αλλά, όμως, θα μπορούσε να κάνει ένα δωάρι. Δε θα χρειαζόταν να κάνει τεσσάρι με εσωτερική σκάλα... Τεράστια σπίτια, που ούτε τώρα μπορούν να τα ζεστάνουν, ούτε να τα συντηρήσουν, ούτε να τα νοικιάσουν, ούτε να μείνει το ένα τους παιδί, γιατί έχουν απάνω τις κρεβατοκάμαρες και κάτω το σαλόνι.

Δηλαδή έχουμε κι εμείς ευθύνη. Άλλος πολύ, άλλος λίγο... πάντως την ευθύνη την έχουμε... (κ. Ελπινίκη)

Ο «χρυσός κανόνας» έγινε στις μέρες μας το «όσο λιγότερα, τόσο καλύτερα». Το «δυάρι» φαντάζει «θησαυρός» μπροστά στα πολυτελή και μεγάλα σπίτια, που δεν είναι εύκολο πια να συντηρηθούν.

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία 15 περίπου χρόνια, στις βόρειες συνοικίες κυρίως της πόλης του Βόλου, που χαρακτηρίζονταν και ως «εργατικές», παρατηρήθηκε μία ανοικοδόμηση μονοκατοικιών, σύμφωνα και με το συντελεστή δόμησης. Οι περισσότερες μονοκατοικίες από αυτές είναι όμως υποθηκευμένες στη βάση κάποιου δανείου. Η αποπληρωμή του δανείου στηριζόταν στην «εργασία» και η συντήρηση μιας μονοκατοικίας υπολογιζόταν με τα εκάστοτε «δεδομένα». Τι ήταν αυτό που άλλαξε, γιατί και ποιος μπορούσε να το προβλέψει; Το «κουτί της Πανδώρας» άνοιξε.

Δάνεια και Κάρτες

...Χάσανε τις δουλειές τους, πήρανε μεγάλα σπίτια, αντί να πάρουνε μικρά... Ο ένας από τους δύο έχασε τη δουλειά του κι επόμενο ήταν να μην μπορεί να πληρώσει το δάνειο και να του το πάρουν... (κ. Ελπινίκη)

Η φράση «ένας στους δύο θα χάσει τη δουλειά του», δια στόματος Γεωργίου Παπανδρέου, έγραψε τη δική της ιστορία. Όταν οι εργαζόμενοι έπαιρναν όμως τα «δάνεια», πώς μπορούσαν να προβλέψουν την ανεργία στην οποία θα περιέπιπταν;

Τα «δεδομένα» ανατράπηκαν και όταν χάνει κανείς τη δουλειά του όχι μόνο δεν μπορεί να αποπληρώσει τα δάνεια, αλλά ούτε τους αυξημένους φόρους και τις ασφαλιστικές εισφορές. Η μείωση κατά το ήμισυ περίπου των μισθών όσων εργάζονται πια σε μια οικογένεια ή ακόμα και η ανεργία του «δεύτερου», επιδεινώνει το πρόβλημα· η εξασφάλιση των «αναγκαίων» για την επιβίωση αγαθών γίνεται το ζητούμενο. Το να θεωρείται όμως φυσική συνέπεια η απώλεια της «οικίας» λόγω αδυναμίας αποπληρωμής δανείου σε συνθήκες ανεργίας, σύμφωνα με την πληροφορήτρια, φαίνεται μάλλον ως τιμωρία για την «απληστία» · ίσως ακόμα και η ίδια η ανεργία να θεωρείται κάτι «φυσικό», που επήλθε ως «δαμόκλειος σπάθη».

Το «καλούπι»

...Αλλά, εντάζει... Μπήκαμε σ' ένα καλούπι... Όπως όλοι, έτσι πιστεύω, δράσαμε κι εμείς. Εκεί ρίχνω κάποια ευθύνη σε μας. Εντάζει, να φύγει και το δεύτερο τ' αμάξι... (κ. Ελένη)

Η «απληστία» φαίνεται όμως πως δεν προέκυψε ξαφνικά, ούτε ήταν θέμα «DNA», αφού και η ίδια η πληροφορήτρια είχε μάθει να επιβιώνει σε δύσκολες καταστάσεις, με *στερήσεις*.

Η αναφορά στο «καλούπι» υποδηλώνει ουσιαστικά την «πολιτική της ταυτότητας» (Osella C. & Osella F., 2006), όπως επιτελείται στη βάση σχέσεων ιεράρχησης. Το «υποκείμενο» - ατομικό και συλλογικό – τίθεται όμως σε διαλεκτική σχέση με το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό του πλαίσιο καταδεικνύοντας την ευπλαστότητα, τη ρευστότητα, αλλά ταυτόχρονα και τη δυναμική της ταυτότητας (Wright, 2004:81)· το ζητούμενο είναι ποιος έχει την εξουσία για την «κατασκευή» της.

...Κι εγώ έχω πάρει (δάνειο). Ήταν πολύ εύκολο. Σε παρακαλούσανε, σε ενοχλούσανε μεσημέρι, πρωί, βράδυ... συνέχεια για να πάρεις κάρτες και να «μπεις» να τα πληρώσεις... (κ. Ελπινίκη)

Πριν από το ξέσπασμα της κρίσης, οι τράπεζες με δελεαστικό και εύκολο τρόπο χορηγούσαν δάνεια και πιστωτικές κάρτες· «καταναλωτικά», «διακοποδάνεια», «εορτοδάνεια», «στεγαστικά», «επισκευαστικά», «bonus» με αγορές μέσω πιστωτικών καρτών εντάσσονται στις πιο γνωστές τραπεζικές «χορηγίες». Το ερώτημα είναι «γιατί» οι τράπεζες χορηγούσαν τόσο εύκολα δάνεια και κάρτες. Αρκεί, νομίζω, να σκεφτεί κανείς το επιτόκιο καταθέσεων συγκριτικά με τους τόκους των δανείων· για «μικροποσά» μάλιστα ο καταθέτης όφειλε να πληρώνει στην τράπεζα ένα ποσό για «φύλαξη». Απώτερος σκοπός το κέρδος.

Σχετικά με την κερδοσκοπία των τραπεζών και τη διασύνδεσή της με την τελευταία οικονομική κρίση στην Αμερική το 2008 – το «χρέος» της οποίας εύστοχα και εύλογα αποσιωπάται γενικότερα – είναι χαρακτηριστικό ένα άρθρο της εφημερίδας το «Βήμα»²². Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, και ενώ διαφαίνεται η λειτουργία των «δανείων», ως πηγή του κακού θεωρείται η «απληστία» των τραπεζών για αύξηση των κερδών τους. Τι είναι αυτό όμως που γεννάει την «απληστία»; Ποια η λειτουργία των τραπεζών και ποιοι βρίσκονται πίσω από αυτές; Ποιοι κερδίζουν τελικά; Σύμφωνα με το Μαρξ (1978:779-781, τ.1) «...Οι στολισμένες

²² Το άρθρο αναφέρει: «Το κακό ξεκίνησε από την απληστία των τραπεζών οι οποίες, θέλοντας να βγάλουν περισσότερα κέρδη, υποεκτίμησαν τους κινδύνους που ανελάμβαναν επενδύοντας τα χρήματα των καταθετών. Τα κέρδη των τραπεζών προέρχονται από τα δάνεια που δίνουν και όχι από τις καταθέσεις, οι οποίες θεωρούνται «παθητικό». Και αυτό διότι από τα δάνεια εισπράττουν τόκους, δηλαδή έχουν κέρδος, ενώ στις καταθέσεις πληρώνουν τόκους, άρα τους δημιουργούν ζημιά. Προκειμένου να αυξήσουν τα κέρδη τους οι τράπεζες έδιναν όσο περισσότερα δάνεια μπορούσαν». (Το Βήμα, 01/03/2009) <http://www.tovima.gr/finance/finance-news/article/?aid=257482>

με εθνικούς τίτλους μεγάλες τράπεζες ήταν από τη γέννησή τους απλώς εταιρείες ιδιωτών σπεκουλάντηδων, που στάθηκαν στο πλευρό των κυβερνήσεων και που, χάρη στα προνόμια που πήραν, ήταν σε θέση να δανείζουν σ' αυτές χρήματα...». Στο απόσπασμα αυτό, που γράφτηκε πριν από 150 χρόνια περίπου, φαίνεται καθαρά η σχέση και η διαπλοκή των «κυβερνήσεων» με του «ιδιώτες» και το «κεφάλαιο», κάτι που, όπως φαίνεται, δεν άλλαξε στις μέρες μας. Πώς να ξεχάσει εξάλλου κανείς και το «ριφιφί» με το χρηματιστήριο πριν από δύο δεκαετίες περίπου;

...Πιστεύω οι μεγάλοι, και οι τριακόσιοι, κατά καιρούς, έχουνε πολύ μεγάλη ευθύνη, αλλά μας παρασύρανε κι εμείς λέγαμε «γιατί κι εγώ να μη φάω»; (κ. Ελπινίκη)

Για να κερδίζει όμως κάποιος, κάποιος άλλος χάνει. Το όνειρο μιας άνετης και εύκολης ζωής, χωρίς το άγχος της καθημερινής επιβίωσης («American Dream»), όπου ο «μισθός» όμως δεν επαρκούσε, έστρεψε πολλούς εργαζόμενους σε δελεαστικές «παροχές». Οι «πάροχοι» όμως κυνηγούσαν το κέρδος και οι «λαβόντες» (εργαζόμενοι μικρομεσαίων στρωμάτων κυρίως) έφτασαν σε σημείο όχι μόνο να απομυζείται όλος τους ο μισθός στο όνομα του «ονείρου», αλλά να χάσουν και ό,τι με κόπο αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του εργάσιμου βίου ή κληρονομήθηκε. Το «όνειρο» μεταμορφώθηκε σε τερατώδη απειλή· έγινε «εφιάλτης». Πώς καλλιεργήθηκε όμως το «όνειρο» αυτό;

Η ευθύνη του πολιτικού συστήματος διαφαίνεται στο λόγο της πληροφορήτριας μέσω της έκφρασης «και οι τριακόσιοι»· η ευθύνη όμως αυτή φαίνεται να ισομοιράζεται δίνοντας άλλοθι σε όσους πραγματικά είχαν και έχουν την «εξουσία» στα χέρια τους ή συνεργάζονται μ' αυτή.

...Βέβαια, μαζί με τα ξερά καίγονται και τα χλωρά. Σίγουρα θα υπάρχουν και άνθρωποι που ζούσαν κάπως περιορισμένα, δεν πήρανε δάνεια... (κ. Ελπινίκη)

Ποιοι ήταν αυτοί όμως που δεν πήραν δάνεια; Κυρίως ήταν όσοι ήδη βρίσκονταν σε συνθήκες επισφάλειας ή φτώχειας, όσοι ήταν άνεργοι, όσοι δεν είχαν κάποιο περιουσιακό στοιχείο ως εγγύηση ή κάποιον εγγυητή· ίσως ακόμα και όσοι δεν υιοθετούσαν το αμερικάνικο όνειρο ή όσοι ήταν υποψιασμένοι για το παιχνίδι της κερδοφορίας· «τα λεφτά πάνε στα λεφτά» αναφέρει η λαϊκή σοφία. Οι «τελευταίοι» όμως δεν «έσονται πρώτοι» στην επίγεια ζωή και οι περισσότεροι από όσους ζούσαν σε συνθήκες «λιτού βίου» πριν από την «κρίση», σήμερα βρίσκονται σε απόλυτη ένδεια και στο όνομα μάλιστα του «κοινού καλού».

Μαζί τα φάγαμε

Θα φανώ πολύ σκληρή... Μαζί τα φάγαμε... Όλοι. Όλοι μας κοιτάξαμε ν' απλώσουμε το πόδι μας παραπάνω από κει που έπρεπε. Και να σου πω το άλλο. Ζώντας εγώ στον Καναδά είχα αγοράσει ένα σπίτι για ογδόντα χρόνια. Απλώς αντί να δίνω 100 δολάρια, το είχα αγοράσει. Εδώ, έχουμε μια νοοτροπία: στα τριάντα χρόνια τα εργάσιμα να πάρουμε σπίτι, να πάρουμε εξοχικό, να πάρουμε αυτοκίνητο, να' χουμε λεφτά στην άκρη, γιατί ο γιατρός δε θα μας κοιτάζει, αν δε δώσουμε φακελάκι - όπως γινόταν από παλιά - να σπουδάσουμε και να πάρουμε και τη βάρκα μας, να περνάμε και καλά. Αυτά δε γίνονται μ' ένα μισθό... (κ. Ελπινίκη)

Η φράση «τα φάγαμε όλοι μαζί» με τις συνδηλώσεις της, όπως επικράτησε από το 2010 δια στόματος Πάγκαλου²³, φαίνεται ότι συνέβαλε στην καλλιέργεια μιας «μαζικής αυτοενοχοποίησης» (Λιάκος, 2011). Οι ευθύνες του πολιτικού συστήματος αποδίδονται σε μια ιδιαίτερη *νοοτροπία* στη χώρα μας, που καλλιεργεί το «όνειρο» μιας άνετης και εύκολης ζωής, στη βάση του οποίου φαίνεται να στηρίζονται και οι αποφάσεις των κυβερνώντων. Οι ίδιες οι «ανάγκες», που δημιουργήθηκαν σε βάθος χρόνου στα πλαίσια ιδιαίτερων οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών φαίνεται να ενοχοποιούνται στην παρούσα χρονικότητα της «κρίσης», κατά την οποία όμως οι κυβερνώντες αντιστέκονται σθεναρά στην ιδιαίτερη *νοοτροπία* των πολιτών στη χώρα μας, που έρχεται μάλιστα σε αντιδιαστολή με αυτή των ΒΔ κυρίως χωρών.

Στο παραπάνω απόσπασμα αυτό που διαφαίνεται είναι ότι οι «ανάγκες» οφείλουν ουσιαστικά να προσαρμόζονται στο *μισθό* και όχι ο μισθός στις ανάγκες, που μεταβάλλονται με το χρόνο· ο «μισθός» παρουσιάζεται ως «σταθερό μέγεθος» για την αξία «πώλησης της εργασίας» (Μαρξ, 1985). Τι θα ήταν ο άνθρωπος όμως αποξενωμένος από τα «κοινωνικά προϊόντα», το «ωραίο» και τον «ελεύθερο χρόνο»; «...Μια απλή μηχανή για την παραγωγή ξένου πλούτου, σωματικά τσακισμένος και πνευματικά αποχτηνωμένος» (Μαρξ, 1985: 69)· σε αντίθεση μάλιστα με το «σκλάβο» που «παίρνει ένα διαρκές και σταθερό ποσό συντήρησης», ο «μισθωτός» αν υποτασσόταν «σ' ένα μόνιμο οικονομικό νόμο, θα συμμεριζόταν την άθλια μοίρα του σκλάβου, χωρίς την εξασφαλισμένη ύπαρξη του σκλάβου» (1985: 72).

Οι «λαμογιές»

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=OH-drMQchAU>

...Άρα γινόνταν από τον πιο μικρό ως τον πιο μεγάλο «λαμογιές». Ίσως να' μαι κι εγώ μέσα, πιθανόν. Έκανα κι εγώ. Και θα σου πω πώς γινόνταν, θα σου πω ένα παράδειγμα... Αυτοί που ήταν του Δημοσίου... τα ταμεία. Επειδή το ΙΚΑ για «χν» λόγους δεν ήταν ένα σωστό ταμείο... η κουμπάρα μου, λέμε, μου έδινε (το βιβλιάριο) να κάνω κάποιες εξετάσεις, να παίρνω φάρμακα. Δεν παρανομούσα; Παρανομούσα. Όμως ήταν και η ανάγκη που μ' έκανε. Έτσι; Κάποιες στιγμές... (κ. Ελπινίκη)

Το αφήγημα της «λαμογιάς» δένει ουσιαστικά με το «όλοι μαζί τα φάγαμε», ως Έλληνες, ζώντας «πάνω από τις δυνατότητές...» μας (Λιάκος, 2011) και παραβιάζοντας «νόμους» και «κανόνες».

Η λέξη «λαμογιά», αμφιβόλου προελεύσεως, συνδέεται στον καθημερινό λόγο με την απατεωνιά, την εξαπάτηση και τη διαφυγή. Η τόσο προσφιλή έκφραση «όλοι μαζί» φαίνεται να διαμοιράζει για άλλη μια φορά ευθύνες σε «μικρούς» και «μεγάλους»: όχι όμως και δικαιώματα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα «λαμογιάς» των «μικρών» αναφέρεται η χρήση βιβλιαρίου από μη δικαιούχους για εξετάσεις. Πώς να συγκρίνει κανείς όμως την «παρανομία» αυτή με τη «νόμιμη επένδυση» - από το 1950 - των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων (εισφορές εργαζομένων με πολύ χαμηλά ή μηδενικά επιτόκια), από τα οποία «χάθηκαν» περίπου 7 δισ. ευρώ την περίοδο 1999-2002 και 2008-2009; Τα ποσά αυτά δεν «εξαυλώθηκαν», αλλά αποτέλεσαν πηγή άντλησης «κεφαλαίου» για μεγάλες επιχειρήσεις²⁴.

Η ευθύνη που αποδίδεται στα ίδια τα ασφαλιστικά ταμεία για τις «παρανομίες» εντάσσεται πιθανόν στη γενικότερη «κατακραυγή» του Δημόσιου Τομέα, ο οποίος τέθηκε αρχικά στο στόχαστρο των «μέτρων διάσωσης», «εξυγίανσης» και «νοικοκυρέματος». Τα «μέτρα» αυτά βρήκαν λαϊκό έρεισμα τόσο στα «σκάνδαλα», όσο και στους «υπεράριθμους», «υψηλόμισθους», «διεφθαρμένους» και «ψηφοθηρικά διορισμένους» υπαλλήλους του Δημοσίου. Στο «απυρόβλητο» των «μέτρων» όμως φαίνεται τελικά, δεν έμεινε κανείς εργαζόμενος: ούτε οι ιδιωτικοί υπάλληλοι και αυτοαπασχολούμενοι, που ζούσαν στην «καθημερινή ανασφάλεια και το ρίσκο» πληρώνοντας τους «χαραιοφάηδες», όπως συχνά ακούγεται.

Επαναφορά στην «τάξη»

...Μας φταίει η Ελλάδα; Μας φταίει η Μέρκελ και οι υπόλοιποι; Εμείς φταίμε. Για όλες αυτές τις «λαμογιές» που έχουμε κάνει... (κ. Ελπινίκη)

²⁴<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=8463655> <http://www.tovima.gr/opinions/useropinions/article/?aid=471440>

Χαρακτηριστικό στο απόσπασμα αυτό είναι ότι ο ιδιαίτερος «τόπος» και τα υποκείμενά του παρουσιάζονται αποκομμένα: η Ελλάδα φαίνεται μάλλον «εξαγνισμένη» από τα «λαμόγια» και η «Μέρκελ», σύμβολο «ισχύς», από το αφήγημα της «γερμανικής κατοχής» και τα σκάνδαλα των «μαύρων ταμείων» της Siemens, σημερινό χορηγό του ΙΚΥ²⁵. Ποιοι και πώς τελικά είναι αυτοί που ανέλαβαν να διευθετήσουν τα «κακώς κείμενα» θέτοντας τους εργαζόμενους προ των ευθυνών τους μέσω «επιτήρησης και τιμωρίας» (Foucault, 1989);

Ζητήματα εργασιακής ηθικής και κακής διαχείρισης

Επιδότησεις και... Χωματερή(!;): «Τι έχουν να δουν τα μάτια μου»²⁶

...Αυτοί οι παλιοί που είχανε τα χρήματα, που παίρνανε τα δάνεια, που χαλάσαμε τη γη μας, δηλαδή με τη χωματερή, για να μιλήσουμε κι εκεί, σου έλεγαν «δεν πειράζει, ό,τι βγάλει... αφού θα τα ριζώ στη χωματερή και θα πάρω από τις επιδοτήσεις, γιατί να δουλέψω κι εγώ»; Κι αυτά τα λεφτά που παίρνανε για να πάρουν αγροτικά μηχανήματα να δουλέψει το Κράτος τα κάνανε κούρσες, Φερδζό, Βιτάρα και τέτοια... (κ. Ελπινίκη)

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, στα πλαίσια της ΕΟΚ και της ΚΑΠ, το φαινόμενο των «επιδοτήσεων» από τη μία και των «χωματερών» από την άλλη έγραψε τη δική του ιστορία. Ποιος ο λόγος των «επιδοτήσεων»; Η απάντηση, σύμφωνα με στοιχεία της ΚΑΠ²⁷, είναι ότι οι επιδοτήσεις δίνονταν για την αγορά αγροτικών μηχανημάτων και βελτίωση της αγροτικής παραγωγής (πρωτογενής τομέας). Ποιος ο λόγος ύπαρξης λοιπόν των «χωματερών»;

Πολλές και αντικρουόμενες απόψεις υπάρχουν για το συγκεκριμένο θέμα. Μία από αυτές είναι η «κακή διαχείριση» και κατασπατάληση των επιδοτήσεων προς «ιδίαν τέρψιν». Μία άλλη άποψη αφορά τις ευθύνες των Ελλήνων πολιτικών, που δεν προώθησαν το «πραγματικό σκεπτικό της ΚΑΠ»²⁸, η κομματικοποίηση των «συνεταιρισμών» και οι ευθύνες των αγροτών δεν αναιρούνται όμως. Σύμφωνα και με τις δύο αυτές απόψεις φαίνεται ότι ουσιαστικά δεν προωθήθηκε η «ανταγωνιστικότητα» στα πλαίσια της «προσφοράς και της ζήτησης».

Οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις όμως της ΚΑΠ²⁹ υποδηλώνουν αντιθέσεις, συγκρούσεις, συμφωνίες, «παζάρια» και τανάπαλιν μεταξύ των ίδιων των κρατών της ΕΕ στα πλαίσια του

²⁵ <https://www.iky.gr/el/upotrofies-gr/didaktoriko/siemens-ereunitika>

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=MAR-OmOjGrM> (ταινία του Θόδωρου Μαραγκού, 1983 – 1984)

²⁷ http://infognomonpolitics.blogspot.gr/2015/11/blog-post_848.html

²⁸ Στο ίδιο

²⁹ http://europa.eu/pol/agr/index_el.htm

ανταγωνισμού της αγοράς και της ανισόμετρης ανάπτυξης (Λένιν, 1980:424). Οι συγκρούσεις αυτές όμως φαίνεται ν' αποσιωπούνται από την «εποχή των πρωτοπόρων» της ΕΕ της δεκαετίας του 1960 (Abélès, 2004). Σε αυτή τη βάση οι «χωματερές» λειτούργησαν τελικά ως τρόπος «συγκράτησης» των τιμών των «πλεονασματικών» αγροτικών προϊόντων σε υψηλά επίπεδα (άρα μεγαλύτερο κέρδος). Ο λόγος για «εναλλακτικές καλλιέργειες» στη χώρα μας άφηνε απ' έξω συνέπειες σε αγροτικό πληθυσμό και περιβάλλον (κόπος, χρόνος, ποιότητα εδάφους, περιβαλλοντική ισορροπία, κ.ά). Η απογοήτευση των Ελλήνων αγροτών, ιδιαίτερα των μικρομεσαίων, οδήγησε σε σταδιακή εγκατάλειψη της καλλιεργήσιμης γης, μείωση του αγροτικού πληθυσμού και αύξηση των εισαγόμενων αγροτικών προϊόντων έναντι των εξαγόμενων³⁰. το έλλειμμα ισοζυγίου δημιουργεί όμως πολύτροπες σχέσεις «εξάρτησης» (Herzfeld, 2011:25).

Συνέπεια και πειθαρχία

Τα εργοστάσια κλείσανε. Να σου πω και γι' αυτό. Όποιος έμπαινε σ' ένα εργοστάσιο, και ειδικά στο Δημόσιο, κοίταζε πώς θα μπει, πώς θα βγει, χωρίς να είναι συνεπής, όπως πρέπει. Εγώ πολλές φορές έχω πάει στο Νοσοκομείο... αναμμένα τα φώτα εδώ κι εκεί... υπάρχει σπατάλη. Και μέσα στο εργοστάσιο, μόλις στρίψει ο άλλος... (κ. Ελπινίκη)

Για την απώλεια θέσεων εργασίας η ευθύνη των εργαζομένων φαίνεται πώς αποκτά «ειδικό βάρος»: η «ασυνέπεια» και η «σπατάλη» θεωρούνται καθοριστικοί παράγοντες. Σε εργοστάσια της Γερμανίας μάλιστα, σύμφωνα με έμμεσες πληροφορίες:

«Ο Έλληνας κοίταζε τότε κοντεύει να σχολάσει, πήγαινε στην τουαλέτα, έβαζε τα ρούχα του... έβαζε τη φόρμα από πάνω και κοίταζε το πότε χτυπάει το κουδούνι, να τα' χει έτοιμα... και να σηκωθεί να φύγει, να πάει πρώτος στο λεωφορείο. Οι Γερμανοί και οι άλλοι, χτυπούσε πρώτα το καμπανάκι και μετά φτιάχνανε τα πράγματά τους»... (κ. Ελπινίκη)

Η έλλειψη «εργασιακής πειθαρχίας», ως ιδίωμα του «Έλληνα», φαίνεται να ακολουθεί την υλικότητα του «σώματος». Τα τελευταία χρόνια της «κρίσης» φαίνεται πως θίγεται ιδιαίτερα το «ιδίωμα» αυτό, στο οποίο μάλιστα αναφέρονται συχνά Εθνικά και διεθνή ΜΜΕ. Σε

³⁰ <http://www.paragogi.net/840/h-ellada-eisagei-mazika-agrotika-proionta>

αντιδιαστολή έρχεται η εικόνα του «τίμιου εργάτη» της δεκαετία του 1960³¹, που μετανάστευε στη Γερμανία. Τι άλλαξε;

Στα πλαίσια της ΕΕ όλο και περισσότερο η Ελλάδα φαίνεται να «εκφράζει τις αδράνειες» σε αντίθεση με το «δυναμισμό» άλλων κρατών-μελών (Λιάκος, 2011) και ιδιαίτερα της Γερμανίας. Τι ήταν αυτό όμως που οδήγησε το «δυναμικό» τμήμα της ΕΕ σε κλείσιμο εργοστασίων και απώλεια πολλών θέσεων εργασίας;

...Μετά άρχισαν κι αυτοί και χάλασαν. Σου λέει «Γιατί να πάνε πρώτοι στο λεωφορείο, να φύγουν πρώτοι; Διηλαδή τους παρασύραμε... (κ. Ελπινίκη)

Το «ιδίωμα» της «ασυνέπειας» και η «έλλειψη πειθαρχίας» των Ελλήνων εργαζομένων φαίνεται να εξαπλώθηκε ως «μίσμα». Πώς γίνεται όμως μια χούφτα «αδρανών» να αποκτά τέτοια δυναμική;

*Αν, όπως διαλαλούν οι αρχηγοί μας στα μεγάφωνα τους,
οι Εβραίοι ευθύνονται για όλες τις κακοτυχίες μας,
και δεδομένου ότι οι αρχηγοί μας είναι πάνσοφοι
καθώς μας λένε και μας ξαναλένε οι ίδιοι, τότε είναι ολοφάνερο πως οι συμφορές μας που όλο
και πληθαίνουν,
οφείλονται στο πλήθος των Εβραίων που όλο και λιγοστεύουν.*

...

(Μπ. Μπρεχτ, *Οι Εβραίοι, Συμφορά για το Λαό*, 1938)

Ζητήματα «νοοτροπίας» και «κουλτούρας»

Ο αδύναμος κρίκος

... Το ένα φέρνει το άλλο και ... ανάλογα τα ήθη και τα έθιμα και τη νοοτροπία, την κουλτούρα, οι Έλληνες είμαστε σε χειρότερη μοίρα, διότι... Εγώ είχα πελάτες που επιδιόρθωναν τα ρούχα τους – και πριν από την κρίση – που δεν ήταν για το σκόλο τους, ούτε για τα σκουπίδια· κι όμως τα επιδιόρθωναν στους Γερμανούς να τα φορέσουνε... Σίγουρα μας έχουν άχτι. Αυτοί που έχουν σπίτια – και εδώ στο Πήλιο – παίρνουνε το «χάλι» μας, το παίρνανε... δηλαδή, τη φιγούρα μας και το μεταφέρανε έξω· και δε μας λυπούνται. Προσωπική μου άποψη, έτσι; (κ. Ελπινίκη)

³¹ <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=8604104>

Πλάι στην «απληστία», την «έλλειψη πειθαρχίας», την «ασυνέπεια» και τη «σπατάλη», ως χαρακτηριστικά της νοοτροπίας και της «κουλτούρας»³² των «Ελλήνων», έρχεται να προστεθεί και το «παιχνίδι των εντυπώσεων» σε αντίθεση με την ηθική του «λιτού βίου». Τα χαρακτηριστικά αυτά φαίνεται να διαπλέκουν τον ιστό μιας ιδιαίτερης «ηθικής», που έρχεται σε αντίθεση με αυτή της ΕΕ και των «πεφωτισμένων» της Ευρώπης μέσω της αναβίωσης ενός «οριενταλιστικού λόγου» (Λιάκος, 2011).

Το αφήγημα για την «κατασπατάληση των κονδυλίων της ΕΕ» από τους «Έλληνες» αναδεικνύει ότι «το αφήγημα των ανίσχυρων κουμπώνει μ' αυτό των ισχυρών» (Λιάκος, 2011). Φαίνεται όμως να προκαλεί έριδες με απρόβλεπτες συνέπειες για τους ίδιους τους ευρωπαίους πολίτες. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όσοι μετανάστευσαν στη Γερμανία από το 2008 και μετά, αναφέρουν περιπτώσεις *ρατσιστικής* αντιμετώπισης. Πέρα, λοιπόν, από το πώς ορίζεται και ερμηνεύεται ο κάθε πολιτισμός ως «ταυτότητα» - όπου ενέχεται και η πιθανότητα δημαγωγίας και απόλυτης άγνοιας - η μετατροπή σε κλειστή και σφραγισμένη οντότητα, που αγνοεί τη λιγότερο ορατή ιστορία, οδηγεί πολλές φορές σε μάχες για την αποκατάσταση της τάξης (Said, 2004:132). Έτσι, στα πλαίσια του «συνανήκειν» ήρθε η ώρα να πληρώσουμε «ανηλεώς» για τα ατοπήματά μας.

Το ζητούμενο τελικά είναι «ποιος έχει την εξουσία» να καθορίζει αξίες, όρους και έννοιες και πώς τα δρώντα υποκείμενα, τοποθετημένα σε άνισες σχέσεις εξουσίας σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, ερμηνεύουν, επανερμηνεύουν ή αμφισβητούν τους όρους και τις έννοιες αυτές σε μία διαδικασία δημιουργίας νοήματος (Wright, 2004:83).

Άγιο μου Τσιπουράκι

Αλλά παρόλα αυτά μας κατηγορούν ότι πάμε... τα τσιπουράδικα γεμάτα, οι καφετέριες γεμάτες... Στη Σκιάθο ο ξένος που ερχόταν έλεγε «θέλω μια σαλάτα» κι ο Έλληνας «φέρε κι εκείνο, φέρε και τ' άλλο, φέρε και γαρίδες, φέρε και τσιπούρες...» και πηγαίνανε στα σκουπίδια... (κ. Ελπινίκη)

Παρά τα «μέτρα συμμόρφωσης» και «διάσωσης» με βάση το «κατηγορητήριο», οι «Έλληνες» συνεχίζουν τη «σπατάλη» και την «καλοπέραση», όπως διαφαίνεται στα χαρακτηριστικά για την πόλη του Βόλου «τσιπουράδικα». Το «τσιπουράκι» από λαϊκό σύμβολο με ρίζες στις αρχές

³² Η εμφάνιση των όρων της κουλτούρας έχει ιστορική βάση, καθώς επανεμφανίζεται σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και «αναπτύσσεται σε μια σειρά πεδίων εξουσίας» (Wright, 2004:75) νομιμοποιώντας κυρίαρχες ιδεολογίες και εξουσιαστικούς λόγους, όπου εμπλέκονται και οι ίδιοι οι ανθρωπολόγοι.

της δεκαετίας του 1920³³, ως το «ποτηράκι» του Μικρασιάτη λιμενεργάτη, γίνεται στις μέρες μας σύμβολο καλοζωίας.

Σε αντιδιαστολή φαίνεται να έρχεται η περίφημη «σαλάτα του ξένου», που έχει γράψει τη δική της ιστορία πρόσληψης εννοιών. Η θετική νοηματοδότηση της, ως σύμβολο «λιτού βίου» και «σωστής» διατροφής, συνδέεται κυρίως με τον «ξένο» ως ευρωπαίο πολίτη. Σε προβληματισμό όμως μπαίνει η «σαλάτα» ενός μη ευρωπαίου πολίτη, που χαρακτηρίζεται συνήθως ως «αλλοδαπός» (Herzfeld, 2011:23), θέτοντας το ζήτημα της «συμβολικής κατασκευής της κουλτούρας»³⁴, της «πολιτικής της κουλτούρας», που «περιλαμβάνει τόσο τις επίσημες πρακτικές, όσο και τις καθημερινές πρακτικές με την έννοια της αναπαραγωγής» (Laliotou, 2013:247, 248).

Η «Διάπλασις των Παίδων»

...Τα παιδιά μας κακομαθημένα, «καλομαθημένα» εντός εισαγωγικών· δεν κάνουν τίποτα, βαριούνται να τους στείλεις στο περίπτερο, κι αν δεν βρούνε κάτι... δε θα πάνε παρακάτω. Αυτά όλα είναι ευθύνες των γονιών, που θεωρήσανε ότι... Για να ζήσουν καλύτερα τα παιδιά τους, βέβαια. Το κάνανε και την πατήσανε· δεν το κάνανε για κακό. Σου λέει «στερήθηκα εγώ, έχω ζήσει πόλεμο, έχω ζήσει κατοχή, έχω ζήσει ανέχεια στο χωριό χωρίς θέρμανση, γιατί το παιδί μου να μην είναι μες τη ζέστη, στα χαλιά του... Αλλά υπερβάλλαμε των αναγκών μας και τα οράματα που είχαμε... (κ. Ελπινίκη)

Βλέπεις, ας πούμε, ζητάει ο Σωτήρης (ο μικρός γιος) 2 ευρώ, κι αν δεν του δώσεις, κατεβάζει τα μούτρα και θα σ' απαντήσει... (αναστεναγμός). (κ. Ελένη)

Οι «ευθύνες των γονιών» ξεπροβάλλουν στη σύγχρονη πραγματικότητα. Η «νέα γενιά» έρχεται πρώτη φορά αντιμέτωπη με τη «στέρηση» και η «προσαρμογή» φαίνεται πιο δύσκολη· ο «ενάρετος» και «λιτός βίος» αντιδιαστέλλεται με τον «καταναλωτισμό» και την «απληστία» στην οποία «μυήθηκε».

Δεν είναι λίγοι όσοι πιστεύουν ότι η «στέρηση» «διαπλάθει» και πως η «κρίση» αυτή ίσως ήταν «θεόσταλη» ή «μια ευκαιρία» για να συνειδητοποιήσουμε τις «πραγματικές ανάγκες» και τα «λάθη».

³³ <http://www.taxydromos.gr/article.php?id=31630&cat=2010>

³⁴ Ο Geertz θεωρείται ο συχνότερα αναφερόμενος ανθρωπολόγος στις σχολές διοίκησης, όπου για τους μάντζερ «η συμμετοχή των δρώντων υποκειμένων σε μια διαδικασία δημιουργίας νοήματος» είναι σημαντική, (Wright, 2004).

Και επειδή έχω μιλήσει με αρκετό κόσμο, οι περισσότεροι κοίταξαν να σπουδάσουν τα παιδιά τους. Αυτοί που μπόρεσαν και σπούδασαν, ε, πήγαν έξω... και δεν υπάρχει ελπίδα να γυρίσουν... Κι έτσι από τη μια να μην τα βάλουμε τα παιδιά να δουλέψουν στη γη και τα σπουδάσαμε από την άλλη, στην κυριολεξία, τα διώξαμε. Γιατί είναι μακριά και δε θα γυρίσουν... (κ. Ελπινίκη)

Οι σπουδές και η «μόρφωση για όλους», ως αίτημα κοινωνικών και πολιτικών αγώνων για δεκαετίες, φαίνεται να ανασηματοδοτείται. Σε αντίθεση με στοιχεία για την ανισότητα στην εκπαίδευση³⁵ και το χαμηλότερο μέσο όρο πτυχιούχων στην Ελλάδα σε σχέση με αυτόν της ΕΕ³⁶, οι «σπουδές» φαίνεται ν' αποτελούν έναν από τους λόγους ερήμωσης του ελληνικού τοπίου από νέους ανθρώπους και εγκατάλειψης της καλλιεργήσιμης γης, μέσω κυρίως του σύγχρονου μεταναστευτικού ρεύματος³⁷. Άξιο παρατήρησης όμως είναι το πώς οι συνέπειες της «κρίσης» διαπλέκονται πολλές φορές με τις αιτίες στο σύνθετο τοπίο της «επισφάλειας».

Είναι γεγονός βέβαια ότι πολλές αγροτικές οικογένειες κόπιασαν να σπούδασαν τα παιδιά τους θέλοντας να τους προσφέρουν μία καλύτερη προοπτική ζωής. Σε χωριά του Πηλίου όμως αρκετές οικογένειες «δέσμευσαν» τα παιδιά στην «οικογενειακή γη»· ιδίως τα αγόρια, που κληρονομούσαν το «πατρικό» αναλαμβάνοντας και τη φροντίδα των γονιών στα γηρατειά. Για τα κορίτσια οι σπουδές αποτελούσαν συνήθως ηθική απειλή· παντρεύονταν σε νεαρή ηλικία παίρνοντας ως «προίκα» μέρος της «οικογενειακής γης». Η γενιά αυτή, των 40 και άνω κυρίως, μέσα από τις συνεχείς αγροτικές «μεταρρυθμίσεις» των τελευταίων δεκαετιών, εκφράζει σήμερα μια πικρία για τη χαμένη ευκαιρία των σπουδών και την έλλειψη εναλλακτικών λύσεων. Από την άλλη όμως οι σπουδές για πολλούς δεν αποτέλεσαν πανάκεια· η ανάγκη εύρεσης εργασίας σε μία περίοδο γενικότερων κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών αλλαγών, οδήγησε πολλούς στο να δηλώνουν «λιγότερα προσόντα» με μικρότερες απολαβές. Η εργασιακή επισφάλεια διευρύνθηκε στις μέρες μας και οι θέσεις εργασίας είναι πια λιγοστές.

Ο πλούτος της «Ψωροκώσταινας»

Η «Αγία Τριάς»: Γη, Τουρισμός και Αρχαία

Η Ελλάδα τι έχει; Τη γη, τον τουρισμό και τα αρχαία. Τρία πράγματα. Άμα δεν τα δουλέψουμε σωστά, τι θα φτιάξουμε; Θα φτιάξουμε αυτοκίνητα; Θα φτιάξουμε άλλες βιομηχανίες; Αυτά πρέπει να φτιάξουμε, ας πούμε, και να δώσουμε δουλειές. (κ.Ελπινίκη)

³⁵ http://www.kanep-gsee.gr/sitefiles/files/parousiasi_ekthesis_2012-2013.pdf

³⁶ http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/134en.pdf

³⁷ <http://www.adecco.gr/el-gr/News.aspx?ElementId=3f98bf75-8d0d-40cb-ad5e-6348831f1962>

Ως «δεύτερη φύση» μας φαίνεται ν' αποτελεί το γεγονός της μη ύπαρξης «βαριάς» βιομηχανίας στη χώρα μας, με ρίζες στις απαρχές ίδρυσης του «Ελληνικού Κράτους»· το γεγονός αυτό ενισχύεται στις μέρες μας και με τη μετανάστευση της πλειοψηφίας των νέων επιστημόνων. Η παραγωγή πρώτων υλών, το «φυσικό κάλλος» και το «κλέος της αρχαιότητας» φαίνεται ν' αποτελούν τις βασικές πλουτοπαραγωγικές πηγές της Ελλάδας.

Οι πλουτοπαραγωγικές αυτές πηγές όμως έχουν τεθεί στο στόχαστρο των μέτρων «ανασυγκρότησης» και νοηματοδοτούνται ποικιλοτρόπως σε σχέση με το «χρέος» και την «υποθήκευσή» τους. Το ζητούμενο όμως είναι ποιος εξουσιάζει και ελέγχει τον «πλούτο» μιας χώρας και αν αυτός ο πλούτος συνάδει τελικά με την ευημερία των πολιτών της στα πλαίσια του καπιταλισμού. Η σύγχρονη «κρίση» αφήνει να διαφανεί ότι τελικά «ο εθνικός πλούτος είναι ταυτόσημος με τη λαϊκή φτώχεια» (Μαρξ, 1978, τ.1^{ος}:750).

Το ηγεμονικό φαντασιακό της Δύσης: Βόρειοι και Νότιοι

...Αλλά το Κράτος της Γερμανίας δεν έχει τα χάλια που έχουμε εμείς... Η κόρη μου έχει μια γνωστή στη Γερμανία με τρία παιδιά. Υπάρχει συνέχεια μια βοήθεια, δηλαδή από το Κράτος, και στο ιατρικό κομμάτι. Λοιπόν, μπορεί να έχουν απολύσεις, δεν έχω ζήσει και δεν ξέρω, αλλά πιστεύω ότι είναι λιγότερες κι αυτοί (που μένουν χωρίς δουλειά) δεν είναι στο δρόμο... (κ. Ελπινίκη)

Ναι, εντάξει, είναι γενικό το κακό... Ίσως τόσο πολύ δεν έχει πιάσει τις Βόρειες χώρες. Εκεί ακούμε ότι είναι καλύτερες οι εργασιακές συνθήκες. Οι Σκανδιναβικές Χώρες είναι σε καλύτερη οικονομική κατάσταση... (κ. Νίκος)

Σε αντίθεση με την «Ψωροκώσταινα» η «Δύση» φαίνεται να διατηρεί την «ηγεμονία» της στον τρόπο πρόσληψης και νοηματοδότησης της «επισφάλειας»· κρατάει τα ινία σε αντιδιαστολή με τους «άλλους» μέσω των οποίων προσδιορίζεται. Η πλειοψηφία των πληροφορητών φαίνεται να θεωρεί την «κρίση» είτε ως εγγενές φαινόμενο της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, είτε ότι πλήττει κυρίως τις χώρες του «Νότου» έναντι αυτών του «Βορρά», για τις οποίες όμως ενέχει και ο «φόβος της μόλυνσης» (Λιάκος, 2011). «Η Δύση είναι Δύση...» (Said, 2004:132).

Τη δεκαετία του 1970 με την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ η φράση «ανήκομεν εις την Δύσιν»³⁸ συνέβαλε και στον ανάλογο τρόπο πρόσληψης της νέας οικονομικής και πολιτικής συνθήκης. Δεν είναι λίγοι σήμερα όσοι δηλώνουν «αισθάνομαι Ευρωπαίος...». Τα «φώτα» του ευρωπαϊκού πολιτισμού, όπως μεταλαμπαδεύτηκαν από την περίοδο του Διαφωτισμού,

³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=RQ9-MHR7Zjc>

αναδεικνύονται καθημερινά από τον επίσημο πολιτικό λόγο, τα ΜΜΕ και τα «σχολεία» μας. Στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Εξωτερικών αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι: «Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Ελλάδας προϋπήρχε της διασύνδεσης της πορείας της χώρας με τις προσπάθειες ένταξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα/Ενωση»³⁹. Η πολιτισμική συγγένεια τίθεται «προ των πυλών».

Σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και την «πολιτισμένη Δύση» έρχονται οι εικόνες, παιδιών κυρίως, από την Αφρική ή από άλλες «τριτοκοσμικές» χώρες (στα πλαίσια μάλιστα δράσεων της Unisef). Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης προκαλούν από τη μία ρίγη συγκίνησης, συμπάθειας και διάθεση αλληλεγγύης, αλλά από την άλλη το φόβο· το «να μη γίνουμε τριτοκοσμικοί» φαντάζει ως απειλή στα πλαίσια της σύγχρονης «κρίσης» και σε σχέση με την πορεία εξόδου από αυτή· «το δικό μας ‘Καλό’» αντιτίθεται «στο δικό τους ‘Κακό’» (Said, 2004:133).

Περί επιλογών

...Θα μου πεις, ακόμα και στην Αγγλία, εδώ και πολλά χρόνια, είναι κάτω από γέφυρες και κοιμούνται... το ίδιο και στον Καναδά. Αλλά αυτοί ήταν οι άνθρωποι που δεν ήταν λόγω «κρίσης». Είναι κάποιοι που θέλανε να ζούνε έτσι ή δε θέλανε να δουλέψουν... Δεν παίρνουνε τη ζωή στα χέρια τους. Σου λέει «Βρίσκω ρούχο, το φορώ, δε βρίσκω, δεν πειράζει». (κ. Ελπινίκη)

Η «Δύση» όμως φαίνεται πως έχει και τρωτά σημεία· τα υποκείμενα που αποκλίνουν «από το βιοπολιτικό ιδεώδες» (Αθανασίου, 2007:95) το καταδεικνύουν.

Το φαινόμενο των αστέγων, καθώς προϋπήρχε της σύγχρονης «κρίσης», προκαλεί σκεπτικισμό για την προέλευσή του· δεν μπορεί να οφείλεται στην «κρίση», ούτε όμως και στην πολιτική αυτών των τόσο «ασχυρών» και «πολιτισμένων» προνοιακών κρατών. Η απάντηση είναι μία: «προσωπικές επιλογές». Με βάση και το αφήγημα «δουλειές υπάρχουν», είναι χαρακτηριστικό ότι «ο αποκλεισμός και ο στιγματισμός όσων απέτυχαν» (Osella C. & Osella F., 2006:583) γίνεται ζήτημα προσωπικής επιλογής αποενοχοποιώντας τις ιεραρχικές δομές και αναδεικνύοντας το ζήτημα της «πολιτισμικής επινόησης» και «διαμεσολάβησης» του ηγεμονικού (Linnekin, 1991).

Ο τρελός, η χήρα, ο άρρωστος κι ο γέρος

³⁹ <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html>

Και πάντοτε, και στα χωριά μας, πάντοτε, υπήρχε ένας τρελός, μια χήρα, λέμε, ένας άρρωστος, ένας γέρος. Και όλοι συμβάλλανε. Και διακριτικά μερικοί, αφήνανε και το φαί έξω από το παράθυρο. Απλώς τώρα υπάρχει πληθώρα κι έχουμε γίνει και πιο ξένοι μες στην πολυκατοικία και δε γνωριζόμαστε. Αν μέσα στην πολυκατοικία ένας, παραδείγματος χάρη, δεν έχει να πληρώσει τα κοινόχρηστα και όλοι βάζουν από λίγο, χωρίς να υπάρχει ντροπή ή το «δε βαριέσαι, δε με νοιάζει αυτός τι κάνει», θα' μασταν καλύτερα. (κ. Ελπινίκη)

Ο τρελός, η χήρα, ο άρρωστος κι ο γέρος αποτελούν μέρος των υποκειμένων εκτός κανονιστικού πλαισίου· όχι όμως λόγω επιλογής, αλλά της «μοίρας» ή του «βιολογικού» παράγοντα. Τα υποκείμενα αυτά φαίνεται να είναι «άξια» της συμπόνιας και της συμπαράστασης· η επιβίωσή τους όμως εκτίθεται στην «καλή θέληση» και τη διαμεσολάβηση μέσω «πολλαπλών παρεμβάσεων» (Agathangelou, 2013), εφησυχάζοντας συνειδήσεις και αφήνοντας να διαφανούν πιο λεπτές και αδιόρατες μορφές εξουσίας (Αθανασίου, 2007).

«Διαφυγόντα» κέρδη

...Αυτοί πάλι που κερδίζανε... τα λεφτά τα βγάζανε έξω και κλείσανε τα εργοστάσια... (κ. Ελπινίκη)

Παρά τις ευθύνες των ίδιων των επισφαλών υποκειμένων, την «ασυνέπεια» και «απειθαρχία» εργατών και εργαζομένων, φαίνεται πως υπήρξε τελικά παραγωγή «πλούτου» στη χώρα μας· κάποιοι όμως τον ιδιοποιήθηκαν εξάγοντας τον με απώτερο σκοπό τον πολλαπλασιασμό του κέρδους.

Σύμφωνα με στοιχεία της ICAP⁴⁰, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1990 μέχρι το 2006 παρατηρείται μία σημαντική αύξηση του ΑΕΠ της χώρας και ακόμα σημαντικότερη αύξηση των κερδών των επιχειρήσεων και των εταιρειών (ΑΕ και ΕΠΕ), με κρατική χρηματοδότηση μάλιστα της τάξης του 30% και 70% από τα «πακέτα» της ΕΕ· ταυτόχρονα παρατηρείται και μία αξιοσημείωτη αύξηση των φοροαπαλλαγών τους. Συγκριτικά με τα κέρδη των επιχειρήσεων οι μισθοί παρουσίαζαν όχι μόνο μηδαμινή αύξηση, αλλά έχαναν σιγά - σιγά και την αγοραστική τους δύναμη με την αύξηση των άμεσων και έμμεσων φόρων· Και το πιο παράδοξο; Το «Δημόσιο Χρέος» συνεχώς αυξανόταν⁴¹.

Ένας από τους λόγους δημιουργίας του παράδοξου αυτού φαινομένου αύξησης του Δημόσιου Χρέους με την παράλληλη αύξηση των κερδών των ιδιωτών φαίνεται να αποτελούν

⁴⁰ http://www.icap.gr/Documents/icapGR/Greece_in_Figures_2008_ICAP.pdf

⁴¹ Στο ίδιο

τα ονομαζόμενα «διαφυγόντα κέρδη»· λες και τα άγγιξε κάποιος με «μαγικό ραβδάκι» κι εξαφανίστηκαν. Το πώς δημιουργήθηκαν αυτά τα «κέρδη», πώς «διέφυγαν» και γιατί είναι ζητήματα που δε θίγονται ιδιαίτερα στο δημόσιο λόγο· αρκεί να επιστρέψουν κάποια από τα «διαφυγόντα» κεφάλαια στην Ελλάδα και μάλιστα με πριμοδοτήσεις και διαγραφή των «φορολογικών παραβάσεων»⁴² έως «100% στο όνομα της «ανάπτυξης» και των «νέων θέσεων εργασίας»⁴³.

Εγώ πιστεύω, ότι αυτοί οι μεγάλοι, εκεί μέσα στη Βουλή, αυτά τα «τέρατα», που τα λέω εγώ τώρα τελευταία, κι όλος ο κόσμος, ότι αυτοί φάγανε με χρυσά κουτάλια, πέρασαν ωραία ζωή, βγάλανε τα λεφταδάκια τους έξω... (κ. Ελένη)

Οι ίδιοι οι κυβερνώντες, ως «εκπρόσωποι του λαού» και διαχειριστές του δημόσιου πλούτου, φαίνεται πως είχαν το δικό τους «μερίδιο» στα κέρδη που «διέφυγαν» παρέχοντας μάλιστα άμεση ή έμμεση βοήθεια· νόμοι για την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων, φοροαπαλλαγές, μίζες, ρουσφέτια και «πελατειακή διασπάθιση» (Μπελογιάννης, 1998), έδωσαν ώθηση στη «διαφυγή».

Το αφήγημα των «διεφθαρμένων πολιτικών» συνάδει με τη μη νόμιμη και έμμεση παροχή βοήθειας στην εκμετάλλευση του δημόσιου πλούτου από τους ιδιώτες. Και οι νόμοι όμως έχουν τα «παραθυράκια» τους. Η «διαφθορά», στο όνομα της οποίας έγιναν και πολλές διαδηλώσεις διαμαρτυρίας (Herzfeld, 2011:23), εκκολάπτεται σε πλαίσια ανταγωνισμού και εκμετάλλευσης του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος, όπου φαίνεται «ανέγγιχτη», φυσικοποιείται και νομιμοποιείται. Προβληματισμό προκαλεί ο ρόλος της ΜΚΟ «Διεθνής διαφάνεια»⁴⁴ καταδεικνύοντας μάλιστα ότι το φαινόμενο της «διαφθοράς» δεν είναι μόνο «τοπικό».

Παγκοσμιοποίηση και «Νέα Τάξη Πραγμάτων»

*«ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟΝΤΑΙ ΨΗΛΑ ΛΕΝΕ: ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ
ΕΙΡΗΝΗ*

είναι δυο πράγματα ολότελα διαφορετικά.

Όμως η ειρήνη τους κι ο πόλεμός τους

⁴² <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=8420506>

⁴³ <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=706826>

⁴⁴ <http://www.transparency.org/>
http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf

μοιάζουν όπως ο άνεμος κι η θύελλα.

...

Ο πόλεμός τους σκοτώνει

ό,τι άφησε όρθιο

η ειρήνη τους.

(Μπ. Μπρεχτ, Γερμανικό Εγχειρίδιο Πολέμου)

Το φθηνό έναντι του «τοπικού»

Κοίτα, επειδή έχει γίνει Παγκοσμιοποίηση, ο καθένας βρίσκει ένα τζιν παντελόνι με πέντε ευρώ κι έρχεται... – πάλι θα μιλήσουμε για το περιβάλλον – ... μπορεί να κάνει και είκοσι χιλιάδες χιλιόμετρα για να το πάρεις, δε βοηθούνται τα «τοπικά». Ακόμα και στη Γερμανία, κάποια εργοστάσια, κάποιες επιχειρήσεις κλείσανε. Αφού βρίσκουν από Κίνα, από Τρίτα Κράτη που λέμε, κάτι φθηνό και γυρίζουνε. Οι Γερμανοί πρώτα, εδώ στο Βόλο, είχαν τρία εργοστάσια «φασόν», τα οποία είχαν ρούχα δικά τους. Τα κόβανε και τα φέρνανε εδώ να ραφτούν και να πάνε πίσω. Τώρα ούτε καν αυτό γίνεται... Και όλα τα ρούχα είναι από το εξωτερικό. Βιοτεχνία δεν υπάρχει καμία εδώ, «φασόν»,... τίποτα. Εδώ, Λάρισα, πουθενά· Θεσσαλονίκη... Δεν υπάρχει... δεν υπάρχουν δουλειές. (κ. Ελπινίκη)

Η «Παγκοσμιοποίηση» συγκρούεται με το «τοπικό». Οι εγχώριες «αγορές» πλήττονται· επιχειρήσεις από την Ελλάδα, αλλά και την «ισχυρή» Γερμανία μετέφεραν και μεταφέρουν τις δραστηριότητές τους σε *Τρίτα Κράτη* στα οποία η Κίνα πρωταγωνιστεί. Η ανταγωνιστική αγορά αναζητώντας το «φθηνό» αδιαφορεί για το «κόστος» σε ανθρώπινο δυναμικό.

Εργασιακός Μεσαίωνας: Κάτι σαν παραμύθι...

...Τα νήματα κινούνται από... την Παγκοσμιοποίηση, τη Νέα Τάξη Πραγμάτων, που λένε. Θέλουν να εγκαταστήσουν τον εργασιακό Μεσαίωνα. Εντάξει... Δούλοι και σκλάβοι, δηλαδή... σκλαβοπάζαρο... (αναστεναγμός της συζύγου). Και λένε ορισμένοι ότι, εντάξει, αυτά που λες είναι παραμύθια. Εντάξει, μπορεί να είναι στα παραμύθια... Θα δείξει, κοντά – σιμά... (κ. Νίκος)

Η παγκοσμιοποιημένη αγορά χαρακτηριζόμενη από την «ελεύθερη διακίνηση» κεφαλαίων, εμπορευμάτων, υπηρεσιών και προσώπων, φαίνεται ν' αλλάζει διεθνώς τα «δεδομένα» των εθνοκρατικών σχηματισμών· θέτει τα υποκείμενα «εντός των τειχών» σε συνθήκες εργασιακής επισφάλειας ανασύροντας στη μνήμη τακτικές του παρελθόντος, που ανταμώνουν με τη

χρονικότητα της «δουλοπαροικίας». Το ερώτημα που προκύπτει είναι αν η «παγκοσμιοποίηση» και η «Νέα Τάξη Πραγμάτων», ως «σύγχρονο» φαινόμενο, είναι πράγματι και «νέο». Τα όρια φαντασίας και πραγματικότητας είναι ρευστά στα «παραμύθια» και ιδιαίτερα για μία χρονικότητα μακρινή και «ξεπερασμένη», όπως θεωρείται· οι δουλοπάροικοι όμως δεν είναι πρωταγωνιστές των «παραμυθιών», όπως οι βασιλιάδες και οι ιππότες· κανείς δε θέλει να τους μοιάσει, γιατί δεν ανήκουν στους «ισχυρούς».

Η «επικράτηση του ισχυρότερου» στα πλαίσια του «ανταγωνισμού της αγοράς» έχοντας ως βασικό κανόνα την αύξηση του «κέρδους» θέτει το «κόστος» σε περιορισμό. Η αξία της εργατικής δύναμης λοιπόν, ως «κόστος» για το «κεφάλαιο», πρέπει να περιοριστεί. Η αναζήτηση φθηνότερων «εργατικών χεριών» και «πρώτων υλών» ανά τον κόσμο φαίνεται να προκύπτει ως «φυσική» συνέπεια⁴⁵. Στη βάση αυτή τα κέρδη που «διέφυγαν» εκτός «πατρίου εδάφους» φαίνεται ότι διοχετεύτηκαν σε πιο προσοδοφόρες επιχειρήσεις. Η ανεργία όμως και η ανάγκη επιβίωσης οδηγεί επίσης εργάτες κι εργαζόμενους «εκτός των τειχών». Φαίνεται όμως σιγά-σιγά ότι οι μειώσεις των μισθών από τη μία και των εργασιακών «απαιτήσεων» από την άλλη στη βάση της «ανάγκης» συντελούν στη διαμόρφωση των «κατάλληλων συνθηκών» για «επενδύσεις» στη χώρα μας και «άνοιγμα νέων θέσεων εργασίας» στα πλαίσια της «ανάπτυξης». Όμως η υπερφορολόγηση των πολιτών, που «δεσμεύει» μισθούς και συντάξεις, και οι αυξανόμενες φοροαπαλλαγές μεγάλων επιχειρήσεων, ως «ατού» επενδύσεων μάλιστα, καθιστά την επιβίωση του εργαζόμενου – «σκλάβου» αβέβαιη· ίσως όμως να μπορεί ν' αντικατασταθεί στα πλαίσια των σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων, που λειτουργούν και ως «σκληροπάρκα».

Το «Χρέος» και τα «Μνημόνια»

ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΑΡΠΑΝΕ ΤΟ ΦΑΪ ΑΠ' ΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙ

κηρύχνουν τη λιτότητα.

Αυτοί που παίρνουν όλα τα δασύματα

ζητάν θυσίες.

...

(Μπ. Μπρεχτ, Γερμανικό Εγχειρίδιο Πολέμου)

⁴⁵ «Με την εκμετάλλευση της παγκόσμιας αγοράς, η αστική τάξη διαμορφώνει κοσμοπολίτικα την παραγωγή και την κατανάλωση όλων των χωρών. Προς μεγάλη λύπη των αντιδραστικών, αφαίρεσε το εθνικό έδαφος κάτω από τα πόδια της βιομηχανίας...» (Μαρξ & Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, Διαλεκτά Έργα*, τ.1^{ος}:24-25).

Λερναία Ύδρα

Εγώ, δεν το θέλω το μνημόνιο, όπως κάθε Έλληνας. Έτσι; απλά στα λέω, όπως τα αισθάνομαι, έτσι; Λοιπόν, κι ότι εμείς πρέπει να ξεχρεώσουμε αυτό τώρα το χρέος, αυτό το... το τεράστιο, που δεν υπάρχει περίπτωση να ξεχρεωθεί ποτέ... έτσι; Εγώ δεν πιστεύω... Εγώ το βλέπω σαν μια Λερναία Ύδρα – με το απλό μου μυαλουδάκι – που κόβεις ένα κεφάλι και πετιούνται άλλα δέκα. Έτσι το βλέπω. Τι να πω, δεν ξέρω. Δεν έχω να πω τίποτε άλλο. Σου είπα ότι και μεις, σαν άνθρωποι, ξεφύγαμε; έτσι;
(κ. Ελένη)

Το δημοσιονομικό «χρέος», υπό το βάρος του οποίου ασκείται η μνημονιακή πολιτική λιτότητας, φαίνεται να αποκτά διαστάσεις μυθολογικού τέρατος.

Σε αντίθεση με τα «κέρδη», που δημιουργήθηκαν με αυξανόμενους ρυθμούς μέχρι το 2007 στην Ελλάδα και «διέφυγαν», το «χρέος», αυξανόμενο επίσης και μέσω των «ενέσεων κορτιζόνης» (Λιάκος, 2011) στα πλαίσια του «μηχανισμού στήριξης», «παρέμεινε» και παρά τις «στερήσεις» των πολιτών η συνεχιζόμενη αύξηση του «χρέους» το μεταμορφώνει σε «Λερναία Ύδρα. Στη βάση αυτής της αντίθεσης διαφαίνεται ότι «...Το κεφάλαιο δεν έχει πατρίδα και τρέχει να βρει κέρδη σ' όποια χώρα υπάρχουνε τέτοια. Γι' αυτό δε νοιάζεται κι ούτε συγκινείται με την ύπαρξη των συνόρων και του κράτους. Ενώ εμείς, το μόνο που διαθέτουμε, είναι οι καλύβες μας και τα πεζούλια μας...»⁴⁶. «γη και ύδωρ» όμως έχουν υποθηκευτεί στο όνομα του «χρέους» διαμορφώνοντας τις σύγχρονες συνθήκες «επισφάλειας», σε πλαίσια μάλιστα σχέσεων με τη Δύση που μπορούν να χαρακτηριστούν «αποικιοκρατικές» (Herzfeld, 2011:25).

Τα «μνημόνια», ως υπενθύμιση του «χρέους» της Ελλάδας έναντι των «δανειστών» της (τα υπόλοιπα «Κράτη – Μέλη» της ΕΕ), καταδεικνύουν ότι τα «Έθνη – Κράτη», ως ιστορικά προσδιοριζόμενοι κοινωνικοπολιτικοί και οικονομικοί σχηματισμοί, δεν καταργούνται ουσιαστικά στο όνομα της «Παγκοσμιοποίησης». Τα «μέτρα» εφαρμογής των «μνημονίων» καταδεικνύουν με τη σειρά τους ότι το «χρέος», εκτός από ένα οικονομικά μετρήσιμο μέγεθος, διαπλέκεται σ' ένα σύνθετο, ηγεμονικό και υπεξούσιο λόγο γύρω από την «ηθική, την ευθύνη, την υποχρέωση και την αμοιβαιότητα» (Papailias, 2011): οι αποκλίσεις επιφέρουν ποινές. Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι στα πλαίσια της «ηθικής» αυτής του «χρέους» τελικά δε χρωστάνε όλοι το ίδιο (Graeber, 2013)⁴⁷.

⁴⁶ <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=2592064> (Άρης Βελουχιώτης, *Ο Λόγος στη Λαμία*, 1944)

⁴⁷ Ο David Graeber στο έργο του *Χρέος: Τα πρώτα 5.000 χρόνια* (Graeber, 2013) αναπτύσσει την έννοια του «χρέους» τόσο από «ηθικής» άποψης, ως αίσθημα ευγνωμοσύνης, όσο και από οικονομικής, ως το ποσό που χρωστάμε και ως τη συνθήκη του να χρωστάμε. Ο Graeber, αφού καταρρίπτει αρχικά το «μύθο του

Αν χρωστάς στην τράπεζα εκατό χιλιάδες δολάρια, ανήκεις στην τράπεζα.

Αν της χρωστάς εκατό εκατομμύρια, η τράπεζα σου ανήκει.

(Αμερικάνικη Παροιμία, Graeber, 2013:9)

Η «λαϊκή σοφία»⁴⁸, εκφρασμένη με διάφορους τρόπους σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, δηλώνει τις ανισότητες του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος και αποδεικνύει ότι το «χρέος» τελικά δεν αποτελεί ελληνικό «ιδίωμα», σύμφωνα και με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας⁴⁹.

Η σύμβαση υπογράφηκε με «μάρτυρες» πολλούς...⁵⁰

...Αυτά που λένε δεν είναι... Αφού τα έχουν υπογράψει... (κ. Αγαμέμνονας)

Η διάσταση «λόγων» και «έργων» των κυβερνόντων φαίνεται να είναι χαρακτηριστική. Ποιοι έχουν υπογράψει όμως και τι; Το ερώτημα αυτό οδηγεί στα ίχνη του παρελθόντος στο επισφαλές παρόν, σύμφωνα και με την παροιμία «εκείνες οι βροχές έφεραν ετούτες τις λάσπες». Οι «υπογραφές» των μνημονίων φαίνεται ν' ακολουθούν τις «Συνθήκες» της ΕΕ, όπως «επικυρώθηκαν» από το 1992 κυρίως και μετά.

Η θεμελιώδης για την ΕΕ και τη νομισματική ενοποίησή της «Συνθήκη του Μάαστριχτ»⁵¹ (1992), ως «ομοσπονδιακού τύπου»⁵² μετεξέλιξη της ΕΟΚ, αφήνει «...απέξω ζητήματα Δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων», όπως τα δικαιώματα πολιτών που θίγονται, παρουσιάζοντας «αντιφάσεις ως προς τη δημοκρατικότητα στη λήψη αποφάσεων»· τα

αντιπραγματισμού», του ανταλλακτικού συστήματος, όπως επικράτησε από την εποχή του Άνταμ Σμιθ σε σχέση με τη μελέτη της νομισματικής ιστορίας μέσα από εθνογραφικές μελέτες και μια ιστορική «διαδρομή», καταλήγει στο ότι η ανταλλαγή προϋποθέτει την ισότητα ανάμεσα στα μέλη που συμμετέχουν σ' αυτή, ενώ η ιεραρχία λειτουργεί αντίθετα με την αρχή της ανταποδοτικότητας, σε μία σχέση «ανώτερου» προς «κατώτερο». Αν, και σύμφωνα με τον Graeber, οι χώρες - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης τίθενται σε πλαίσια ισότιμων σχέσεων – σύμφωνα και με τις διακηρύξεις της ΕΕ - , τότε τίθεται το ερώτημα: καταρρίπτεται ο λόγος ύπαρξης «χρέους» ή το «χρέος» πρέπει να αποπληρωθεί σε μία οικονομική και ηθική βάση; Το ερώτημα αυτό παραμένει, πιστεύω, ανοικτό, παρά την πρόταση του Graeber για διαγραφή όλων των χρεών στη βάση μιας «νέας αρχής», όπου στα πλαίσια της ισότητας και της ισονομίας κανείς δε θα έχει το δικαίωμα «να σου πει πόσα χρωστάς», ανατρέποντας ουσιαστικά το χρηματοπιστωτικό καπιταλιστικό σύστημα, όπου όλα υπολογίζονται «χρηματικά» και η ίδια η ανθρώπινη ζωή γίνεται μία οικονομική ποσόστωση.

⁴⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=TjYPyNIUFQ> (απόσπασμα από την ελληνική ταινία *Οι Παπατζήδες*, 1957)

⁴⁹ http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL?order=wbapi_data_value

⁵⁰ Διονύσης Τσακνής, *Σύμβαση αορίστου χρόνου*, 1986

⁵¹ *Μάαστριχτ: Η Συνθήκη για την ΕΕ*, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕΚΑΧ-ΕΟΚ-ΕΚΑΕ, Βρυξέλλες, Λουξεμβούργο, 1992, http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_el.pdf

⁵² Η αναφορά στη Συνθήκη για μία ΕΕ «ομοσπονδιακού τύπου», ιδίως μετά την «πτώση» των «ομοσπονδιών» της ΕΣΣΔ, προκαλεί πολλά ερωτηματικά.

ερωτήματα που τίθενται «περί σεβασμού θεμελιωδών δικαιωμάτων»⁵³, όπως υπογράφηκε στη Ρώμη το 1950, έρχονται σε σύγκρουση με το αφήγημα γύρω από τις ίδιες τις ιδρυτικές αρχές της ΕΕ (Búrca, 2011)⁵⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη «Συνθήκη» αυτή αναφέρεται ότι ο ρόλος των ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων έγκειται στο να «συμβάλλουν στη διαμόρφωση ευρωπαϊκής συνείδησης και στην έκφραση της πολιτικής βούλησης των πολιτών της Ένωσης»· ο ρόλος όμως τόσο των εθνικών κοινοβουλίων, όσο και του ευρωπαϊκού περιορίζεται – παρά την αύξηση των μελών του – με ενίσχυση του ρόλου της «Επιτροπής»⁵⁵.

Στις Συνθήκες που ακολούθησαν του Μάαστριχτ, μέχρι τις «Ενοποιημένες Συνθήκες» και το «Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων» του 2010, οι λέξεις «προσήλωση» και «πίστη» παραπέμπουν σε μια θρησκευτική ευλάβεια. Τα «δικαιώματα», οι «ελευθερίες», η «κοινωνική πολιτική», η «εξάλειψη ανισοτήτων», η «ισότητα ανδρών και γυναικών», η «αρχή επικουρικότητας και αναλογικότητας», η «αλληλεγγύη», ο «εθελοντισμός», ο «πολιτισμός», η «αειφόρος ανάπτυξη» και τόσα άλλα, έρχονται σε αντίφαση με μια σειρά άρθρων (Shaw, 1998) των οποίων η γλώσσα είναι τόσο ασαφής, ώστε «τα δικαιώματα που διακηρύσσονται τίθενται σ' ένα ευρύ πεδίο εννοιολογήσεων» (Mueller, 2005) προκαλώντας πολλά ερωτηματικά.

Ποιοι αποφασίζουν όμως για τις «αξίες» της ΕΕ και την προώθησή τους; Τα «δικαιώματα του ανθρώπου» φαίνεται ότι άπτονται των πλαισίων μιας «ηθικής», μιας «παγκόσμιας ηθικής» συνδεδεμένης με την πολιτική, την εξουσία, και το συμφέρον «στο γενικότερο πλαίσιο μιας παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας» (Kirkup & Tony, 2009).

Περί «Κρίσης» ή «Η Ώρα της Κρίσεως»:

Κρίση της Δημοκρατίας και Φαινόμενο ΧΑ

Η «ελπίδα» που χάνεται

⁵³ Μάαστριχτ: Η Συνθήκη για την ΕΕ

⁵⁴ Στη «Συνθήκη του Μάαστριχτ» θίγεται μεταξύ άλλων και το ζήτημα της διαφοράς «αναπτυξιακής συνεργασίας ανάλογα για Ασία, Λατινική Αμερική και Μεσόγειο» και περιορισμού στον «τομέα κοινωνικής πολιτικής», έτσι ώστε να τίθεται και το ερώτημα για μια Ευρώπη δύο (ή τριών...) ταχυτήτων. Και ενώ από τη μία ως «μείζονες στόχοι» τίθενται το «υψηλό επίπεδο απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας, άνοδος βιοτικού επιπέδου και ποιότητα ζωής», από την άλλη, και σύμφωνα με το «αγγλικό δίκαιο», απαιτείται απόφαση με «ομοφωνία» σε τομείς όπως «η κοινωνική προστασία και η προστασία σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας», καθώς και για τον «ολοσχερή αποκλεισμό του δικαιώματος για απεργία ή του δικαιώματος για δίκαιη αμοιβή».

⁵⁵ «Η αστική τάξη όλο και περισσότερο καταργεί το κομμάτιασμα των μέσων παραγωγής, της ιδιοκτησίας και του πληθυσμού. Συνσώρευσε τον πληθυσμό, συνένωσε τα μέσα παραγωγής και συγκέντρωσε την ιδιοκτησία σε λιγοστά χέρια. Η αναγκαία συνέπεια ήταν ο πολιτικός συγκεντρωτισμός...» (Μαρξ & Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, Διαλεκτά Έργα*, τ.1^{ος}:24-25).

...Από το «Τζοβόλα, δώστα όλα» πήγαμε στο «Λεφτά υπάρχουν»... Βοήθειά μας! Να περάσει ο επόμενος... Έτσι είναι. Τα' χουμε δει όλα, δηλαδή... Δεν... (κ. Νίκος)

Η διάψευση των προσδοκιών και της ελπίδας στη βάση της διάστασης «λόγων» και «έργων» των εκπροσώπων του πολιτικού συστήματος φαίνεται να συμπληρώνει την επισφάλεια της καθημερινότητας. Η επίσημη «ρητορική» γύρω από τη σύγχρονη «κρίση» στη σύλληψη και τη νοηματοδότησή της συνδέεται με αυτή προηγούμενων «κρίσεων».

Οι οικονομικές κρίσεις φαίνεται όμως πως λειτουργούν ευκαιριακά για την «παραδειγματική μετακίνηση από το ένα μοντέλο πολιτικής στο άλλο» (Λιάκος, 2011). Η «κρίση» του 2008 καταδεικνύει «την πολιτική αποτελεσματικότητα της ίδιας της κρίσης στη νομιμοποίηση της ατζέντας των «δομικών μεταρρυθμίσεων»» (Papailias, 2011): αποτελεί ουσιαστικά εργαλείο αποτελεσματικής και νομιμοποιητικής οργάνωσης του κεφαλαίου και των ελίτ σε διεθνές επίπεδο (Boin & Rhinard, 2008:1-2). Η κρίση αυτή, οικονομική και «βαθύτερα πολιτική» (Roemer, 2012), θέτει την κοινωνική συμβίωση υπό νέες επισφαλείς συνθήκες στο όνομα της «εξυγίανσης» της δημοσιονομικής πολιτικής και της ελαχιστοποίησης των «δαπανών»⁵⁶.

Η συνεχής απόρριψη των προσδοκιών του «λαού» από τους «εκπροσώπους» του φαίνεται να ωθεί σε μία πολύτροπη απόρριψη και απαξίωση του ίδιου του «Δημοκρατικού» πολιτικού συστήματος, όπως διαμορφώθηκε μεταπολιτευτικά. Ένας κύριος στο Κοινωνικό Παντοπωλείο, κάτω από συνθήκες έντονης πίεσης και άγχους, που του προκαλούσε το πρόβλημα της επιβίωσης και η ιδιότητα του «δικαιούχου», ένιωθε πονοκέφαλο και άρχισε να ζαλίζεται. Βγήκε στον προαύλιο χώρο με τη σύζυγό του να πάρει λίγο αέρα. Επικράτησε μεγάλη αναστάτωση. Όταν συνήλθε, είπε αγανακτισμένος:

Να πετσοκόψουμε όλους αυτούς που κυβερνούν... και ο Τ... το καθίει... Μου κόψαν δύο φορές τη σύνταξη... από 234 € στην αρχή και μετά... Έφρουγε η χούντα και κλέβουν όλα τα καθίσια...

Τα «υποκείμενα» καθημερινά έρχονται αντιμέτωπα με τη «βία»: το «πετσόκομμα» μισθών, συντάξεων, ασφαλιστικών ταμείων, κρατικών δομών και υπηρεσιών (υγείας και πρόνοιας, παιδείας κ.ά.), θέσεων εργασίας, εργασιακών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, μαζί με την υπερφορολόγηση και τα «διαφυγόντα» κέρδη αποτελούν έκφραση πολιτικής βίας: τα

⁵⁶ «...Οι αστικές σχέσεις παραγωγής και ανταλλαγής, οι αστικές σχέσεις ιδιοκτησίας, η σύγχρονη αστική κοινωνία, που δημιούργησε τόσο ισχυρά μέσα παραγωγής και ανταλλαγής, μοιάζει με το μάγο εκείνο που δεν καταφέρνει πια να κυριαρχήσει πάνω στις καταχθόνιες δυνάμεις που κάλεσε ο ίδιος... Στις εμπορικές κρίσεις καταστρέφεται τακτικά ένα μεγάλο μέρος όχι μόνο των έτοιμων προϊόντων, αλλά και των παραγωγικών δυνάμεων που είχαν δημιουργηθεί... Η κοινωνία ξαφνικά βρίσκεται ριγμένη πίσω σε κατάσταση βαρβαρότητας...» (Μαρξ και Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, Διαλεκτά Έργα*, τ.1^{ος}, σ. 26-27).

δικαιώματα όχι μόνο αφαιρούνται, αλλά και η ίδια η ανθρώπινη ύπαρξη τίθεται υπό διαπραγμάτευση και διαμεσολάβηση.

Το «κάθε μέρα και χειρότερα» στρέφει πολλούς σε ένα εξιδανικευμένο παρελθόν και σε όλο και περισσότερο συντηρητικές συμπεριφορές· «αισθήματα νοσταλγίας, απόγνωσης και μοναξιάς» οδηγούν σε μία «φθίνουσα πολιτική» όχι μόνο του «εαυτού» (Laliotou, 2013), αλλά και του ίδιου του σώματος της «πολιτικής», που σημαδεύεται με τα μελανότερα χρώματα. Τα «καθαρά χέρια» της ΧΑ, «ο γεμάτος μίσος λόγος τους και οι επιθετικές πρακτικές βρίσκουν γόνιμο έδαφος σε άτομα απογοητευμένα με την κατάσταση ‘εκτάκτου ανάγκης’, που συνιστά η πολιτική λιτότητας» (Βαίου, 2014:8) και η διάψευση κάθε ελπίδας θέτοντας μία προβληματική επαναπροσδιορισμού του όρου της «Δημοκρατίας». Το «αυγό του φιδιού» έσκασε πάλι, ως σύγχρονο φαινόμενο, που γεννιέται όμως μέσα από ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, οι οποίες ωθούν αναπόφευκτα σε μια ιστορική διερεύνηση του παρελθόντος εντοπίζοντας συνέχειες και ασυνέχειες.

Αλλά... δε βλέπω, έτσι, ο κόσμος να διαφοροποιείται, οι άνεργοι... Δεν ξέρω... Έχω πάθει την πλάκα μου... Να έρχονται εκεί και να σου λένε «ψηφίζουμε ΧΑ»... Δεν ξέρω... εκδικητική μανία, να τιμωρήσουν, τάχα, μια λογική... ή νομίζω δεν καταλαβαίνουν, δεν μπορούν να καταλάβουν ότι είναι κι αυτοί μέρος του συστήματος... (κ. Αγαμέμνονας)

Η καθημερινή «επισφάλεια» των υποκειμένων σε συνδυασμό με την παρουσία του ΔΝΤ στη χώρα μας στα πλαίσια της «εξυγίανσης», την αλλαγή των κέντρων λήψης εθνικών πολιτικών αποφάσεων, την «υποθήκευση» της ίδιας της χώρας και των πολιτών στο όνομα του «χρέους», τη «διαφθορά» και τη μεταναστευτική πολιτική στα πλαίσια μιας αυξανόμενης εισροής μεταναστών φαίνεται ότι «δημιούργησαν τις κατάλληλες πολιτικές συνθήκες» (Laliotou, 2013:249) άνθισης εθνικιστικών αντιλήψεων. Η άνοδος του εκλογικού ποσοστού της ΧΑ στηρίχτηκε σ’ έναν εξτρεμιστικό λόγο περί «εθνικής καθαρότητας», που προωθεί το ρατσισμό· ο «άλλος» γίνεται το «αντίπαλον δέος» (Ευρυγένης, 2014).

Ο ρατσισμός, ως κύριο συστατικό του εθνικισμού και του φασισμού, είναι ένα ιστορικό και πολιτικό φαινόμενο, το οποίο φαίνεται να «φυσικοποιείται» τα τελευταία χρόνια από ΜΜΕ, ταινίες και ντοκιμαντέρ μέσω επιτέλεσης λόγου και πρακτικής, όπου, παρά την αγωνιώδη προσπάθεια ταύτισης του φασισμού με τον κομμουνισμό, ο πρώτος φαίνεται να κυριαρχεί. Μήπως όμως ο ίδιος ο «ανταγωνισμός» της αγοράς και η επικράτηση του «ισχυρότερου» έχει το σπέρμα του ρατσισμού; Οι θέσεις, οι επιλογές και οι αποφάσεις των υποκειμένων απέναντι σ’ αυτή την «κατάσταση εκτάκτου ανάγκης», η σιωπηλή αποδοχή ή η αντίσταση μέσα από

αντιφατικές και διαπλεκόμενες ατομικές και συλλογικές πρακτικές «κάνουν πολιτική» (Vaïou, 2014).

Κρίση του Συνδικαλιστικού Κινήματος

*Αλλά σαν έφτασε στο ικρίωμα για να τον σκοτώσουν
έφτασε σ' ένα ικρίωμα, που το 'χαν όμοιοί του φτιάξει.*

...

Επειδή

οι καταπιεστές ενώνονται

μα οι καταπιεσμένοι μένουν χωρισμένοι.

(Μπ. Μπρεχτ, *Αλλά σαν έφτασε στο ικρίωμα*, 1946)

Τα «εργασιακά δικαιώματα» στον καπιταλιστικό κόσμο, που σιγά-σιγά αίρονται, κατακτήθηκαν μέσα από τους κοινωνικούς και ταξικούς αγώνες⁵⁷. παραχωρήθηκαν και δε χαρίστηκαν. Το «εργατικό δίκαιο» δεν ήταν επιλογή του κεφαλαίου, το οποίο φαίνεται να παίρνει τη «ρεβάνς για τις παραχωρήσεις» στη βάση των «υποχωρήσεων» και του «διαφαινόμενου αρνητικού συσχετισμού δυνάμεων» για τους εργαζόμενους⁵⁸. Τι είναι αυτό όμως που οδήγησε στη σταδιακή «υποχώρηση» των εργαζομένων;

Από τη στιγμή όμως που έχουν διαλύσει το συνδικαλισμό... Βλέπετε τα εργοστάσια. Υπάρχει συνδικαλισμός; Βλέπετε στις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Υπάρχει συνδικαλισμός; Τίποτα. Δεν κουνιέται κανένας. ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ... Πού είναι αυτοί; Πού είναι; Πού είναι; Κανένας. Τίποτα. (κ. Νίκος)

Η άρση των εργασιακών δικαιωμάτων φαίνεται να συνδέεται άμεσα με το συνδικαλιστικό κίνημα και το ρόλο των «επίσημων» συνδικαλιστικών οργάνων απέναντι στη βάρβαρη επίθεση των νεοφιλελεύθερων αλλαγών του καπιταλισμού, την «απεργοσπασία» και την «ανταπεργία».

Οι «αρχισυνδικαλιστές» και ο άμεσος συνδικαλισμός

⁵⁷ Χριστίνα Αγκριαντώνη στο <http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=162> (Ιστορικό Συνέδριο για την Εργασία, 20/05/2011)

⁵⁸ Γιάννης Κουζής, στο ίδιο

...Γι αυτό σου λέω, δεν υπάρχει σωματείο, δεν υπάρχουν... Έχουν διαλυθεί κατά κάποιον τρόπο... Δεν θέλουν να υπάρχει συνδικαλισμός... Δε θέλουν. Είναι οι πολιτικές των εκάστοτε κυβερνήσεων... Κι αυτό που λέμε «αρχισυνδικαλιστές», μπορεί να τα παίρνουν, μπορεί να μην τα παίρνουν, δεν ξέρω... και το αποσιωπούν το θέμα... και δεν προχωράει, δηλαδή, ο άμεσος συνδικαλισμός... για την εργασία, τους εργαζόμενους...(κ. Νίκος)

Με τον όρο «αρχισυνδικαλιστές» - φορτισμένος αρνητικά τις τελευταίες 2-3 δεκαετίες περίπου - γίνεται αναφορά στους εκλεγμένους αντιπροσώπους των σωματείων. Η δυσaráσκεια που εκφράζεται απέναντί τους, όπως και απέναντι στους πολιτικούς εκπροσώπους, φαίνεται να πηγάζει τόσο από τη διάσταση «λόγων» και «έργων», όσο και από την ανάμειξη του συνδικαλισμού με την ίδια την εξουσία (κράτος και κεφάλαιο) και τις μεταξύ τους «ιδιότυπες μορφές επίδρασης» (Λένιν, 1980, τ.21:380).

Ο «κυβερνητικός συνδικαλισμός», που θίγεται έμμεσα στο απόσπασμα, δεν είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο⁵⁹. Η στάση του Ελευθέριου Βενιζέλου απέναντι στο συνδικαλιστικό κίνημα σε μία προσπάθεια χειραγώγησής του (Τσιντζιλώνης, 2000) έγραψε τη δική της ιστορία. Τις τελευταίες δεκαετίες όμως η «ταξική συνεργασία» φαίνεται ότι κατέστη καθοριστική για την πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος. Για την επίτευξη μιας «συνεργασίας» όμως απαιτούνται «ίσοι όροι»: κάτι που φαίνεται όλο και πιο απίθανο σ' ένα σύστημα που αναπαράγει κοινωνικές ανισότητες. Στα πλαίσια αυτής της «συνεργασίας» οι συνδικαλιστικοί αγώνες τέθηκαν στη βάση μίας μεταρρυθμιστικής γραμμής, που δεν αμφισβητούσε όμως την ίδια την ύπαρξη των αστικών κυβερνήσεων και του αστικού κράτους⁶⁰. Μία λέξη κάλυπτε τις αντιφάσεις, τις συγκρούσεις και την απογοήτευση που γεννιόνταν στο συνδικαλιστικό κίνημα, η λέξη «λάθος» δια στόματος συνδικαλιστικών (και πολιτικών) εκπροσώπων· η «προσωπική» χροιά της φαίνεται να άρει τις ευθύνες του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

Η λογική της «νομιμότητας» όμως, που εισέβαλλε σιγά-σιγά στους συνδικαλιστικούς αγώνες από τη δεκαετία του 1980 στα πλαίσια θεσμοποίησης της συνδικαλιστικής δράσης άνοιξε τους «ασκούς του Αιόλου». Με τον «Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη», που

⁵⁹ Η Μηχανή του Χρόνου, 30-4-2015, <http://www.mixanitouxronou.gr/pote-ke-pos-kathierothike-o-oros-ergatopateras-pou-chrisimopiite-mechri-simera-vinteo/> και <http://www.komep.gr/2000-teyxos-2/apo-thn-istoria-toy-ergatikoy-syndikalistikoy-kinhmatoy>

⁶⁰ Ο Λένιν (1986, β) επεσήμανε: «Στην πραγματικότητα όλες οι παλιές μορφές του σοσιαλιστικού κινήματος γέμισαν με καινούργιο περιεχόμενο, μπροστά από τους αριθμούς παρουσιάστηκε γι' αυτό το λόγο ένα καινούργιο σημείο «το πλην», ενώ οι σοφοί μας εξακολουθούσαν (και εξακολουθούν) με πείσμα να βεβαιώνουν τον εαυτό τους και τους άλλους ότι το 'πλην τρία' είναι μεγαλύτερο από το 'πλην δύο'».

κατατέθηκε για κύρωση στην Ολομέλεια της Βουλής⁶¹ κατ' εντολή των «δανειστών», στις 14/1/2016 επανήλθε η «νομιμοποίηση» της «ανταπεργίας» («lockout»), η οποία είχε απαγορευτεί δια νόμου από το 1982⁶². Απεργοσπαστικοί μηχανισμοί με το σύνθημα «δικαίωμα στην εργασία»⁶³ στη βάση της λογικής «δουλειές υπάρχουν» άνοιξαν το δρόμο δίνοντας ώθηση μάλιστα στο άνοιγμα πλήθος «γραφείων ευρέσεως εργασίας», και μάλιστα «μόνο για Έλληνες»⁶⁴, που χαρακτηρίστηκαν και «ως δουλεμπορικά παραμάγαζα»⁶⁵.

Η ισχύς εν τη ενώση

...Κάναμε μια πορεία τώρα και τη διαλύσαμε σε τρία κομμάτια. Άλλος με το PLAME, άλλος με το «έλα», άλλος αριστερά, άλλος δεξιά... Μία, ενωμένη μαζί γροθιά... Πώς θα γίνει, δηλαδή; Αν δεν υπάρχει «η ισχύς εν τη ενώση»; Πώς θα νικηθεί αυτό το κακό; Πώς; Εγώ αυτό βλέπω. Κι η ιστορία μάς έχει διδάξει, ότι οι Έλληνες πάντα, όταν ήταν ενωμένοι, κατάφεραν κάτι. Ο διχασμός ήταν... τελείωσε... τέρμα... μαχαίρι στην πλάτη μας. Κι αυτό επιδιώκεται...(κ. Νίκος)

Για τη «διάλυση» του συνδικαλιστικού κινήματος πολλές αντιφατικές και αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις επικρατούν τα τελευταία χρόνια.

Το «όλοι μαζί» - κυριαρχώντας για άλλη μια φορά στο λόγο των πληροφορητών - φαίνεται να ορίζει εκ νέου το εθνικό φαντασιακό αυτή την περίοδο της «κρίσης» δηλώνοντας «τους τρόπους με τους οποίους κατανοούμε τους εαυτούς μας ως πολιτικά/εθνικά υποκείμενα με έναν ιδιαίτερο ιστορικό σχηματισμό και ένα ιδιαίτερο μέλλον» (Laliotou, 2013:248). Ως έκφραση «εμείς, οι Έλληνες» (2013:248) τίθεται πολλές φορές κι απέναντι σε μια δυσφήμιση που έχει υποστεί η χώρα και οι πολίτες της, κυρίως από διεθνή ΜΜΕ. Η «ιστορία» όμως, ως «επίσημη» ιστορία, συντελώντας στην κατανόηση του «εαυτού» προκαλεί πολλά ερωτηματικά στη βάση των αντιφάσεων της, όπως το βασικό ερώτημα «ποιος» και «γιατί» την έγραψε.

Η «ενότητα» σε αντιδιαστολή με το «διχασμό», όπως επικράτησε κυρίως μετά τον εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα, φαίνεται να απορροφά τους κραδασμούς των ταξικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Ο «Τρίτος δρόμος» μιας κοινωνικής δημοκρατίας νέο-κενσιανού μοντέλου στα

⁶¹ <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=8740557>

⁶² <http://www.kremalis.gr/index.php/news/680-2013-10852032015>

⁶³ Από την απεργία των χαλυβουργών στο Βόλο (Ιούλιος 2012)

⁶⁴ Ο Δημήτρης Γληνός (1945) το 1938 έγραφε «...Ο πόλεμος έρχεται! Γιατί ο καπιταλισμός δε μπορεί να γλιτώσει αλλιώς από τη θανάσιμη αγωνία του. Ο καπιταλισμός δεν μπορεί να ζήσει χωρίς να τρώει αίμα και σάρκα ανθρώπινη είτε στο χαράκωμα, είτε στο εργοστάσιο μέσα... Βλέπουμε στα φασιστικά κράτη το κόστος ζωής ν' ανεβαίνει και το ημερομίσθιο ουσιαστικά να γίνεται το μισό, οι ώρες της δουλειάς μεγαλώνουν χωρίς ο εργάτης να μπορεί πια να κάμει τίποτα για ν' αλλάξει την κατάσταση. Γιατί δίπλα στην απάτη βαδίζει η βία... Η υποχρεωτική διαιτησία καταργεί ουσιαστικά το δικαίωμα της απεργίας...».

⁶⁵ <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=476918>

πλαίσια των σοσιαλιστικών αρχών καλλιέργησε το φαντασιακό της κοινωνικής ειρήνης και του αμοιβαίου σεβασμού των τάξεων «αποσιωπώντας τις συγκρούσεις» (Andersson, 2006). Το ζητούμενο τελικά είναι σε ποια βάση και πώς πραγματοποιείται η πολυπόθητη «ενότητα», αν σκεφτεί μάλιστα κανείς ότι όσοι «κέρδισαν» και «διέφυγαν» ήταν και είναι ομοεθνείς.

Ακόμα κάνουμε υπομονή

...Δηλαδή, όταν θα χυθεί αίμα... τότε θα... Πρέπει να χυθεί αίμα δηλαδή, έτσι;... Εγώ πιστεύω πως αν αρχίσουν να κόβουν τα ρεύματα, έτσι όπως είναι – λένε τώρα θ' αρχίσουν να κόβουν το ρεύμα – ή να σου πάρουν το πρώτο σπίτι, ε, εκεί πια ο κόσμος θ' αγανακτήσει και θα βγει... Ακόμα κάνουμε υπομονή... (κ. Ελένη)

Οι «αιματοβαμμένες» ιστορικές στιγμές διεκδίκησης «δικαιωμάτων» θεωρήθηκαν μακρινό παρελθόν χωρίς επιστροφή στα πλαίσια μίας ειρηνικής ταξικής συνύπαρξης. Η υπομονή όμως του κόσμου στη συνεχιζόμενη αφαίρεση των «κεκτημένων» στο όνομα της «σωτηρίας της πατρίδας» φαίνεται να έχει τα όρια της, έστω κι αν διευρύνονται από «φόβο» για το χειρότερο.

Κάτσε στη δουλίτσα σου...

Δε λένε τίποτα, τίποτα, χάγια. Κρύβονται στην αποθήκη... Οι τρεις έχουν άνεργο άντρα. Τι να πω; Τρέμουνε και λένε «Άμα τελειώσουμε κι εμείς από δω, τέρμα». Ο άντρας της μίας της κυρίας έχει ήδη ψυχολογικά προβλήματα και κάνει θεραπεία με χάπια. Μία άλλη μου λέει «...λάντζα για 2,80 ευρώ, χωρίς ένσημα... Κάτσε στη δουλίτσα σου και μη μιλάς...». Βρε, εγώ κάθομαι, αλλά κι αυτή η δουλίτσα δε θα υπάρχει, λέω, σε λίγο. Τελειώνουμε κι εμείς. Δεν υπάρχει περίπτωση. (κ. Ελένη)

Ο φόβος και ο τρόμος του «συνδικαλιζέσθε» ξυπνάει μνήμες αλλοτινών εποχών. Απ' ότι φαίνεται όμως σε πλαίσια εργασιακής επισφάλειας τα όρια της υπομονής και της αναμονής στενεύουν.

Θέλει πίεση...

Η κ. Ελένη αναφερόμενη στο γεγονός, όπου ένας διευθυντής αποκάλεσε τους εργαζόμενους «μαριονέτες», είπε χαρακτηριστικά:

Κανένας δε μίλησε. Τίποτα. Είπα «Βρε, παιδιά, δεν μπορούμε κάτι να κάνουμε; Να μαζέψουμε υπογραφές από όλα τα καταστήματα...». Είτε το είπα, είτε... Οι μισοί γελούσαν κι οι άλλοι μισοί λέγαν «Τι να κάνουμε»; Με πέρασαν για εξωγήινη. Λες κι έλεγα χαζά. Κι εγώ λέω «εντάξει, αφήστε το» ... Και πέρασε κι αυτό. Μόνο μια φορά, αφού κόπηκε το ρεπό, δε μας πλήρωνε δυόμισι – τρεις μήνες, μας είχε «μέσα»... Μόνο οι άντρες στα Κεντρικά της συγκεκριμένης επιχείρησης σταμάτησαν «Εμείς δε δουλεύουμε, δε φορτώνουμε φορτηγά... Εμείς δεν κουνάμε χέρια αν δεν πληρωθεί σήμερα ο μισθός...». Κι έτσι μπήκε ο μισθός μας... Είδαμε κι εμείς το μισθό μας. Θέλει... θέλει πίεση, αλλά δεν υπάρχει ένα σωματείο να... (κ. Ελένη)

Η ανάγκη ύπαρξης «σωματείου» και συλλογικής δράσης για την υπεράσπιση των εργασιακών δικαιωμάτων είναι ορατή. Στη συγκεκριμένη επιχείρηση όμως δεν υπάρχει σωματείο εργαζομένων μέσω του οποίου θα ασκηθεί κάποια πίεση στους εργοδότες και η συσπείρωση τους φαντάζει ανέφικτη. Ο φόβος της «διεκδίκησης» είναι διάχυτος σε όλα τα επισφαλή υποκείμενα, τα οποία παρουσιάζουν κάποιες ιδιαιτερότητες σε σχέση με τον «τόπο» και το «φύλο», που αναδεικνύονται ως «διαπραγματευτικό πεδίο στη διαδικασία σχηματισμού της επισφαλούς υποκειμενικότητας» (Laliotou, 2014:259).

Προβλήματα συνεννόησης – The «Singles»

...Εμείς είμαστε τόσα άτομα (δύο) και δεν μπορούμε να συνεννοηθούμε... Εδώ εγώ είμαι ένα άτομο που δουλεύω τώρα. (κ. Νίκος)

Τα προβλήματα συνεννόησης που προκύπτουν στο πεδίο των συλλογικών δράσεων φαίνεται πως θέτουν κάποιους «φραγμούς»: οι ιδιαιτερότητες της «ταυτότητας» αντιδιαστέλλουν ατομικότητα και συλλογικότητα. Ο «εαυτός» όμως δεν αποτελεί κλειστή οντότητα: διαμορφώνεται και προσδιορίζεται σε σχέση με τον «άλλο». Η περίπτωση πάλι στην οποία αναφέρεται ο πληροφορητής έχει τη δική της ιδιαιτερότητα: αφορά τη σχέση «εργαζόμενου – εργοδότη»: μία σχέση άνισων δυνάμεων για την παραγωγή νοήματος (Wright, 2004:96).

Απεργία και ατομικό βόλεμα

Κάναμε απεργίες... δε θα βγει μηνιαίο του 2015 χωρίς απεργία... είχαμε δεκαπέντε μέρες απεργία... Κι ενώ κάναμε απεργία, βρε παιδί μου, για σένα ή για μένα, για να μην απολυθούν συνάδελφοι, μόλις ξεπερνιόταν η κρίση του κλάδου σου και την είχες γλιτώσει, μετά δεν έκανες απεργία για τους άλλους.

Δηλαδή, έχουμε δει και τέτοια φαινόμενα... Μόλις τη βόλεψε ο άλλος... Εντάξει, εγώ δε διαφωνώ να επαναπροσληφθεί όλος ο κόσμος, αλλά όταν έρχεται ο άλλος που είναι απολυμένος από τον ιδιωτικό τομέα – και μου έχει τύχει περίπτωση – και μου λέει «Εντάξει, οι εργαζόμενοι του δημοσίου να επαναπροσληφθούν, εμείς»; Τι να του πω; «Περίμενε, αδελφέ, όταν έρθει το πλήρωμα του χρόνου να'μαστε όλοι στα ίσα»; Μέχρι τότε... αυτός τι θα κάνει; ...Και δεν βλέπω τον κόσμο να διαφοροποιείται. Εγώ, εντάξει, λέω καμιά φορά, βρε, παιδί μου, εντάξει, δεν μπορείς να νιώσεις, όσο και να θες, αν δεν το ζεις... Δε συγκρίνεται η κατάσταση. (κ. Αγαμέμνονας)

Οι απεργίες αυτές, οι οποίες αναφέρονται στο απόσπασμα, πραγματοποιήθηκαν για την επαναπρόσληψη ειδικοτήτων ΥΕ (κλητήρες, φύλακες κ.ά), που τέθηκαν σε «διαθεσιμότητα», σύμφωνα με το νόμο περί αξιολόγησης των δημοσίων υπαλλήλων με ποσόστωση, εκ των οποίων το 25% κρίνονταν άριστοι, το 60% μέτριοι και το 15% ανεπαρκείς.

Η αναγκαιότητα αλληλεγγύης μεταξύ των εργαζομένων διαπνέει το λόγο του πληροφορητή. Η συναίσθηση του «άλλου» ως «ξενότητα» (Αθανασίου, 2007) ή μη θέτει το ζήτημα του «αν σε ένα τσουνάμι η λογική της ατομικής διάσωσης επαρκεί ή αν βάζει σε κίνδυνο και τους διασωθέντες...» (Λιάκος 2011)· και το ζητούμενο είναι πώς μπορεί «...αυτή η συναίσθηση αλληλεγγύης... να μετατραπεί σε πολιτική...» (2011).

Οι «Γραφές»

...Έρχεται κι ο άλλος «Διαβάζω» λέει «ένα βιβλίο... Έρχονται οι Γραφές... Βγαίνουν μπροστά μας...». Επηρεάζομαι κι από κει... φορτώνομαι... (κ. Ελένη)

Η «κρίση», ως κατάσταση «αποσταθεροποίησης», οδηγεί στην ανατροπή των «δεδομένων». Η ανάγκη κατανόησης της επισφαλούς συνθήκης και εύρεσης μιας λύσης στρέφει πολλούς σε αναζήτηση ενός «από μηχανής Θεού». Δεν είναι λίγοι αυτοί που πιστεύουν στα «σημάδια των καιρών» και την έλευση των προφητών θεωρώντας την «κρίση» ως τιμωρία για την «απληστία» μας ή ως «ευκαιρία» αναθεώρησης των αξιών της ζωής· κάτι αντίστοιχο με τους «πρωτόπλαστους», που εκδιώχθηκαν από τον «παράδεισο» καταδικασμένοι στον αιώνιο «μόχθο» μέχρι τη «Δευτέρα Παρουσία»⁶⁶.

⁶⁶ Οι Jean Comaroff και John Comaroff (2000) στο άρθρο τους *Millennial Capitalism: First Thoughts on the Second Coming*, μέσα από λογοπαίγνια και μεταφορές αναφέρονται στη «δεύτερη έλευση του καπιταλισμού» κατά τη δύση της δεύτερης χιλιετίας και την ανατολή της τρίτης. Πατώντας σε ζητήματα πίστης και αποκρυφισμού και συναντώντας το νεοφιλελευθερισμό αυτή η «δεύτερη έλευση», που χαρακτηρίζεται από τους συγγραφείς ως «ζόμπι», φαίνεται να στηρίζει παλιές αξίες μέσα από νέες πρακτικές του τζόγου και της τύχης. Είναι όμως

«Κεραυνός εν αιθρία»;

Εντάξει, έβλεπες κάτι... Αλλά δεν μπορούσα να φανταστώ ότι θα φτάναμε σ' αυτό το σημείο. Βέβαια διάβαζα ότι όπου είχε πάει το ΔΝΤ, δε θυμάμαι... σε μία Βαλτική χώρα... Είχε εκατόν δέκα νοσοκομεία και μείνανε τριάντα (;). Κλείσανε ογδόντα... και λέω «να' ναι αλήθεια;». Και τώρα βλέπω, εδώ, ότι το Νοσοκομείο του Βόλου πάει σιγά – σιγά για κλείσιμο. Να φανταστείς, έχει δύο καθαρίστριες... όχι καθαρίστριες, δύο γυναίκες, που σιδερώνουν όλα τα σεντόνια του Νοσοκομείου... Μας τα' λεγε ένας γιατρός μια φορά... ότι δεν υπάρχουν ειδικότητες, δεν έρχονται φοιτητές να κάνουν ειδικότητες, αφού έχουν φύγει οι «μάστοροι», οι παλιοί γιατροί. (κ. Αγαμέμνονας)

«Η κρίση του 2008 δεν ήταν ασφαλώς κεραυνός εν αιθρία» (Θωμαδάκης, 2010), παρά τη γενικότερη κοινωνική ευφορία που επικρατούσε μέχρι το 2007 δίνοντας ελπίδες για το μέλλον και αγνοώντας την πιθανότητα κρίσεων. Ξεκίνησε από τις χώρες της υπο-σαχάρειας Αφρικής και της Ν.Α. Ασίας με την παρέμβαση του ΔΝΤ, της ΠΤ και του ΟΟΣΑ, έτσι ώστε οι χώρες αυτές να δανείζονται από την «αγορά» (Λιάκος, 2011). Οι θεωρίες τελικά για το «οριστικό ξεπέρασμα των κρίσεων» και την «ικανότητα των αγορών να αυτό-διορθώνονται» (Θωμαδάκης, 2010) στα πλαίσια της «Δημοκρατίας» και της «κοινωνικής ειρήνης» κλονίζονται.

Σταδιακά...

Όχι, δεν μπορούσα να το πιστέψω. Δεν... δεν... όχι γιατί δεν ασχολιόμουν με τα πολιτικά... αλλά τέτοια κατρακύλα, όχι, δεν την περίμενα. Γιατί, ακόμα και μέχρι πριν πέντε χρόνια, υπήρχανε... Και γίνεται σταδιακά. Απλώς τώρα, αν πας αναδρομικά πριν πέντε χρόνια, βλέπεις που είμαστε. Έρχεται... πώς να το πω... πώς όταν έχεις να δεις ένα παιδί, ας πούμε, ένα χρόνο και σου φαίνεται απότομα μεγάλο· άμα το βλέπεις κάθε μέρα, κι όταν το ζεις από κοντά, δε σου φαίνεται τόσο πολύ. Ένας που θα' ρθει τώρα απ' έξω, θα του φανεί τεράστια η διαφορά. (κ. Ελπινίκη)

Αυτό το «παιδί» που μεγάλωνε, παρά τις σταδιακές παραμορφώσεις του, κανείς δεν πίστευε ότι θα εξελιχθεί σε τερατούργημα· και το μέλλον άρχισε να διαγράφεται ζοφερό σε σχέση και με τρόπο επιτέλεσης του εξουσιαστικού μηχανισμού, της βίας και του φόβου που καλλιεργείται στις ζωές των ανθρώπων ωθώντας τους στα όρια της επιβίωσης.

πράγματι νέες αυτές οι πρακτικές; Η «ελέω Θεού» κυριαρχία και η «τύχη» φαίνεται ν' ακολουθούν τον καπιταλισμό από τη «γένεση» του, σε πλαίσια μάλιστα αποενοχοποίησης.

...και αλυσιδωτά

...Εγώ τώρα, ας πούμε, βλέπω αυτούς τους εργαζόμενους στη ΒΙΣ· έκλεισε το κομμάτι της χαρτοποιίας, που τροφοδοτούσε... και την κόκα κόλα (για τους χυμούς). Πριν δύο χρόνια έκλεισε η κόκα κόλα τους χυμούς και τώρα η ΒΙΣ κλείνει το τμήμα... Δηλαδή, πώς πάει αλυσίδα... Τώρα ήρθε η κόκα κόλα... Είναι σαν το μνημόνιο το πρώτο λίγο μετά τα δώρα... κόψανε τα δώρα... άφησαν το μισό και μετά το κόψανε όλο... Έκλεισε ένα τμήμα η κόκα κόλα πριν δυο χρόνια και τώρα τους είπε «γεια σας». Φεύγουν 200 άτομα – είναι καμιά 90αριά μόνιμοι και οι υπόλοιποι έκτακτοι... Αυτοί ευελπιστούν (οι εργοδότες)... Σου λέει «πόσοι θα' ρθουνε;» (στο Σχηματάρι). Μπορεί μερικοί ν' αναγκαστούν να πάνε· τους επιδοτεί, λέει, για τρία χρόνια το ενοίκιο, τους δίνει 250 ευρώ... Τέλος πάντων, το θέμα είναι τι θα μείνει στο Βόλο. Σήμερα μου είπε κάποιος ότι ο Παπαδόπουλος, τα μπισκότα, θα τα πάρει, λέει, από δω. Βλέπεις, ήρθε το πλήρωμα του χρόνου για τους χαλυβουργούς. Τώρα, η νέα επιχειρησιακή σύμβαση με τις νέες περικοπές θα τους φτάσει στα έξι κατοστάρια. Κι όταν τους λέγανε (οι χαλυβουργοί στον Ασπρόπυργο)... «Α, λέει, παιδιά, εσείς μη φοβάστε, εσείς είστε άλλο, οι άλλοι κάτω είναι καθάρματα» (ως απάντηση από την εργοδοσία). Και τώρα, αφού έφαγε τους άλλους, τώρα θα φάει κι αυτούς και θα το κλείσει το «μαγαζί»... Τους έχει βάλει εκ περιτροπής εργασία, τους έχει κοπανήσει μια επιχειρησιακή (σύμβαση) 20% κάτω... Ο Κιολεΐδης... έχουν βγει καμιά εικοσαριά εργαζόμενοι σε επίσκεψη· έχουν τώρα δώδεκα μήνες απλήρωτοι... πληρώνονται κάτι από τον ΟΑΕΔ. Είχαν βγει τώρα τελευταία σε διαθεσιμότητα στη ΣΟΒΕΛ... διακόσια άτομα; Ε, δεν είναι αυτά μηνύματα καλά...(κ. Αγαμέμνονας)

Η κλιμακούμενη «κρίση» και η σταδιακή εφαρμογή των «μέτρων» αντιμετώπισής της από τη μία άφηνε να διαφανεί η κοινωνικοπολιτική και οικονομική πορεία στη χώρα μας, από την άλλη όμως διατηρούσε και ελπίδες. «Ως πού θα φτάσει; Κάπου θα σταματήσει» έλεγαν πολλοί με την ελπίδα ότι η «κρίση» και η «επισφάλεια» δε θα τους αγγίξει - τουλάχιστον άμεσα – μην υπολογίζοντας τις αλυσιδωτές αντιδράσεις.

Ήδη πριν την «κρίση» του 2008, κατά τη δεκαετία του 1990, 7.000 θέσεις εργασίας χάθηκαν λόγω κλεισίματος εργοστασίων στη Μαγνησία, τα ονομαζόμενα «εργοστάσια κουφάρια»⁶⁷ ή λόγω της συρρίκνωσης θέσεων εργασίας. Η «αποβιομηχανοποίηση», χωρίς να αποτελεί «αποκλειστικά τοπικό και συγκυριακό φαινόμενο, συνδεόταν και μια σειρά ενδογενών παραγόντων που λειτουργούσαν ανασταλτικά στην ανταγωνιστικότητα της τοπικής βιομηχανίας» (Δημόγλου, 2005:81).

⁶⁷ <http://www.taxydromos.gr/article.php?id=22556&cat=1>

Η «ανταγωνιστικότητα της αγοράς» και η «κερδοφορία του κεφαλαίου»⁶⁸ αναδεικνύονται ως πηγή της «κρίσης» στ' όνομα της οποίας εφαρμόζονται τα μέτρα «εκτάκτου ανάγκης» θέτοντας τα υποκείμενα σε συνθήκες επισφάλειας στερούμενα πολλές φορές τα «αναγκαία» για την ανθρώπινη επιβίωση αγαθά. Η «επείγουσα κατάσταση» όμως, στην οποία αναφέρονται και αρκετοί ακαδημαϊκοί⁶⁹, προκαλεί πολλές αντιφάσεις και ερωτηματικά σε σχέση με το «ποιοι είμαστε, σε ποιο κόσμο ζούμε, ποιες αρχές πρέπει να καθορίζουν τη ζωή μας» (Λιάκος, 2011).

⁶⁸ Ο Γιάννης Κουζής (<http://www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=162>) επισημαίνει ότι τα εργασιακά μέτρα, που εφαρμόζονται σήμερα, είχαν τεθεί «άτυπα» από τη δεκαετία του 1990, αποκτώντας όμως «μεγαλύτερη έκταση και βάθος» στο όνομα της σύγχρονης «κρίσης», η οποία αποτελεί «άλλοθι από την πλευρά του κεφαλαίου», καθώς οι χαμηλές αμοιβές και η ανεργία έρχονται σε αντίφαση με την κερδοφορία του κεφαλαίου στην Ελλάδα, που παρουσιάζει υπερδιπλάσια ποσοστά.

⁶⁹ Ο Μαρκ Μαζάουερ σε άρθρο του στο ΒΗΜΑ (25/6/2015) με τίτλο «Ο Τσίπρας να επιλέξει την πατρίδα αντί το κόμμα», δήλωνε ότι: «Ο χρόνος κάποτε ήταν με την ελληνική πλευρά. Αλλά η κυβέρνηση τον σπατάλησε και τώρα αντιμετωπίζει μια επείγουσα κατάσταση».
<http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=716412&h1=true#commentForm>

Κεφάλαιο 3^ο

Τρόποι αντιμετώπισης της «κρίσης»

Δομές υποστήριξης - Τα «αναγκαία»

Η «επισφάλεια» και η «φτώχεια» δεν αποτελούν σύγχρονα φαινόμενα, όπως και διάφορες δράσεις «υποστήριξης» στη βάση αυτών· προϋπήρχαν της «κρίσης», η οποία λειτούργησε πολλαπλασιαστικά.

Από την αρχή της «κρίσης» άτομα και συλλογικότητες συσπειρώνονται για την αντιμετώπιση φαινομένων κυρίως ακραίας φτώχειας, κριτήριο της οποίας αποτελεί η στέρηση των βασικών υλικών αγαθών επιβίωσης (Das & Randeria, 2015:s3). Εντύπωση προκαλεί το πλήθος των πολλαπλών δράσεων στην πόλη του Βόλου, σύμφωνα και με το διαδίκτυο· Συλλογικές Δράσεις Αλληλεγγύης, Ιδιωτικές Πρωτοβουλίες, ΜΚΟ, Εκκλησία, Δίκτυα εθελοντών και διάφοροι Φορείς του Δήμου ανέλαβαν να παρέχουν κυρίως τα «αναγκαία» (τρόφιμα, ψωμί, λάδι, είδη ένδυσης και υπόδησης, είδη καθαριότητας, φάρμακα και ιατρική περίθαλψη)· άλλες δράσεις αφορούν ζητήματα πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, προστασίας πολιτών, περιβάλλοντος και οικολογίας (ζητήματα μεταναστών, νέων, κακοποίηση γυναικών και παιδιών, κ.ά.). Κράτος και ιδιώτες συντελούν στις δράσεις αυτές βασικός πυλώνας των οποίων αναδεικνύεται η «αλληλεγγύη» των ίδιων των επισφαλών υποκειμένων.

Τόσο η λειτουργία, όσο και η δικτύωση των δράσεων αυτών, που αποκτούν πολλές φορές και κινηματικό χαρακτήρα (συλλογικές διαμαρτυρίες σε περιπτώσεις διακοπής ρεύματος ή παροχής νερού, κ.ά), έχουν ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Πέρα από τη μελέτη της λειτουργίας του κράτους και των κρατικών θεσμών, η κατανόηση της ιστορικής ενεργοποίησης και των πρόσφατων τρόπων αντιμετώπισης της επισφάλειας και της φτώχειας με στόχο τη βελτίωση της καθημερινότητας είναι σημαντική μέσα και από την εμπειρία των ίδιων των υποκειμένων - περισσότερο ή λιγότερο επισφαλών - που διαπλέκονται στα πλαίσια της πόλης (Das & Randeria, 2015:s5). Μέσα από τις διάφορες αυτές δράσεις καταδεικνύεται όχι μόνο «η ηθική ευθύνη απέναντι στον άλλον», αλλά - συνειδητά ή όχι - «και η πολιτική εμπλοκή» (Butler, 2011).

Το Δημοτικό Παντοπωλείο Βόλου, το Ιατρείο Αλληλεγγύης, η Κουζίνα Αλληλεγγύης, το Στέκι «Αλληλεγγύη για όλους» Νέας Ιωνίας και η Μητρόπολη, όπου στεγάζεται και το Κοινωνικό Φαρμακείο, αποτελούν τις πηγές άντλησης των εθνογραφικών στοιχείων για τις ανάγκες της έρευνας, με την ευγενική συμμετοχή κυρίως εθελοντών και εργαζομένων στους συγκεκριμένους χώρους.

Κοινωνικό Παντοπωλείο Δήμου Βόλου

Το Κοινωνικό Παντοπωλείο λειτουργεί από το 2010, και στεγάζεται, από το 2014, σε δημοτικό κτίριο στην περιοχή Καραγάτς. Εξυπηρετεί πολίτες απ' όλο το Δήμο Βόλου και τη Ν. Ιωνία. Στο χώρο απασχολούνται δύο «μόνιμοι» υπάλληλοι του Δήμου και μερικοί συμβασιούχοι με 5μηνα.

Η κ. Μυρτώ, εργαζόμενη στο συγκεκριμένο Φορέα, αναφέρει σχετικά με τη λειτουργία του:

Παρέχουμε είδη διατροφής σε οικογένειες με κάρτα απορίας μία φορά το μήνα, σε συγκεκριμένη ημερομηνία, και ψωμί δύο φορές την εβδομάδα. Ρούχα, παιχνίδια και γραφική ύλη για παιδιά προμηθεύονται οι οικογένειες όποτε υπάρχει ανάγκη και βρουν κάτι να τους κάνει. Οι προσφορές σε τρόφιμα καταγράφονται, ενώ στα παιχνίδια και τα ρούχα όχι.

Σκοπός της λειτουργίας του Κοινωνικού Παντοπωλείου, σύμφωνα και με το σχέδιο Κανονισμού και Διαχείρισης του⁷⁰, είναι η «καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού». Για τη λήψη της «κάρτας δικαιούχου» πρέπει να συγκεντρωθούν τα απαραίτητα δικαιολογητικά (ανεργίας, απορίας, ασθένειας, κ.ά), που κατατίθενται στην αρμόδια υπηρεσία για αξιολόγηση, η οποία προβαίνει και σε έλεγχο των συνθηκών διαβίωσης με τη βοήθεια κοινωνικών λειτουργών. Η «κάρτα δικαιούχου» έχει ισχύ τριών μηνών και με επαναεπιβεβαίωση στοιχείων έως ένα χρόνο, οπότε, αν συντρέχουν οι λόγοι, κατατίθενται εξ' αρχής τα απαραίτητα δικαιολογητικά για επανέγκριση. Στην «κάρτα», όπου αναγράφονται τα στοιχεία του «δικαιούχου» και τα μέλη της οικογένειάς, καταγράφεται η συγκεκριμένη ημερομηνία παραλαβής των αναγκαίων προμηθειών, που γίνεται μία φορά το μήνα.

⁷⁰<http://dimosvolos.gr/wpcontent/uploads/2013/01/%CE%9ACE%91%CE%9D%CE%9F%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3%CE%9B%CE%95%CE%99%CE%A4%CE%9F%CE%A5%CE%A1%CE%93%CE%99%CE%91%CE%A3%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%9F%CE%A4%CE%99%CE%9ACE%9F%CE%A5%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%A4%CE%9F%CE%A0%CE%A9%CE%9B%CE%95%CE%99%CE%9F%CE%A5%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9ACE%9F.pdf>

*Οι περισσότεροι δικαιούχοι είναι άνεργοι, και μάλιστα όσοι έμειναν άνεργοι ξαφνικά, καθώς και νέα ζευγάρια που προμηθεύονται κυρίως γάλατα, *frampers* και ρούχα για τα παιδιά τους...* (κ. Μυρτώ)

Οι οικογένειες που λαμβάνουν την παρεχόμενη βοήθεια του Δημοτικού Παντοπωλείου είναι περίπου πεντακόσιες· προηγούνται όσες έχουν μικρά παιδιά. Για τα είδη διατροφής αναμένεται η συγκέντρωση συγκεκριμένης ποσότητας ανά είδος, που θα μοιραστεί στους «δικαιούχους» ανάλογα με τα μέλη κάθε οικογένειας. Τα φρούτα, ανάλογα την εποχή και την ποσότητα, γίνονται μαρμελάδες και γλυκά συνήθως, που μοιράζονται σε γυάλινα βαζάκια για τη διανομή. Τοπικοί όμιλοι (Λούλης, Εβόλ, Έψα, κ.ά.), διάφοροι επαγγελματίες και ιδιώτες παρέχουν κάποια από τα «αναγκαία» είδη.

Κουζίνα Αλληλεγγύης

Η «Κουζίνα Αλληλεγγύης» βρίσκεται στο κέντρο της πόλης του Βόλου, στην οδό Κοραή. Ως δράση ξεκίνησε το 2010 και σύμφωνα με την κ. Ελπινίκη:

...Το 2010 που ξεκινήσαμε, πήγαινα με μία παρέα - με την οποία συνεχίζουμε να είμαστε φίλοι - οινοπαραγωγών, που βγαίνουν, εδώ σε μία πλατεία (στην πλατεία Πανεπιστημίου) κι έχουν την «Αυτόνομη Λαϊκή». Επειδή κι εμείς... η κόρη μου, είναι από την Αργαλαστή και είχε λάδι, σαπουνί... πηγαίναμε κι εμείς εκεί και είχαμε τον πάγκο μας, το τραπέζι μας. Επειδή αυτοί ερχόντουσαν από μακριά και παραμένανε μέχρι το απόγευμα, άρχισαν να προσπαθούν να βρουν τρόπους να φάνε το μεσημέρι. Απέναντι είναι του Ματσάγγου, που γίνεται η κατάληψη. Τους δώσανε τα κλειδιά και μαγειρεύανε μέσα εκεί. Όταν ήταν καλός ο καιρός, μαγειρεύαμε και στην πλατεία για να φάνε και να φύγουν το βράδυ. Εκεί, επειδή μύριζε - και λογικό - μας βλέπανε... Περνούσε πολύς κόσμος. Πήγαιναν στην αρχή διστακτικά, και ειδικά αυτοί που το είχαν ανάγκη, και ζητούσαν να φάνε κάτι. Υπήρχαν μήλα, ελιές... Ζητούσαν αυτοί που είχαν ανάγκη και αρχίσαμε να το κάνουμε σα συλλογική κουζίνα. Αυτό όμως έγινε καλοκαίρι. Το χειμώνα οι παραγωγοί, αφενός μεν δεν είχανε εμπόρευμα, αφετέρου ήταν και μακριά και υπήρχε και ένα κόστος να πηγαυοέρχονται. Και το ανέλαβα μόνη μου κάθε Παρασκευή να δίνω φαγητό. Μετά η Παρασκευή έγινε και Τρίτη και μετά... Έχουμε φτάσει, να μη στα πολυλογώ, από μία κατσαρόλα να δίνουμε 400 μερίδες την εβδομάδα, μόνο σ' αυτούς που έρχονται εδώ... Εμείς δεν έχουμε κριτήρια. Δε ζητάμε ούτε και τα ονόματά τους. Τους περισσότερους δεν τους ξέρουμε. Όποιος έρθει εδώ 1:00 με 1:30 μ.μ. του δίνουμε το φαγητό.

Αρχικά ο Δήμος είχε παραχωρήσει ένα *σπιτάκι*, όπου οι εθελοντές μαγείρευαν τα φαγητά και τα ετοιμάζαν για διανομή στην Πλατεία (Πανεπιστημίου). Έγιναν όμως κάποιες καταγγελίες:

...Έγιναν κακοπροαίρετα· δεν υπήρχε βάση... Δηλαδή, αυτά τα χρόνια δεν είχαμε κάποιο κρούσμα· να πεις ότι δώσαμε άσχημο φαγητό ή κάποιος πήγε στο Νοσοκομείο ή ήταν ακατάλληλο γενικά. Ήρθε το Υγειονομικό και ζητούσε κάποιες προδιαγραφές, τόσο για την προετοιμασία του φαγητού, όσο και για τη διανομή με αποτέλεσμα το σταμάτημα της δράσης... Εγώ πιστεύω και για να μη φαίνεται η φτώχεια μας και τα χάλια μας μάς σταμάτησαν να δίνουμε δημόσια φαγητό... (κ. Ελπινίκη)

Η παραχώρηση του οικήματος από το Δήμου είχε ως συνέπεια την εμπλοκή Υπηρεσιών του Κράτους. Η δημόσια παρασκευή και διανομή φαγητού, που έκανε ορατή στην πλειοψηφία των κατοίκων της πόλης την αυξανόμενη και όλο πιο βαθιά εξαθλίωση, απαιτούσε τις κατάλληλες προδιαγραφές, σύμφωνα με τις οποίες η «δράση» των «εθελοντών» θα αποκτούσε «νομική υπόσταση». Οι γραφειοκρατικές διαδικασίες και τα έξοδα τελικά οδήγησαν στην αναστολή της «δράσης».

...Από κει και πέρα εμείς όμως δεν πτοηθήκαμε και επειδή υπήρχαν ανάγκες, μας χτυπούσαν την πόρτα συνέχεια, ξεκινήσαμε να δίνουμε το φαγητό από δω. Βέβαια, επειδή δεν έχουμε τις προδιαγραφές, μαγειρεύει ο καθένας στο σπίτι του. Μαγειρεύω εγώ μία κατσαρόλα - αυτό δεν απαγορεύεται - κι έρχεται εδώ, το βάζουμε και το μοιράζουμε... (κ. Ελπινίκη)

Η αναγνώριση των αυξανόμενων αναγκών οδήγησε σε αναζήτηση λύσεων· ένα ιδιόκτητο οίκημα και η επιμονή των εθελοντών αποτέλεσαν τη βάση λειτουργίας της «άτυπης» αυτής δομής υποστήριξης.

...Οι άνθρωποι αυτοί όμως, εκτός από το φαγητό, άρχισαν να έχουν το θάρρος, να πουν «ξέρεις, πονάει ο δόντι μου» ή «δεν έχω παντελόνι να φορέσω», «δεν έχω κουβέρτα να σκεπαστώ», «δεν έχω γκαζάκι»... (κ. Ελπινίκη)

Όσο η «κρίση» όμως βαθαίνει, τόσο οι ελλείψεις αυξάνονται· η περικοπή «δαπανών» και η αυξανόμενη ανεργία συνεπάγεται αύξηση αναγκών, η οποία ξεπερνώντας ενδοιασμούς στρέφει τα υποκείμενα σε αναζήτηση λύσεων μέσω ιδιωτικών πρωτοβουλιών και εθελοντικών δράσεων.

...Έτσι αρχίσαμε κι εμείς να ζητάμε από τον κόσμο. Μέσω τηλεόρασης, εφημερίδας, ραδιοφώνου αρχίσαμε να ζητάμε κι άλλα πράγματα εκτός από το φαγητό. (κ. Ελπινίκη)

Οι ανάγκες όμως λειτουργίας των «δράσεων» αυξάνονται ταυτόχρονα με τις ελλείψεις που έρχονται να καλύψουν στρέφοντας τους εθελοντές σε αναζήτηση «χορηγιών».

...Επίσης η δραστηριότητα αυτή είναι... να στο πω, μια συλλογική δραστηριότητα, άτυπη στην αρχή, χωρίς βοήθεια μέχρι τώρα ούτε από το Κράτος, ούτε από την Εκκλησία, ούτε από πουθενά... Μια αλυσίδα, ο ένας με τον άλλον. Ο ένας θα φέρει, ας πούμε, τις πατάτες, ο άλλος θα βάλει το λάδι, ο άλλος το αλάτι και θα μαγειρέψουμε, και θα κάνουμε αυτές τις δραστηριότητες, που πέντε χρόνια νομίζω ότι βοηθήσαμε πολύ κόσμο. (κ. Ελπινίκη)

Η «αλληλεγγύη» μεταξύ λιγότερο και περισσότερο επισφαλών υποκειμένων απέναντι στην αντιμετώπιση φαινομένων ακραίας φτώχειας αναδεικνύεται ως ο βασικότερος πυλώνας.

...Από το 2014 μας ζητήθηκε να βοηθήσουμε, αν μπορούσαμε, κάποια παιδιά σε σχολεία τα οποία δυσκολεύονται να πάρουν έστω και το κουλουράκι. Και για να μπορέσουν να ανταποκριθούν και σ' αυτό, το περασμένο καλοκαίρι, πήγαμε σε μία περιοχή, είκοσι χιλιόμετρα έξω από το Βόλο, και μας άφησαν, κατά κάποιο τρόπο, και πουλούσαμε κάτι βιβλία και βραχιολάκια που φτιάχναμε εμείς και μαζέψαμε κάποιο ποσό. Με τον τρόπο αυτό κατορθώσαμε να δώσουμε δέκα – είκοσι μερίδες φαγητό με το ξεκίνημα της σχολικής χρονιάς. Αυτές οι δέκα – είκοσι μερίδες φαγητό όμως έγιναν πενήντα τρεις με αιτήματα για περισσότερες, αλλά δεν μπορούμε παραπάνω. Οι πενήντα τρεις αυτές μερίδες μοιράζονται σε τρία Δημοτικά Σχολεία και ένα Νηπιαγωγείο της Νέας Ιωνίας και περιλαμβάνουν ένα φρούτο, μήλο ή αχλάδι κυρίως, ένα σάντουιτς, ένα κρουασάν, δύο – τρία βουτήγματα, κουλουράκια... ό,τι έχουμε. Από αυτές τις μερίδες κάποιες είναι διπλές, αφού δεκατέσσερα παιδιά μένουν στο Ολοήμερο και εκτός από το δεκατιανό χρειάζονται και μεσημεριανό... (κ. Ελπινίκη)

Το φαινόμενο των υποσιτισμένων μαθητών στα σχολεία έγινε ορατό από την αρχή της «κρίσης» καταδεικνύοντας και την απουσία προνοιακού Κράτους· είναι χαρακτηριστικό όμως ότι η απουσία αυτή άρχισε να θεωρείται «δεδομένη» στρέφοντας το ίδιο το «Δημόσιο» προς την «ιδιωτική πρωτοβουλία», ακόμα και για την κάλυψη λειτουργικών αναγκών. Η σίτιση των

μαθητών έγινε αντικείμενο διαμεσολάβησης ιδιωτών και επιχειρήσεων, μέσω μάλιστα και των προγραμμάτων «υγιεινής διατροφής»⁷¹.

...Αυτό μας στοιχίζει περίπου... ένα 1.400άρι ευρώ το μήνα. Τώρα, πού το βρίσκουμε; Δεν έχουμε πόρους. Χτυπώντας πόρτες, ζητώντας χορηγίες, που τις περισσότερες φορές είναι αρνητικές και... ιδίως από μεγάλες επιχειρήσεις. (κ. Ελπινίκη)

Σε αντιδιαστολή με τις αυξημένες ανάγκες όμως έρχεται η μείωση των «χορηγιών».

...Η βοήθεια του κόσμου είναι σημαντική... φέρνοντας πέντε κρουασάν ο ένας, δέκα μερίδες γκούντα ο άλλος ή δέκα πάριζα, μας βοηθάει και το παλεύουμε, γιατί είναι για εννέα μήνες... Και είναι τέτοια η δραστηριότητα των παιδιών που δεν μπορούμε να τους πούμε «αύριο δε σας φέρνουμε»... Μπορούμε επίσης στις τετρακόσιες μερίδες να βάλουμε κάτι λιγότερο... για να καλύψουμε κι αυτές τις ανάγκες. (κ. Ελπινίκη)

Η «αλληλεγγύη» αναδεικνύεται και πάλι ως βασική πηγή στήριξης της λειτουργίας των «άτυπων» δομών. Η ανάγκη σίτισης των μαθητών, ως ιδιαίτερα ευαίσθητη κατηγορία, οδηγεί σε ποικίλους τρόπους δράσης. Διάφορα πράγματα, μάλιστα, που έχουν χαριστεί στην «Κουζίνα Αλληλεγγύης» (ρούχα, παιχνίδια, κ.ά.) ανταλλάσσονται με τρόφιμα. Η ανακύκλωση επίσης αποτελεί έναν από τους τρόπους κάλυψης των «αναγκαίων»: τα καπάκια δίνονται σε εργοστάσια ανακύκλωσης με αντίτιμο 300 ευρώ ο τόνος· το τηγανόλαδο ανταλλάσσεται με υγρό πιάτων. Ό,τι γενικότερα περισσεύει σ' ένα σπίτι (σακούλες, χάντρες, κ.ά.) μπορεί να αποτελέσει πολύτροπη πηγή εσόδων και μέσω του ετήσιου «bazaar» (πριν από τα Χριστούγεννα συνήθως).

Στέκι «Αλληλεγγύη για όλους»

Το Στέκι «Αλληλεγγύη για όλους» στη Νέα Ιωνία ξεκίνησε ως δράση πριν από τρία – τέσσερα χρόνια και λειτουργεί καθημερινά πρωί – απόγευμα σε εθελοντική βάση. Η κ. Αγάπη, εθελόντρια στο συγκεκριμένο χώρο, αναφέρει σχετικά:

Η πρωτοβουλία αυτή ξεκίνησε από μια παρέα ανθρώπων που είχαν το σπίτι εδώ και μπορούσαν να το διαθέσουνε... Και με πολύ προσωπική εργασία, φτιάχνοντας οι ίδιοι τα πάντα, βάφοντας, φέρνοντας

⁷¹ <http://edu.klimaka.gr/leitoyrgia-sxoleiyn/dimotiko/2226-dianomh-frouta-dhmotika-sxoleia.html>
http://www.edupame.gr/sites/default/files/TA_NEA_PHOYTA_TOY_YPOYRΓEIOY_PAIΔEΙΑΣ.pdf

έπιπλα από τα σπίτια μας ή τους φίλους μας, οι οποίοι διέθεταν διάφορα πραγματάκια και τα δώσανε, σιγά – σιγά έγινε ο χώρος που βλέπετε...

Ο χώρος όπου φιλοξενείται η συγκεκριμένη δράση είναι ένα διώροφο σπιτάκι με παράσπιτο - αποθήκη στην αυλή του. Ο πάνω όροφος είναι διαμορφωμένος κατάλληλα για «ενισχυτική διδασκαλία» μαθητών· θρανία και καρέκλες αποτελούν δωρεά φροντιστηρίου που έκλεισε· βιβλία και βιβλιοθήκες προέρχονται από προσφορές φίλων και γνωστών. Η εικαστική παρέμβαση στους τοίχους δίνει μια νότα χαράς και αισιοδοξίας. Στο ισόγειο του κτιρίου και την είσοδο κατασκευάστηκαν ειδικές «μπάρες» εξυπηρετούν άτομα με «κινητικές ανάγκες».

Στο στέκι γίνονται δεκτές προσφορές σε είδος και όχι διαχείριση χρημάτων.

...Δεν παίρνουμε χρήματα ή όταν μαζεύονται χρήματα... αγοράζουμε τρόφιμα. Έτσι καλύπτονται κάποιες οικογένειες που έχουν ανάγκη από τα βασικά, τα πολύ βασικά... σαπούνια, rumpers για παιδιά, τρόφιμα... Τέτοια πράγματα (κ. Αγάπη).

Η κ. Ελπίδα, μία από τις εθελόντριες, η «καρδιά» στο Στέκι όπως αποκαλείται, δήλωσε ότι με τη μη αποδοχή χρημάτων αποφεύγεται και η κατηγορία της εκμετάλλευσης. Λίγες φορές μόνο με χρήματα που έλαβαν από προσφορές - χορηγίες αγόρασαν τα «αναγκαία» και κοινοποίησαν τις αποδείξεις στο facebook.

Υπάρχουν Βολιώτες, όπως ο ..., οι οποίοι δουλεύουν στην ΕΕ, στις Βρυξέλες. Κι επειδή μας ξέρουν εδώ, ήρθαν, μας γνώρισαν – έρχονται εδώ κάθε καλοκαίρι, γνωρίζουν και προσωπικά κάποια άτομα και ξέρουν τι γίνεται - ήρθαν σε συνάντηση, σε συμφωνία με την People For Greece⁷² κι ένα βοήθημα έρχεται και σε μας· δηλαδή, είτε σε τρόφιμα, είτε σε ρούχα, είτε σε λάδι. Μας στέλνουν κάθε χρόνο... (κ. Ελπίδα)

Ως «άτυπη» δομή υποστήριξης το Στέκι δε χρηματοδοτείται από επίσημους κρατικούς φορείς. Η συμβολή κάποιων οργανώσεων και συλλόγων στην Ελλάδα και το εξωτερικό φαίνεται σημαντική.

⁷² Η «People for Greece» είναι εθελοντική ομάδα αποτελούμενη από μέλη της ελληνικής κοινότητας Βελγίου (<http://e-thessalia.gr/stirizoun-emprakta-ti-magnisia-apo-chiliometra-makria/>)

Δεν έχουμε χρηματοδότηση. Είμαστε εντελώς μόνοι μας. Προσπαθούμε να μας στηρίξει λίγο η «Αλληλεγγύη» από την Αθήνα, αλλά κι αυτοί έχουν προβλήματα με... τις καινούργιες πολιτικές εξελίξεις... (κ. Αγάπη)

Όσο η «κρίση» βαθαίνει, τα προβλήματα πολλαπλασιάζονται και επιδρούν στην ίδια τη δράση των δομών υποστήριξης και τη μεταξύ τους δικτύωση· τα λειτουργικά έξοδα, τα έξοδα συντήρησης του συγκεκριμένου χώρου όπου αναπτύσσεται η δράση, δε σταματούν και φαίνεται ότι κανείς δεν εξαιρείται:

Δε σου λέει κανένας ότι στα κάνω δώρο. Και είναι ένα καλό ποσό σε ευρώ... Προσπαθούμε να καλύψουμε αυτό το ποσό και παράλληλα να βοηθήσουμε και τις οικογένειες και να κάνουμε και κάποιες πρωτοβουλίες... Αυτοί που πραγματικά βοηθάνε είναι αυτοί που δεν έχουν (εμφατικά), αυτοί που από το υστέρημά τους θα πάνε στο μάρκετ και θα πάρουν και δύο πάκα μακαρόνια... θα τα φέρουνε, θα το σκεφτούνε, ή θα φέρουνε πάνες για τα παιδάκια ή γάλατα εβαπορέ, που τα χρειαζόμαστε... Αυτή η περίοδος είναι άνυδρη. Δυσκολευόμαστε εξαιρετικά να μαζέψουμε οτιδήποτε. Στην αρχή... ήταν λίγο πιο εύκολα. Ο κόσμος είχε... Τώρα ο κόσμος δεν έχει... (κ. Αγάπη)

Η αλληλεγγύη των καθημερινών ανθρώπων της επιβίωσης, των ίδιων των επισφαλών υποκειμένων, αναδεικνύεται για άλλη μια φορά βασική πηγή στήριξης των δράσεων. Η φτώχεια όμως όλο και διευρύνεται και οι ανάγκες πολλαπλασιάζονται. Οι προσφορές σε είδη ένδυσης και υπόδησης είναι μεγαλύτερες από αυτές σε τρόφιμα, που είναι και τα πιο αναγκαία:

Φέрте μας και τρόφιμα, παρακαλούμε! (κ. Αγάπη)

Η διοργάνωση «bazaar» αποτελεί έναν τρόπο συγκέντρωσης τροφίμων· κατασκευές των ίδιων των εθελοντών – η χαρά της δημιουργίας! – και ρουχάκια καλά δίνονται συνήθως με κάποιο συμβολικό αντίτιμο για την αγορά των τροφίμων. Παρά τα κοινά σημεία που εντοπίζονται όμως στις διάφορες δράσεις, η φιλοσοφία των συμμετεχόντων επιδρά στον τρόπο λειτουργίας τους χαράζοντας και τις διαφορές:

Δεν κάνουμε σусσίτια... δεν είμαστε δηλαδή αυτής της φιλοσοφίας. Και τα σусσίτια... Ευτυχώς, υπάρχουν κάποιες Εκκλησίες που το κάνουν... Είναι και η Κουζίνα Αλληλεγγύης... Υπάρχουν άλλες δομές που ασχολούνται μ' αυτό. (κ. Αγάπη)

Το Στέκι υποστηρίζει συγκεκριμένες οικογένειες, που αλλάζουν κάθε χρόνο:

Φέτος είναι γύρω στις 75 οικογένειες. Κάθε χρόνο κάνουμε «διαλογή», δηλαδή ποιος έχει τις μεγαλύτερες ανάγκες, κάνοντας αυτοψία. Δηλαδή, όταν έρχεται κάποιος για να μπει στη «βοήθεια» μάς δίνει τα «πάντα», του ζητάμε πλήρες βιογραφικό σημείωμα για το πού ζει, πώς ζει, γιατί έχει φτάσει σ' αυτή την κατάσταση. Μετά κάνουμε μία πραγματογνωμοσύνη, για να δούμε αν όντως ισχύουν αυτά που μας είπαν, χωρίς ραντεβού. Κι αν δούμε ότι οι άνθρωποι αυτοί έχουν πρόβλημα, προσπαθούμε να τους βοηθήσουμε... Προτιμάμε να στηρίζουμε οικογένειες που έχουν προβλήματα υγείας. Δηλαδή υπάρχουν οικογένειες που έχουν παιδάκια και ο μπαμπάς να είναι ανάπηρος ή κάποιο παιδί να έχει πρόβλημα ασθένειας... επιληψία. Δηλαδή, δύσκολες περιπτώσεις... Οι περισσότεροι είναι άνεργοι, έτσι; Δεν το συζητάμε...

Η διερεύνηση των στοιχείων των υποκειμένων που χρήζουν βοήθειας βασίζεται στο ερώτημα «ποιος έχει μεγαλύτερη ανάγκη», καθώς η αύξηση της ανεργίας καθιστά τη φτώχεια όλο και πιο ορατή στα πλαίσια της πόλης.

Τα είδη διατροφής, υγιεινής και ρουχισμού συγκεντρώνονται σιγά – σιγά και αποθηκεύονται σ' ένα δωμάτιο – αποθήκη, που βρίσκεται στον προαύλιο χώρο του κτιρίου. Όταν συγκεντρωθεί μία ικανοποιητική ποσότητα των «αναγκαίων», μοιράζονται σε σακούλες και ειδοποιούνται οι «δικαιούχοι» μέσω τηλεφώνου - αφού *όλοι έχουν κινητά* - να περάσουν από το στέκι να τα παραλάβουν ή γίνεται διανομή στο σπίτι για όσους δεν μπορούν.

Ιατρείο Αλληλεγγύης

Το Ιατρείο Αλληλεγγύης στεγάζεται σε κεντρικό κτίριο του Δήμου Βόλου, στην οδό Σκενδεράνης. Ως δράση ξεκίνησε το Φεβρουάριο του 2012⁷³ με πρωτοβουλία του Ιατρικού Συλλόγου Βόλου· ιατροί του Αχιλλοπούλειου Νοσοκομείου, ιδιώτες ιατροί και Νοσοκόμοι/ες συνεργάστηκαν σε εθελοντική βάση, η οποία διευρύνθηκε πέρα του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού.

Το Διοικητικό Συμβούλιο, που αποτελείται από εκπροσώπους όλων των εθελοντών, αποφασίζει για τις «βάρδιες». Λειτουργεί όλο το χρόνο, εκτός από τους καλοκαιρινούς μήνες (ιδιαίτερα τον Αύγουστο), τρεις ημέρες την εβδομάδα, ανάλογα το πρόγραμμα.

⁷³ Την ίδια χρονιά, τον Οκτώβριο του 2012, λειτούργησε και το Ιατρείο Αλληλεγγύης Αγίου Νεκταρίου (<http://denplirono-anatropi.blogspot.gr/2012/10/3.html>), στις Εργατικές Κατοικίες Νέας Ιωνίας. Αρχικά είχαν και τα δύο Ιατρεία μεγάλη επισκευσιμότητα, σύμφωνα με τους πληροφορητές. Το ερώτημα όμως «γιατί να υπάρχουν δύο Ιατρεία Αλληλεγγύης», οδήγησε πιθανόν στην υπολειτουργία ή την κατάργηση του δεύτερου.

Οι βασικοί επισκέπτες του Ιατρείου είναι μετανάστες και ελεύθεροι επαγγελματίες, οι οποίοι έμειναν ανασφάλιστοι λόγω αδυναμίας πληρωμής του ασφαλιστικού τους φορέα, καθώς η μείωση της αγοραστικής δύναμης έβαλε «λουκέτο» σε πολλά καταστήματα.

Πρόσφατα επισκέπτονται το Ιατρείο και άνεργοι, με κάρτα ανεργίας από τον ΟΑΕΔ, όπου είναι εγγεγραμμένοι για ένα χρονικό διάστημα και δεν έχουν ασφάλεια. Το Ιατρείο το επισκέπτονται επίσης και όσοι έχουν βιβλιάριο απορίας, οι οποίοι είχαν δικαίωμα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και στο Νοσοκομείο, όμως τώρα αυξήθηκαν... Οι άποροι δικαιούνται ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στο Νοσοκομείο έως κάποιο ορισμένο ποσό – ίσως – και εδώ το Κοινωνικό Φαρμακείο έχει επικουρικό ρόλο (εθελόντρια).

Έξω από το πεδίο δράσης του Ιατρείου Αλληλεγγύης δεν μπορεί να μείνουν όμως οι άνεργοι, οι ανασφάλιστοι και οι άποροι, που συνεχώς αυξάνονται. Η μείωση των πόρων του Αχιλλοπούλειου Νοσοκομείου, ως συνέπεια της μείωσης των «δημοσίων δαπανών», δεν αφήνει πολλά περιθώρια ιατροφαρμακευτικής κάλυψης.

Έχει τύχει περίπτωση άπορος από το Νοσοκομείο να σταλεί εδώ για οφθαλμίατρο ή για θεραπεία με ινσουλίνη. Αυτό δεν ισχύει όμως για όλους... (εθελόντρια)

Στο Νοσοκομείο μάλιστα υπάρχει επιτροπή που αποφασίζει για το ποιοι μπορούν να παραπεμφθούν στο Ιατρείο Αλληλεγγύης.

Παθολόγοι, παιδίατροι και χειρουργοί (κάποιες μέρες) είναι οι βασικές ειδικότητες του Ιατρείου. Οι «επισκέψεις» γίνονται τόσο για αγωγή, όσο και για συνταγογράφηση. Παρακολουθούνται επίσης άτομα με χρόνια προβλήματα και δυσίατες ασθένειες, γίνονται ινσουλινοθεραπείες και εμβόλια, κυρίως σε μικρά παιδιά. Υπάρχουν και συνεργαζόμενοι γιατροί άλλων ειδικοτήτων (ενδοκρινολόγοι, Γενικής Ιατρικής, κ.ά.), για τους οποίους μπορεί να δοθεί παραπεμπτικό με τη σφραγίδα του Συλλόγου. Επίσης:

...Τα καθημερινά ζητήματα επιβίωσης οδηγούν και στη συνεργασία με κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχιάτρους. (κ. Κατερίνα, εθελόντρια γιατρός)

Σε περιπτώσεις σοβαρών διαγνώσεων οι ασθενείς παραπέμπονται στα Κέντρα Υγείας και τα Περιφερειακά Ιατρεία, τυπικά όσοι έχουν ασφάλεια, αλλά και οι ανασφάλιστοι. Η έλλειψη Α/βάθμιων

Ιατρείων στην πόλη του Βόλου θεωρείται *πληγή*, καθώς *τα περισσότερα είναι ιδιωτικά, επισημαίνει η κ. Κατερίνα*. Υπάρχει όμως συνεργασία και με το Νοσοκομείο Βόλου όπου:

...πέρα από τις διοικητικές δυσκολίες, υπάρχει και η ανθρωπιά. (κ. Κατερίνα)

Πώς να στηριχτεί όμως ένα ολόκληρο Σύστημα Υγείας μόνο στην καλή θέληση και την «ανθρωπιά» των γιατρών και των εργαζομένων του Νοσοκομείου, όταν μάλιστα υπάρχουν τόσες ελλείψεις σε ειδικότητες, νοσηλευτικό προσωπικό και ιατροφαρμακευτικό υλικό⁷⁴; Μία από τις πιο ευαίσθητες κατηγορίες ασθενών, οι καρκινοπαθείς, τα τελευταία χρόνια αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα κάλυψης της φαρμακευτικής τους αγωγής μέσω ασφαλιστικών ταμείων· το πρόβλημα οξύνεται για άνεργους και ανασφάλιστους, που φαίνεται ν' αφήνονται έρμαιοι της ίδιας της ασθένειας⁷⁵:

...Ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης (για τους καρκινοπαθείς) λαμβάνονται κάποια μέτρα και για την παροχή των φαρμάκων τους. Πάντως όλα εξαρτιόνταν και από το χρόνο ασφάλισής τους... (κ. Κατερίνα)

Το Ιατρείο Αλληλεγγύης παρέχει κάποια αναγκαία φάρμακα σε ασθενείς· συνήθως όμως γράφονται στο συνταγολόγιο με σφραγίδα του Συλλόγου του Ιατρείου Αλληλεγγύης και τα προμηθεύονται από το Κοινωνικό Φαρμακείο, στη Μητρόπολη, επισημαίνει η κ. Κατερίνα. Πολλά από τα φάρμακα, που παρέχει το Ιατρείο Αλληλεγγύης, προέρχονται από ασθενείς που απεβίωσαν. Τα φάρμακα αυτά ελέγχονται από τους εθελοντές και όσα θεωρούνται ακατάλληλα στέλνονται προς «ανακύκλωση». Συνεργασία «άτυπη» υπάρχει και με το Υγειονομικό, το οποίο *κάποια στιγμή έστειλε μια μεγάλη παρτίδα εμβολίων*, αλλά και με διάφορους φορείς (Προστασία Παιδιού, Μέρμινας, κ.ά.). Η ομάδα εθελοντών «Άνωση» συγκεντρώνει επίσης φάρμακα, που *τα πηγαίνουν όμως στο Κοινωνικό Φαρμακείο*.

...Φαρμακοβιομηχανία έδωσε κάποια στιγμή εμβόλια για παιδιά, ως δωρεά. Είναι δύσκολο όμως... και γι' αυτούς και για μας... Κάποιοι σύλλογοι του εξωτερικού στέλνουν, όπως για παράδειγμα από το

⁷⁴<http://e-thessalia.gr/pame-sovara-provlimata-sto-nosokomio-volou-ellipsis-ilikon-kindinos-anavolis-chirurgion/>

⁷⁵Τα προβλήματα των καρκινοπαθών αντικατοπτρίζονται και μέσω της λειτουργίας του Συλλόγου Καρκινοπαθών Νομού Μαγνησίας, που ξεκίνησε τη δράση του ως ΜΚΟ το 2012 (<http://www.beststrong.org.gr/el/support/organizationscancersupport/?id=3981>).

Βέλγιο, ένας Σύλλογος Ελλήνων του εξωτερικού⁷⁶· και ιδιαίτερα πριν από ένα χρόνο που η κρίση ήταν μεγαλύτερη... ενώ τώρα βρίσκεται σε ύφεση... (εθελόντρια2)

Στα πλαίσια του εμπορίου, του ανταγωνισμού και των «δωρεών», για τις οποίες ισχύει και η φοροαπαλλαγή, η συνεργασία «επιχειρήσεων» με Δομές Υποστήριξης φαίνεται ν' αποτελεί έναν ευαίσθητο τομέα. Η δικτύωση του «τοπικού» με «εξω-τοπικούς» παράγοντες αναδεικνύεται και πάλι.

Αυτό όμως που προκαλεί εντύπωση είναι η εκτίμηση για την *ύφεση* της κρίσης, σε αντιδιαστολή μάλιστα με την έρευνα του Andreas Streinzer⁷⁷.

...Τα προηγούμενα χρόνια δεν υπήρχε κάποιος κοινωνικός φορέας. Έρχονταν περισσότεροι... και τώρα βέβαια, αλλά τότε δεν υπήρχε άλλος φορέας. Τώρα μπορούν και στο Νοσοκομείο... Υπάρχει βέβαια έλλειψη βασικών ειδικοτήτων... Τώρα πάλι θα είναι χειρότερα... (εθελόντρια 2)

Η *ύφεση* φαίνεται να στηρίζεται στη μείωση του ποσοστού επισκεψιμότητας στο Ιατρείο Αλληλεγγύης, που αποδίδεται από την πλειοψηφία των πληροφορητών στην κατάργηση του εισιτηρίου των 5 ευρώ στο Νοσοκομείο και παρά τις ελλείψεις του και τη διαφαινόμενη χειροτέρευση της κατάστασης γενικότερα.

Μητρόπολη και Κοινωνικό Φαρμακείο

Σε κτίριο της Μητρόπολης στο κέντρο της πόλης (Καρτάλη με Γαζή), όπου στεγάζεται και το Κοινωνικό Φαρμακείο, υπάρχει Κοινωνική Υπηρεσία στην οποία απευθύνονται, όσοι χρήζουν βοήθειας συμπληρώνοντας κάποια *δικαιολογητικά* (φωτοτυπία ταυτότητας, χαρτί από την εφορία, πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης...).

...Μόνο στον Άγιο Νικόλαο μπορεί, όποιος θέλει, χωρίς κριτήρια, να πάρει σουστίτιο... Πολλοί πηγαίνουν και παίρνουν το σουστίτιο της ενορίας για βραδινό... Παλαιότερα δινόταν και κάποια οικονομική ενίσχυση, ενώ τώρα... δεν μπορούμε λόγω αύξησης των περιπτώσεων. Είναι γεγονός ότι οι 300 περιπτώσεις που ήταν αρχικά αυξήθηκαν σε 1.500 τα τελευταία πέντε χρόνια και συνεχώς αλλάζουν... Ένα ποσοστό 70% χρωστάει ενοίκια, λογαριασμούς... Δίνονται επίσης και τρόφιμα, όχι

⁷⁶ Ο «Σύλλογος» αυτός πιθανολογείται ότι είναι η οργάνωση «People for Greece», που παρείχε βοήθεια και στο Στέκι «Αλληλεγγύη για Όλους» (<http://e-thessalia.gr/stirizoun-emprakta-ti-magnisia-apo-chiliometra-makria/>).

⁷⁷ <http://www.anwsi.gr/anakoinoseis/prota-apotelesmata-ths-panepisthmiakis-ereunas-gia-thn-anosh-kai-thn-katastash-ton-noikokurion-sth-magnhsia.html>

όμως τακτικά, όπως στο Δημοτικό Παντοπωλείο για ένα χρόνο ή έξι μήνες... Εμείς δίνουμε όταν έχουμε... Κατά την περίοδο Σεπτεμβρίου - Οκτωβρίου δόθηκε βάρος σε σχολικά είδη... Η Μητρόπολη προσπαθεί να εξασφαλίσει την τροφή τουλάχιστον, από τη στιγμή που δεν μπορούμε να κάνουμε κάτι άλλο. (κ. Μυρσίνη)

Η Μητρόπολη και τα Σπίτια Γαλήνης παρέχουν κυρίως «συσσίτια»· κάθε άλλη βοήθεια παρέχεται ευκαιριακά. Σε συνθήκες αισθητής αύξησης των επισφαλών υποκειμένων και των φτωχών η παρεχόμενη βοήθεια τίθεται στη βάση ορισμένων κριτηρίων.

...Με κάποια προγράμματα της ΕΕ δόθηκαν επιδόματα σε φοιτητές και δωρο-επιταγές για σούπερ μάρκετ κατά την περίοδο των εορτών των Χριστουγέννων και του Πάσχα· τουλάχιστον μέχρι το προηγούμενο Πάσχα...

Κάποιες από τις έκτακτες παροχές φαίνεται να στηρίζονται και σε προγράμματα της ΕΕ, που πιθανόν είναι τα ονομαζόμενα «Επιχειρησιακά Προγράμματα» ΕΣΠΑ στα πλαίσια «μιας σύγχρονης αντίληψης βιώσιμων ανθρώπινων πόρων»⁷⁸. Η Κοινωνική Υπηρεσία της Μητρόπολης συνεργάζεται επίσης με δικηγόρους και λογιστές για διάφορα νομικά ζητήματα ή δωρεάν σύνταξη φορολογικών δηλώσεων· με συμβολαιογράφους κυρίως σε περιπτώσεις αναγνώρισης παιδιών και με ψυχολόγους για την αντιμετώπιση ψυχολογικών διαταραχών.

Ο βασικός πυλώνας στήριξης όμως και της συγκεκριμένης δράσης είναι οι εθελοντές παρόντες σε καθημερινή βάση. Οι υπηρεσίες της Μητρόπολης και τα Σπίτια Γαλήνης λειτουργούν καθημερινά από τις 11:30 π.μ. μέχρι τις 13:30 μ.μ. παραμένοντας κλειστά την καλοκαιρινή περίοδο και τις γιορτές.

Η δικτύωση των δράσεων υποστήριξης

Σημεία σύγκλισης

Οι κοινές συνιστώσες αποτελούν τη βάση «δικτύωσης» των διαφόρων δράσεων, παρά τις όποιες διαφορές στη λειτουργία και τη «φιλοσοφία» κάθε δράσης.

Άτομα και συλλογικότητες συναπαντώνται σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο ενισχύοντας τις δράσεις αυτές. Η «Άνωση», η «Αλληλεγγύη», η ομάδα «People for Greece», γιατροί, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, εργαζόμενοι

⁷⁸ https://www.espa.gr/elibrary/Techniki_Voithia_2014GR16M3TA001_1_3_el.pdf

γενικότερα σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς συνδράμουν όπως και όσο μπορούν. Δωρεές, χορηγίες και προγράμματα της ΕΕ συντελούν στη λειτουργία των δράσεων, βασικός πυλώνας των οποίων αποτελεί η αλληλεγγύη των ίδιων των επισφαλών υποκειμένων στα πλαίσια της πόλης.

...Κάθε φορά όμως, και παρόλο που έχουμε ανάγκη, προσπαθούμε να δώσουμε σ' έναν άλλον φορέα, σ' έναν άλλο σύλλογο και να γνωριστούμε, και να υπάρχει συμπαράσταση ο ένας με τον άλλον... (κ. Ελπινίκη)

Οι αυξανόμενες ανάγκες και δυσκολίες που προκύπτουν φαίνεται να μην πτοούν κάποιες προσπάθειες συνεργασίας. Έτσι από την Κουζίνα Αλληλεγγύης, στα πλαίσια της ανακύκλωσης με «καπάκια», τα χρήματα από τον πρώτο τόνο δόθηκαν στο Ειδικό Σχολείο για την αγορά αναπηρικών αμαξιδίων· από το δεύτερο τόνο τα χρήματα δόθηκαν στον Ιππόκαμπο για πληρωμή ενοικίου του Γραφείου τους και από τον τρίτο τόνο το ποσό που συγκεντρώθηκε δόθηκε σε ένα Κοινωνικό Φαρμακείο στη Νέα Ιωνία για αγορά φαρμάκων. Τα χρήματα από τον τέταρτο τόνο, που συγκεντρωνόταν, θα δίνονταν στο Σύλλογο Κωφών και Βαρήκων, συνεχίζοντας φυσικά τη συλλογή.

Εμείς, σα Στέκι Αλληλεγγύης, μαζέψαμε φάρμακα τα οποία τα δώσαμε στο Κοινωνικό Φαρμακείο· καπάκια... δέκα σακούλες σκουπιδιών για τον Ιππόκαμπο. Τον Οκτώβριο μαζέψαμε ρούχα και τα στείλαμε στην «Αλληλεγγύη» στην Αθήνα για να τα προωθήσει στους πρόσφυγες. Απλά από ένα σημείο και μετά έπρεπε να αρχίσουμε να ασχολούμαστε εδώ με τους ντόπιους... Έτσι όπως είναι η κατάσταση δεν μπορούμε να ασχολούμαστε με τα πάντα... (κ. Αγάπη)

Οι ελλείψεις όμως που πολλαπλασιάζονται περιορίζουν τη δικτύωση κάποιων δράσεων εκτός «τοπικών» πλαισίων.

...Και διαφορές

Το Κοινωνικό Παντοπωλείο, το Κοινωνικό Φαρμακείο – όχι το Κοινωνικό Ιατρείο, εκεί είναι άλλη ιστορία – εκεί για να πας πρέπει να έχεις βγάλει δελτίο απορίας. Έχει μια λογική βάση αυτό. Γιατί υπάρχει πολύ ανεξέλεγκτη κατάσταση. Το έχετε καταλάβει; ...Δεν μπορούν όλοι να βγάλουν δελτίο απορίας. Για να βγάλεις δελτίο απορίας χρειάζεται... να μην έχεις κανένα περιουσιακό στοιχείο... ούτε σπίτι τίποτα. (κ. Αγάπη)

Η κ. Αγάπη από το Στέκι «Αλληλεγγύη για όλους», αναφερόμενη στον τρόπο λειτουργίας του, ως *ιδιωτική* πρωτοβουλία, ως «άτυπη» δομή υποστήριξης μη υποστηριζόμενη και μη χρηματοδοτούμενη από κρατικούς φορείς και το Δήμο, επισημαίνει κάποιες διαφορές σε σχέση με τον τρόπο λειτουργίας του Κοινωνικού Παντοπωλείου στη βάση του προβληματισμού του τι γίνεται όταν *μπορεί να έχει κάποιος ένα σπίτι και να μην μπορεί να τα βγάλει πέρα*. Είναι γεγονός βέβαια ότι τα τεκμαρτά εισοδήματα, ως φορολογητέα τεκμήρια διαβίωσης, παρά την έλλειψη «πραγματικών» εισοδημάτων στα πλαίσια της ανεργίας, αποτελούν έναν από τους παράγοντες «φτωχοποίησης».

...Και να μη σας πω ότι αυτό με το δελτίο απορίας είναι μία κατάσταση «ναι μεν, αλλά». Δηλαδή, αν έχεις γνωριμίες... Για κάποιο λόγο λοιπόν εδώ μας έρχονται οι άνθρωποι, όπως εγώ, που δεν έχω κανέναν «γνωστό μου», δεν έχω ζητήσει ποτέ να μου κάνουν μία «εξυπηρέτηση». Γιατί αν είχα τέτοιες «ανέσεις εξυπηρέτησης» (τονισμένα), θα' μουν κι αλλού, δε θα ήμουν εδώ... Ξέρω πάρα πολύ κόσμο ο οποίος έχει δελτίο απορίας και δε θα υπήρχε λόγος να υπάρχει. (κ. Αγάπη)

Σε αντιδιαστολή πάλι με τις «άτυπες» δομές υποστήριξης έρχεται η λογική «της εξυπηρέτησεως»⁷⁹ και της πελατειακότητας, που εμπεριέχεται, όπως φαίνεται, σε ό,τι αφορά το Κράτος και τους φορείς του. Η προβληματική γύρω από την έκδοση του «δελτίου απορίας» ενυπάρχει όμως τον τελευταίο καιρό σε πολλούς, δικαιούχους και μη, εντείνοντας την επισφάλεια.

Η συμπεριφορά κάποιων υπαλλήλων στο Κοινωνικό Παντοπωλείο δε μένει ασχολίαστη, στην αρχή μάλιστα της λειτουργίας του, κατά την οποία δεν υπήρχαν πολλές δομές υποστήριξης· προσφορά ρούχων ήρθε αντιμέτωπη με το «ποιος θα τα ξεδιαλέξει». Σύμφωνα όμως με τους πληροφορητές στο Κοινωνικό Παντοπωλείο, οι υπάλληλοι – συνήθως δύο – επιφορτίζονται πολλές φορές μ' έναν ιδιαίτερα αυξανόμενο όγκο δουλειάς (διευθέτηση, τακτοποίηση και διανομή των προσφερόμενων αγαθών)· ιδιαίτερα σε περιόδους εποχιακών αλλαγών, όταν μάλιστα δεν έχει προσληφθεί το επιπλέον προσωπικό των «συμβασιούχων», που έρχεται σε αντιδιαστολή με την αύξηση των «δικαιούχων».

Η Κουζίνα Αλληλεγγύης πάλι, ως «άτυπη» δομή, *είναι άλλη δομή*, σύμφωνα με την κ. Αγάπη. Η προσφορά σε είδη διατροφής και πρώτης ανάγκης για το σπίτι θεωρείται πιο ουσιαστική, για όποιον μάλιστα δεν μπορεί για διάφορους λόγους να παρευρίσκεται στους χώρους διανομής «*συσσιτίου*», η αναγκαιότητα του οποίου δεν αναιρείται.

⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=y2tjRE-nFcU> (ελληνική ταινία «Εξω οι κλέφτες», 1961)

Σε ερώτηση πάλι που τέθηκε στην κ. Ελπινίκη για πιθανή συνεργασία με τα Σπίτια Γαλήνης στη βάση χορήγησης συσσιτίου, ανέφερε:

...Αυτά τα τρόφιμα (που δίνονται στα Σπίτια Γαλήνης) είναι μέσω εκκλησίας. Εδώ στο Βόλο έχουμε τον Άγιο Νικόλαο, ο οποίος είναι πολιούχος και δίνει μονίμως φαγητό κάθε μέρα... Ιούλιο, Αύγουστο. Όμως (τα υπόλοιπα Σπίτια Γαλήνης) καλοκαίρι και γιορτές κλείνουν. Πήγαν διακοπές. Θα πρέπει να μεριμνήσουνε... Οι εθελοντές δίκαια να θέλουν να ξεκουραστούνε, αλλά να υπάρχουν άλλοι εθελοντές για το καλοκαίρι, και δη από τα σχολεία που έχουμε, τα ΙΕΚ του Δήμου. Θα μπορούσαν να πάρουν αυτούς που μαθαίνουν μαγείρεμα... μια σάλτσα, δύο κολοκυθάκια... ένα μπριάμ στο φούρνο, το καλοκαίρι θα μπορούσαν να τα φτιάξουνε, ώστε να μην αφήνουν δύο μήνες τον κόσμο χωρίς φαγητό. Εδώ, εμείς, δεν έχουμε πολλές δυνατότητες. Πόσα να δώσουμε; Δέκα – δεκαπέντε μερίδες παραπάνω; Δεν είχαμε. Όσα μπορούσαμε και όποιους προλαβαίναμε... Πώς να έχουμε συνεργασία; Δεν έχουμε... Δεν ακυρώνω το έργο τους, απλώς ακυρώνω το ότι για δυο μήνες, αφού υπάρχουν τόσα άτομα και τόση ανάγκη έχουνε, θα' πρεπε να' χαν μεριμνήσει να μην τους αφήνουν χωρίς φαγητό. Ο Άγιος Νικόλαος μένει ανοικτός. Κι εκεί το' χανε εκμεταλλευτεί. Όλα τα μαγαζιά, όταν ξεκίνησε τότε με το Χριστόδουλο, κατεβαίνανε, λες και πηγαίνανε σε εστιατόριο, και πηγαίνανε και τρώγανε, όλοι αυτοί που είχαν μαγαζιά και είχανε λεφτά. Κι επανειλημμένως είχε βγει και σχολιαστεί αυτό. Τώρα - γιατί ισχύει πάλι ότι δεν έχουν κριτήρια - κατεβαίνουν αυτοί που έχουν ανάγκη... Δεν πάνε τώρα οι «αριστοκράτες» να πάρουν φαΐ...

Η ελλιπής πρόβλεψη για αντικατάσταση των εθελοντών κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών διακοπών φαίνεται να αποτελεί ένα βασικό μειονέκτημα της δράσης της Μητρόπολης, όταν μάλιστα οι «ανάγκες» όχι μόνο δε διακόπτονται, αλλά αυξάνονται.

Αυτό που διαπιστώνεται ουσιαστικά είναι ότι οι δράσεις αυτές, κι ενώ διαρθρώνονται διαφορετικά ως συλλογικότητες σε σχέση με τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας, βάση στήριξης τους φαίνεται ν' αποτελεί η «έννοια της ανάγκης» (Das & Randeria, 2015:s7). Στα πλαίσια μάλιστα της κατάρρευσης ενός Κράτους Πρόνοιας, μέσω ιδιωτικοποιήσεων βασικών υπηρεσιών και υποδομών, η αύξηση των επισφαλών υποκειμένων, που εκτίθενται καθημερινά στις ανάγκες επιβίωσης, είναι ορατή. Ταυτόχρονα αυξάνονται και οι ανάγκες λειτουργίας των δομών υποστήριξης, αλλά και η επισφάλεια των ίδιων των συμμετεχόντων σ' αυτές, που στην πλειονότητά τους ανήκουν στα μικρομεσαία στρώματα. Ο «εθελοντισμός», η «αλληλεγγύη» και η «φιλάνθρωπία», των οποίων τα όρια γίνονται συνήθως ρευστά, αποτελούν καθοδηγητικές αρχές των διαφόρων δράσεων. Γενικότερα παρατηρείται ένα «πλούσιο μωσαϊκό»

(Αφουξενίδης & Γαρδίκη, 2014) ιδεολογικών και πολιτικών θεωρητικών προσεγγίσεων, στις οποίες όμως φαίνεται να κυριαρχεί μία αντίληψη κοινωνικού μετασχηματισμού· το ζητούμενο είναι προς ποια κατεύθυνση. Η στροφή «σε εναλλακτικούς τρόπους επιβίωσης μέσα από την εξάπλωση των πρωτοβουλιών σταθερότητας» (Vaiou, 2014) θέτει το ερώτημα τι ακριβώς είναι αυτές οι «πρωτοβουλίες σταθερότητας» και τι σηματοδοτεί ο όρος. Το Κράτος τελικά δε φαίνεται να είναι «τόσο πολύ απών... αλλά αναδομείται μέσω διαφορετικών τρόπων» (Das & Randeria, 2015:s7).

Προγράμματα Κοινωφελούς Εργασίας

Ανακύκλωση της ανεργίας

...Γίνονται από φορείς, είτε δημοτικές επιχειρήσεις, είτε επιχειρήσεις του Υπουργείου Πολιτισμού, από διάφορους άλλους οργανισμούς, ΙΚΑ,... Παίρνουν άτομα για 5 μήνες. Μπορεί να ζητάνε και ειδικότητες εξειδικευμένες, δηλαδή, πολιτικούς μηχανικούς, βρεφοκόμους, νοσηλευτές, πληροφορική και απλούς εργάτες ή οδηγούς· ό,τι μπορεί να ζητήσει μία δημοτική επιχείρηση, δηλαδή ό,τι ανάγκες μπορεί να έχει ένας Δήμος. Είναι πεντάμηνα, τώρα θα γίνουν και οκτάμηνα στα οποία χρηματοδοτούν με 490 ευρώ όσους είναι άνω των 25 ετών και 430 ευρώ όσους είναι κάτω των 25. Ασφαλίζονται 25 ένσημα το μήνα, 125 το μάξιμουμ. Εε, δώρα δεν υπάρχουνε. Με τα 125 (ένσημα), πολλοί που έχουν πάρει παλιά ταμείο, ταμείο ανεργίας, εννοώ, αν πάνε να δουλέψουνε μετά το δίμηνο και κολλήσουν δέκα – δώδεκα ένσημα... ή έστω τέσσερα, μπορούν να βγουν για πέντε μήνες ταμείο μετά· αν έχουν ξαναπάρει. Ε, τίποτα. Είναι μια ανακύκλωση της ανεργίας. Ε, μετά το πεντάμηνο, δεν υπάρχει τίποτα, γιατί οι περισσότεροι για να μπουν στο πεντάμηνο πρέπει να' χουνε μόρια από την κάρτα ανεργίας, που, κατά μέσο όρο, πρέπει να' χει ένα χρόνο κάρτα για να έχει κάποιες σοβαρές πιθανότητες να τον πάρουν. Και μετά πάμε πάλι σ' έναν κύκλο, να θεωρούμε την κάρτα και μετά... Υπάρχει μια καταγραφή της ανεργίας. Τώρα τι κάνει ο κόσμος; Μαύρη εργασία...; Δεν ξέρω... (κ. Αγαμέμνονας)

Τα Προγράμματα Κοινωφελούς Εργασίας⁸⁰ στηρίζονται στο ότι η «νέα κοινωνία» θέτει τις βάσεις της «στις υψηλές εκπαιδευτικές, επιστημονικές και επαγγελματικές δεξιότητες» (Spyridakis, 2013:12), που απαιτούν οι σύγχρονες συνθήκες στην αγορά εργασίας, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την επισφάλεια και την αποσπασματικότητα. Τα προγράμματα αυτά όμως «που τελούνται υπό την αιγίδα του κράτους εξυπηρετούν περισσότερο ως πολιτική διαχείριση

⁸⁰ <https://www.facebook.com/programma.koinwfelous.ergasias/>

και πειθαρχησης των ανέργων παρά ως εργαλεία παροχής βοήθειας στην αντιμετώπιση του προβλήματός τους» (2013:12-13).

Vouchers

Τα Vouchers είναι μία... κερδίζουν τα ΚΕΚ. Παίρνουν 1000 – 1200 ευρώ το «κεφάλι». Τα ΚΕΚ τα ιδιωτικά... Σιγά – σιγά όλη αυτή η ιστορία της απασχόλησης στον ΟΑΕΔ θα φύγει και θα πάει στον Ιδιώτη... Κι αυτά που επιδοτούνε τώρα επιχειρήσεις με 450 ευρώ να προσλάβουν προσωπικό... οι μοναδικοί που έχουν προσλάβει αυτή την περίοδο είναι τα ιδιωτικά ΚΕΚ... Αυτοί θα πάρουν το «πακέτο», σ' αυτούς θα πάνε τα λεφτά... Τα 450 ευρώ είναι για να προσλάβουν προσωπικό σε περίοδο κρίσης... Και, μη νομίζεις, τα 450 ευρώ είναι τα λεφτά (ο μισθός) που δίνουνε μηνιαίως και μη σου πω και παρακάτω. Μιλάμε για μισθούς «ζεφτίλα»... Ό,τι γίνεται, γίνεται γι' αυτούς... Ο ΟΑΕΔ έχει να βάλει πέντε χρόνια προγράμματα νέων ελεύθερων επαγγελματιών. Βέβαια, ποιος θα τολμήσει ν' ανοίξει τώρα μαγαζί... ρίσκο μεγάλο... ενοίκια, εφορίες, λογιστές, ΦΠΑ...

Σιγά- σιγά όμως τα «Προγράμματα Κοινωφελούς Εργασίας» και τα «πακέτα στήριξης» φαίνεται να παραχωρούνται και αυτά στην «ιδιωτική πρωτοβουλία», όπου η «ανακύκλωση της ανεργίας» συναντάται με την «κερδοφορία» στα πλαίσια της νεοφιλελεύθερης όψης του καπιταλισμού.

Είτε όμως υπό την αιγίδα του κράτους, είτε μέσω των ιδιωτικών ΚΕΚ, τα προγράμματα κοινωφελούς εργασίας θέτουν μία προβληματική γύρω από τη «μηχανική της εξουσίας», όπου το σώμα καθίσταται «τόσο πιο υπάκουο όσο είναι πιο χρήσιμο, και αντίστροφα», μέσω διαφόρων διεργασιών και σχολαστικά σχεδιασμένων θεσμών, που αποτελούν τη «μικροφυσική της εξουσίας» (Foucault, 1989). Η γνώση γίνεται ένας «ειδικός τύπος κεφαλαίου που ενσωματώνεται στα άτομα» μέσω και της δημιουργίας «νέων εννοιών οικονομικής διακυβέρνησης» (Andersson, 2006:7). Αντλώντας όρους από την παιδαγωγική, την ανθρωπολογία και την ιατρική «συγγραφείς και σύμβουλοι στο χώρο της διοίκησης οργανισμών... προτείνουν νέες μορφές οργάνωσης» (Wright, 2004)· ισχυρίζονται μάλιστα ότι «η αποδιάρθρωση» και η «ομογενοποίηση ιεραρχιών», καθώς και η συγκρότηση «ευέλικτων ομάδων» διαρκώς επανακαταρτιζόμενων εργαζομένων (με προσωπική κάλυψη εξόδων) θα επιτρέψει την ανάπτυξη της δημιουργικότητας από τη βάση, την αυτοδιαχείριση και ενδυνάμωση των εργαζομένων (2004). Η επονομαζόμενη όμως «ενδυναμωτική εταιρική κουλτούρα» φαίνεται να λειτουργεί ως εργαλείο διαχειριστικού ελέγχου από την κορυφή στη βάση (2004:76, 94). Τα νέα πεδία παραγωγής και συναλλαγής του κεφαλαίου σχετίζονται με τη

διεθνή οργάνωση της παραγωγής και της κατανάλωσης, την εξάπλωση παγκόσμιων δικτύων επικοινωνίας και τη διεθνή ομογενοποίηση των χρηματιστηριακών συστημάτων προκαλώντας τη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού (2004:81)⁸¹.

Ο κοινωνικός και πολιτικός ρόλος των δομών υποστήριξης και των ΜΚΟ

Άξιο παρατήρησης είναι το πώς οι «άτυπες» δομές υποστήριξης διαπλέκονται με τη «νομιμότητα» ή εντάσσονται σε αυτή. Για παράδειγμα, η «Κουζίνα Αλληλεγγύης» για τη δράση της στα σχολεία όφειλε να πάρει μία νόμιμη, επίσημη μορφή:

...Αναγκαστήκαμε - που δεν το θέλαμε - να κάνουμε μια εταιρεία, ΜΚΟ... Και μόνο που ξεκινήσαμε τον Οκτώβριο, αυτούς τους τρεις μήνες μέχρι το Δεκέμβριο, πρέπει να πληρώσουμε Τέλη Επιτηδεύματος 400 ευρώ. Κατάλαβες; (κ. Ελπινίκη)

Η μεγάλη αντίφαση που διακρίνεται είναι αυτή μεταξύ της κατάρρευσης του Κράτους Πρόνοιας και της εμπλοκής του ίδιου του κράτους σε τομείς «ιδιωτικής πρωτοβουλίας» σε συνδυασμό μάλιστα με τις αντιφάσεις στις οποίες εμπίπτουν τα υποκείμενα που δρουν στις «άτυπες» δομές, διαφαίνεται «το πορώδες υλικό των ορίων ανάμεσα στο κρατικό και μη κρατικό, το τυπικό και το άτυπο ή το δημόσιο και το ιδιωτικό» (Das & Randeria, 2015:s7).

Ο προβληματισμός γύρω από τη λειτουργία και το ρόλο των ΜΚΟ σχετίζεται και με τα σκάνδαλα που ξέσπασαν τα τελευταία χρόνια⁸². Η δράση των ΜΚΟ παραμένει αμφιλεγόμενη όχι μόνο γιατί αντικαθιστούν το κράτος, αλλά και για το ότι εμπλέκονται σε πρακτικές κυβερνησιμότητας ή δρουν σε προγράμματα κατ' εντολή διεθνών χορηγών τους, όπως είναι η Παγκόσμια Τράπεζα (2015: S7). Η λειτουργία των ΜΚΟ στα πλαίσια της ΕΤΕ (Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη) και των Ελληνικών Επιχειρήσεων χαρακτηρίζεται μάλιστα ως «επιχειρησιακή ηθική», σύμφωνα με την οποία επιδιώκεται όχι μόνο «η δημιουργία προστιθέμενης αξίας για τους μετόχους» αλλά και η «δημιουργία κοινωνικής προστιθέμενης

⁸¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι αναρτημένη ανακοίνωση έξω από τα γραφεία του ΟΑΕΔ για θέσεις εργασίας στον τουριστικό τομέα στο Αμβούργο καλούσε τους ενδιαφερόμενους σε συνέντευξη στο Ρέθυμνο Κρήτης με φυσική παρουσία και κάλυψη εξόδων από τους ίδιους τους ενδιαφερόμενους (euresgreece@oaed.gr).

⁸² <http://www.902.gr/eidisi/politiki/37649/apo-2003-kke-eihe-apokalypsei-ti-drasi-tis-mko-poy-empleketai-se-apati-9-ekat>

<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=473933>

<http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26510&subid=2&pubid=113225724>

<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=8696187>

αξίας», που θα χαρακτηρίζει τις «ηγετικές επιχειρήσεις του μέλλοντος» (Τσαρδανίδης, 2014)⁸³. Χαρακτηριστικός είναι ο δεκάλογος, οι δέκα αρχές, του Οικουμενικού Συμφώνου του ΟΗΕ⁸⁴ (Τσαρδανίδης 2014: 96), σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις συνθήκες εργασίας, το περιβάλλον και την καταπολέμηση της διαφθοράς: το «αίσθημα ευθύνης», η «διαφάνεια» και η «συμμετοχή» αποτελούν λέξεις κλειδιά. Η «Κοινωνία των πολιτών» ή ο «Τρίτος Τομέας», ως συμμετέχον μέλος του Συμφώνου, φαίνεται να αποτελεί ένα «σύνθετο τοπίο», που σχετίζεται με το κράτος, τη δημόσια σφαίρα και τη συνεισφορά στο κοινωνικό σύνολο σε εθνικό και διεθνές επίπεδο αποκτώντας μια έννοια διφορούμενη· τίθεται σε αμφισβήτηση, καθώς περιλαμβάνει πολλαπλά αφηγήματα, νοηματοδοτήσεις και ορισμούς, παραμένοντας ανοικτό πεδίο μελέτης (Αφουξενίδης & Γαρδίκη, 2014), στη βάση μάλιστα του ερωτήματος «πώς το αιφνίδιο ενδιαφέρον της αγοράς για τη φτώχεια αυξάνει σε μια νέα παγκόσμια ηθική καλοσύνης» (Muehlebach, 2013:299).

Η επιδιωκόμενη αυτή συνεργασία μεταξύ Κράτους, Επιχειρήσεων και Πολιτών φαίνεται τελικά ότι δεν έχει αποδώσει. Το ερώτημα είναι «γιατί». Σύμφωνα με τον Τσαρδανίδη (2014), η «κρίση» και η «διαφθορά» είναι οι λόγοι μη επίτευξης των στόχων του Οικουμενικού Συμφώνου του ΟΗΕ. Στη βάση αυτή όμως το ερώτημα για το ποια είναι η γενεσιουργός αιτία του πολύπλοκου φαινομένου της «κρίσης» και της «διαφθοράς» παραμένει· και η απάντηση βρίσκεται στο ποιος ασκεί την εξουσία, λαμβάνει αποφάσεις (Tsebelis & others, 2001:574) και προσδιορίζει «αξίες ανοχής» (Wright, 2004:101)⁸⁵.

Τόσο οι διάφορες δομές υποστήριξης, «άτυπες» και μη, όσο και τα προγράμματα κοινωνοφελούς εργασίας⁸⁶ καταδεικνύουν ουσιαστικά τις ανισότητες του ίδιου του

⁸³ Η ΕΤΕ εισχώρησε στο χώρο των επιχειρήσεων από τη δεκαετία του 1990. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή του 2001 συνίσταται στην «ενσωμάτωση, σε εθελοντική βάση, θεμάτων κοινωνικής και περιβαλλοντικής μέριμνας στις επιχειρηματικές δραστηριότητες» και άλλα ενδιαφερόμενα μέλη συμβάλλοντας στην επίτευξη του στόχου, που τέθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, για μία ΕΕ «ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη» στην οικονομία της γνώσης παγκοσμίως ανοίγοντας το δρόμο για περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας με «μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή» για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη (Τσαρδανίδης, 2014: 89).

⁸⁴ Το Οικουμενικό Σύμφωνο του ΟΗΕ (The Global Compact) θεωρείται η μεγαλύτερη παγκοσμίως πρωτοβουλία εταιρικής υπευθυνότητας, στην οποία συμμετέχουν χιλιάδες εταιρείες, η «κοινωνία των πολιτών» (ο «εταίρος πολίτης»), διεθνή συνδικάτα εργαζομένων, μη κυβερνητικές και κυβερνητικές οργανώσεις και φορείς από περισσότερες των εκατόν πενήντα χωρών· ανακοινώθηκε επίσημα στη Σύνοδο του Νταβός το 1999 από τον τότε Γενικό Γραμματέα του Οργανισμού Kofi Annan και υπογράφηκε επίσημα το 2000 στην έδρα του ΟΗΕ, τη Νέα Υόρκη, απ' όλα τα κράτη – μέλη του στο πλαίσιο των στόχων της χιλιετίας (millennium goals): http://www.globalcompactnetworkhellas.gr/portal/index.php?option=ozo_content&lang=&perform=view&id=107&Itemid=111

⁸⁵ Η Wright αναφέρει ως παράδειγμα την Unesco (United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization): <http://www.unesco-hellas.gr/gr/default.htm>, ως ΜΚΟ ιδρυθείσα το 1945. Κύριος στόχος της η εγκαθίδρυση της παγκόσμιας ειρήνης στη βάση μιας νέας παγκόσμιας ηθικής με σεβασμό στις διάφορες κουλτούρες.

⁸⁶ Σύμφωνα με έρευνα των Αφουξενίδη και Γαρδίκη (2014), στη χώρα μας λειτουργούν 6.500 φορείς και οργανισμοί εκ των οποίων 260 είναι ΜΚΟ.

καπιταλιστικού συστήματος, που οξύνονται στα πλαίσια των νεοφιλελεύθερων αλλαγών. Η δράση τους φαίνεται να στρέφεται σε μία διαχείριση των ανισοτήτων αυτών, στα πλαίσια μάλιστα αντιμετώπισης μιας «πραγματικότητας», όπου «η επισφάλεια έγινε καθοριστική συνθήκη της σύγχρονης ζωής, μία διοικητική λογική που ‘δε θέλει τη μείωση, ούτε το τέλος της ανισότητας, γιατί είναι αναγκαίο παιχνίδι για τις ιεραρχικές διαφορές και κυβερνά στη βάση αυτών’» (Laliotou, 2013:257-258). Μέσα από τη λειτουργία τους όμως, ως «συμπλέγματα ανακούφισης και ανασυγκρότησης» (Τζιφάκης, 2014:126), όπου το κράτος εκχωρεί υπηρεσίες και λειτουργίες στην «ιδιωτική πρωτοβουλία», είναι σημαντικό το τι μπορούμε να μάθουμε για το ίδιο το «αστικό» κράτος, ως έναν πολιτικό θεσμό· πώς μπορούμε να κατανοήσουμε την «πολιτική αρχιτεκτονική» (Das & Randeria, 2015:S10) και τις σύνθετες οικονομικές διαδράσεις, όπου εμπλέκονται τα υποκείμενα επισφάλειας με το χρέος, την πίστωση, τις δωρεές, τις δεξαμενές εσόδων και τη διαχείριση δαπανών· πώς μπορούμε να διαπιστώσουμε τον τρόπο με τον οποίο «η φτώχεια, η βία, οι στρατηγικές αγοράς, οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, ο πόλεμος, το έγκλημα και πλήθος άλλες συνθήκες φωλιάζουν η μία στην άλλη» (2015:S11). Το ζητούμενο όμως είναι το πώς θα γίνει «καθοδηγητική αρχή κάθε ανθρώπινης πράξης» (Muehlebach, 2013:304-305), όχι απλά η διαχείριση των ανισοτήτων, αλλά η κατάργησή τους, με την πεποίθηση ότι τελικά ο καπιταλισμός δεν είναι αήττητος.

Υποκείμενα σε επισφάλεια

Η Αναγκαιότητα της Εργασίας: Ζητήματα Αξιοπρέπειας και Υπερηφάνειας

Ποιος έχτισε τη Θήβα την εφτάπτυλη;
Στα βιβλία δε βρίσκεις παρά των βασιλιάδων τα ονόματα.

...

Κάθε δέκα χρόνια κι ένας μεγάλος άνδρας.

Ποιος πλήρωσε τα έξοδα;

Πόσες και πόσες ιστορίες.

Πόσες και πόσες απορίες.

(Μπέρτολντ Μπρεχτ, *Ερωτήσεις ενός εργάτη που διαβάζει*, 1935)

Τα ίδια τα υποκείμενα, που βιώνουν καθημερινά την επισφάλεια και τη φτώχεια, «δεν είναι παθητικοί θεατές» και αποδέκτες, αλλά δρώντα υποκείμενα, «που πρέπει να αγωνίζονται με τις δοσμένες οικονομικές και πολιτικές δομές για την εξασφάλιση...» (Das & Randeria, 2015:s5)

στέγης, νερού, τροφής, εργασίας και ιατρικής περίθαλψης· εξεγείρονται, επαναστατούν ή διαμαρτύρονται τοπικά, αλλά και σε σχέση με εθνικά και διεθνή ζητήματα «σε αναζήτηση της δημοκρατίας» (2015:s5). Μία διαλεκτική σχέση «δέκτη – πομπού» αναπτύσσεται μεταξύ των υποκειμένων και του συγκεκριμένου ιστορικού τους πλαισίου, όπου «ατομικότητα και συλλογικότητα» αποκτά νέο νόημα στο «εδώ ή σ' έναν μεταβατικό χώρο ανάμεσα στο εδώ και στο εκεί» (Laliotou, 2013:250).

Πολλοί από τους εθελοντές - αν όχι οι περισσότεροι - που συμμετέχουν σε δράσεις υποστήριξης, βιώνουν προσωπικά την καθημερινή επισφάλεια. Η κ. Αγάπη, στο Στέκι Αλληλεγγύης, έχει κάρτα ανεργίας και προσπαθεί με κάποια ιδιαίτερα μαθήματα να εξασφαλίσει «τα προς το ζην»:

Όχι πολλά, αλλά εντάξει, τα καταφέρνω. Γενικώς, ναι... οι άνθρωποι οι οποίοι βοηθάνε και στηρίζουν τις αλληλέγγυες δράσεις, είναι άνθρωποι οι οποίοι μπορεί να το έχουν βιώσει λίγο όλο αυτό το πράγμα. Όταν είσαι μέσα στην καλοπέραση και στην άνεση δε σου περνάει καν από το μυαλό. Ασχολείσαι με άλλα πράγματα, δικά σου. Οι άνθρωποι οι οποίοι έχουν χρήματα είναι πολύ πιο εσωστρεφείς και εγωιστές...

Η συμβίωση και η δικτύωση εντός των πλαισίων της πόλης μεταξύ λιγότερο και περισσότερο επισφαλών υποκειμένων έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον· τα προσωπικά βιώματα φαίνεται ν' αποτελούν τον κινητήριο μοχλό των αλληλέγγυων δράσεων. Τα υποκείμενα βγαίνοντας από το «δράμα» της υποκειμενικότητας συναντιούνται συλλογικά μέσα από οργανωμένες δράσεις και παλεύουν, με όποιον τρόπο μπορούν, ενάντια στην ανέχεια και την εξαθλίωση. Η σύλληψη της επισφάλειας «ως μία κοινή συνθήκη σημαίνει στην πράξη να εφαρμόζουμε μια αρχή ισότητας, όταν διαπραγματευόμαστε το ερώτημα ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να καλύπτουμε τις βασικές μας ανάγκες και να διατηρούμε βιώσιμη τη ζωή» (Butler, 2011:23).

Η αλήθεια είναι ότι έχουμε μία πολύ καλή ομάδα. Οι κυρίες που βοηθάνε είμαστε... έξι άτομα... «ταγμένες» και τρία τέσσερα άτομα επικουρικά. Είμαστε δέκα άτομα που «την παλεύουμε»... Εμείς έχουμε αποφασίσει, εμείς οι δέκα, τόσο είμαστε... ότι θα φερόμαστε όπως πρέπει να φέρεται ένας άνθρωπος και όχι όπως έχουν μάθει να φέρονται γενικά... Και τελείωσε. Τίποτα παραπάνω... Κι αν δεν ήταν έτσι δε θα ήμασταν εδώ... Αν ο καθένας μπορούσε να μπει στο πετσί του ρόλου, του οποίου προσπαθούμε να καλύψουμε, ελάχιστα, τότε θα ήταν λίγο πιο εύκολο νομίζω... (κ. Αγάπη).

Μέσα από τις αλληλέγγυες δράσεις γίνεται μια προσπάθεια διεκδίκησης του «ανθρώπινου» ενάντια στις βίαιες και απάνθρωπες συνθήκες της καπιταλιστικής ανασυγκρότησης στα πλαίσια του νεοφιλελευθερισμού.

Οι συνεχιζόμενες βίαιες αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων, που τους θέτουν σε κατάσταση επισφάλειας, στρέφουν τα υποκείμενα από τη μία «μέσω μιας υποχώρησης σ' έναν στοργικό κόσμο σχέσεων, πραγματικών ή φαντασιακών σχέσεων φιλίας, σε μία καθημερινότητα αξιοπρέπειας, αυτοσεβασμού και αλληλοαναγνώρισης» (Laliotou, 2013:258)· από την άλλη όμως καλλιεργούν το φόβο, την καχυποψία, και τη βία, που εκφράζονται με διαφορετικούς τρόπους. Φράσεις όπως: *θα κλέψω ή θα σκοτώσω..., ...να πετσοκόψουμε..., ...τα καθίσια..., πρέπει να χυθεί αίμα...*, δηλώνουν την αγανάκτηση, την απογοήτευση και τη «βία», που έχουν υποστεί τα ίδια τα επισφαλή υποκείμενα (Herzfeld, 2011)· «bulling» με το γράμμα του νόμου.

Οι σιωπές και οι φωνές

...Δε λένε πολλά. Έρχονται, ξέρεις, με ένα στυλ πολύ κουμπωμένο, μαζεμένο... «Μήπως θα μπορούσατε...», «Σας παρακαλώ πολύ...». Εντάξει, έχουν αξιοπρέπεια, δεν μπορείς να πεις. Ελάχιστοι είναι αυτοί που θα' ρθουνε και θα πούνε «Α, δεν έχεις τίποτα να μου δώσεις; Γιατί»; Δεν υπάρχουν πολλοί τέτοιοι. Είναι κάποιοι, αλλά, συνήθως, αυτοί που είναι έτσι, είναι... δεν είμαστε και πολύ σίγουροι ότι έχουν άμεση ανάγκη... αυτοί που έρχονται με τσαμπουκά, εννοώ... (κ. Αγάπη)

Οι περισσότεροι από αυτούς που απευθύνονται σε δομές υποστήριξης φαίνεται ότι νοιώθουν άβολα με την ξαφνική έκθεση της επιβίωσής τους στη διαμεσολάβηση που τους καθιστά «επαίτες»· προσπαθούν να διατηρήσουν κάθε ίχνος αξιοπρέπειας και αυτοσεβασμού· τα λίγα λόγια ή οι «σιωπές» τους έχουν τη δύναμη της κραυγής· το «δράμα» που βιώνουν τους θέτει σε μια κατάσταση «απορίας» και η ίδια η σιωπή δηλώνει «διάθεση» (Pereira, 2008). Σε αντίθεση έρχονται κάποιες κραυγές, που αδυνατούν συνήθως να εκφράσουν οτιδήποτε μοιάζοντας με σιωπές.

Η συνεχιζόμενη έκθεση των υποκειμένων στην επισφάλεια δημιουργεί αντιφατικές και αλληλοσυγκρουόμενες συμπεριφορές. Ένας από του «δικαιούχους» στο Κοινωνικό Παντοπωλείο, αφού πήρε κάποια τρόφιμα, απευθυνόμενος στην υπάλληλο που θα υπέγραφε την καρτέλα είπε: *«Τα προϊόντα βλέπω μειώθηκαν, αλλά το προσωπικό αυξήθηκε...»*. Η υπάλληλος ξαφνιάστηκε και ήρθε σε δύσκολη θέση. Μια αίσθηση ενοχής και προσβολής ταυτόχρονα τη διαπέρασε απαντώντας: *«Δε σου τα στερούμε εμείς. Κι εμείς δουλεύουμε με 5μηνια...»*. Η απάντηση δήλωνε ξεκάθαρα την επισφάλεια που βιώνουν οι ίδιοι οι υπάλληλοι.

Το γενικότερο κλίμα ανασφάλειας που βιώνουν τα υποκείμενα από τη μία και η προσπάθεια προσδιορισμού των αιτιών της αδικίας και της ανισότητας από την άλλη καλλιεργούν μια διάχυτη καχυποψία, που παράγει τον κοινωνικό αυτοματισμό. Το να θεωρεί κάποιος αυτόν που έχει απέναντί του και είναι σε λίγο καλύτερη μοίρα από τον ίδιο υπεύθυνο για ό,τι συμβαίνει είναι συχνό φαινόμενο σε συνθήκες «ανταγωνισμού». Ο κοινωνικός αυτοματισμός όμως εκτός από αυθόρμητο ξέσπασμα φαίνεται πως καλλιεργείται, αν σκεφτούμε και τη στοχοποίηση του Δημοσίου μέσω της ρητορικής των κυβερνώντων αποτελώντας τον πρώτο τομέα εφαρμογής των «μέτρων διάσωσης». Το ζητούμενο όμως είναι πώς τα ατομικά και τα μερικά συμφέροντα θα αποκτήσουν συνολικό κοινωνικό πρόσημο στη βάση διεκδίκησης του δικαιώματος στη ζωή και την αξιοπρέπεια.

Περί αξιοπρέπειας και υπερηφάνειας

Εμείς αυτό που προσπαθούμε είναι να τους δίνουμε να έχουν κάποια πραγματάκια στο σπίτι τους. Γιατί, καλό και το συσσίτιο, αλλά μια μέρα, αν σηκωθείς άρρωστος ή αν έχεις το παιδί σου άρρωστο, αν πρέπει να πας για δουλειά – βρήκες επιτέλους ένα μεροκάματο – δεν μπορείς να πας, συνέχεια, και να στήνεις στην ουρά για το συσσίτιο. Πρέπει να ξέρεις ότι έχεις στο σπίτι σου δυο πράγματα, ένα πάκο μακαρόνια, ένα πάκο ρύζι, λάδι,... να φτιάξεις κάτι να φας για μεσημέρι. Πρέπει να υπάρχουν αυτά. Πρέπει να υπάρχει ένα αφρόλουτρο στο σπίτι να κάνεις μπάνιο το παιδάκι σου να μωσχομυρίζει και να μην είναι μες στην «μπίχλα». Πώς θα γίνει; Είναι αξιοπρέπεια αυτό το πράγμα. Είναι αξιοπρέπεια να αισθάνεσαι λίγο καλά με τον εαυτό σου, με το σώμα σου. Έτσι το βλέπω...(κ. Αγάπη)

Η έννοια της αξιοπρέπειας εμπεριέχει τόσο τον αυτοσεβασμό, όσο και την «κοινωνική αναγνώριση» (Λαλιώτου, 2013:253) σ' ένα συγκεκριμένο ιστορικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Η αξιοπρέπεια συνιστά μία από τις θεμελιακές αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταξύ της ισότητας και της ελευθερίας, που βρίσκονται σε άμεση εξάρτηση και ισορροπία μεταξύ τους, έτσι ώστε όταν θίγεται η μια αρχή να πλήττονται και οι άλλες (Baer, 2009). Ως ανθρώπινο δικαίωμα άπτεται του δικαίου και της πολιτικής. Ποια η αξία λοιπόν του ανθρώπου σε συνθήκες οξυμένης ανισότητας και βίαιων αλλαγών στη ζωή του;

Όπως ήδη έχουμε δει μέχρι τώρα τα βάρβαρα νεοφιλελεύθερα μέτρα της καπιταλιστικής ανάκαμψης όξυναν τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες και τις πολλαπλασίασαν, θέτοντας τα υποκείμενα όχι μόνο σε συνθήκες επισφάλειας, αλλά ακραίας φτώχειας και εξαθλίωσης· καλλιέργησαν εκτός από αισθήματα φόβου και αγανάκτησης και την αίσθηση ότι χάνουν τον

αυτοσεβασμό, την αξιοπρέπειά και την περηφάνια τους· γίνονται πολλές φορές ο «άλλος» που έλκει αισθήματα λύπης, συμπόνιας, ακόμα και αποστροφής ή απέχθειας.

...μυρίζουν και... «τσίσσ»... Να στο πω... Εμείς εδώ, οι περισσότεροι, από μακριά προσπαθούμε να δώσουμε το φαγητό... (κ. Ελπινίκη)

Η αποστροφή του «άλλου» ως κάτι μιανό, «ως... εκφυλισμένη ετερότητα» παγιώνει «έναν ασφαλή, σταθερό και ακέραιο εαυτό» (Αθανασίου, 2007:97), ανώτερο του «άλλου» πολλαπλασιάζοντας την ήδη υπάρχουσα ανισότητα.

Πολλοί γονείς μαθητών σε σχολεία αρνήθηκαν να υπογράψουν το έγγραφο αποδοχής σίτισης των παιδιών τους από την Κουζίνα Αλληλεγγύης:

Δε θέλουν να υπογράψουν, πώς να σου πω, γιατί έχουν αυτό... την υπερηφάνεια. Γιατί κι αυτή δεν μπορεί να κρατήσει πολύ. Θα κρατήσει όσο υπάρχει και κάποιο λίπος... (κ. Ελπινίκη)

Η περηφάνια, ως αναγνώριση της αξίας και των δυνατοτήτων του «εαυτού» στα πλαίσια του αυτοσεβασμού, οδηγεί και στην αναγνώριση των δικαιωμάτων και των διεκδικήσεών τους, έτσι ώστε «το δίκιο τού να έχεις δίκιο παρακάμπει τη μεσολάβηση...» (Das & Randeria, 2015:s8). Και το ζητούμενο δεν είναι πόσο θα «κρατήσει το λίπος» του καθενός, αλλά το πώς θα διεκδικήσει το δίκιο του καταργώντας το λόγο ύπαρξης ενός «κορπορατικού ανθρωπισμού», που στρέφει τα υποκείμενα σε μια «υποχώρηση για τη βιωσιμότητα και την αναπαραγωγή των ζώων τους» (Agathangelou, 2013)· πώς τελικά θα εκφραστεί η «ηθική» απέναντι στον άλλον και με πολιτική εμπλοκή (Butler, 2011).

Αναζητώντας το μεροκάματο

Όσοι έχουν περιέλθει σε συνθήκες φτώχειας κι εξαθλίωσης λόγω ανεργίας δεν μένουν παθητικοί αποδέκτες της παρεχόμενης βοήθειας κάποιων δομών, η οποία ουσιαστικά δεν επαρκεί· από τη μία τα παρεχόμενα αγαθά συνεχώς μειώνονται και από την άλλη νιώθουν ότι χάνουν συνεχώς και την ίδια τους την αξιοπρέπεια.

Πολλοί αισθάνονται ότι δεν μπορούν να στηρίζονται πια στις δομές υποστήριξης καθώς *χωρίς χρήματα δεν γίνεται τίποτα*, σύμφωνα με μία δικαιούχο στο Δημοτικό Παντοπωλείο. Η αναζήτηση εργασίας, κάποιου μεροκάματου, μιας «απασχόλησης» λίγων ωρών, εντάσσεται στον καθημερινό αγώνα επιβίωσης τους.

...Μπορεί να κάνουν ένα – δύο μεροκάματα την εβδομάδα. Δηλαδή ψάχνουν οι άνθρωποι δεν είναι τεμπέληδες, απλά δεν είναι εύκολο πια να βρεις δουλειά. Πριν από δύο χρόνια ήταν πιο εύκολο, δηλαδή μπορούσαν να βρούνε κάτι... να πλύνεις μια σκάλα, να φτιάξεις ένα μερεμέτι. Ήταν πιο εύκολο. Τώρα είναι πάρα πολύ δύσκολο... Έρχεται εδώ ο κόσμος και ρωτάει για δουλειά: «Μήπως έχετε κάτι υπόψη»; Όχι, πια. (κ. Αγάπη)

...Αυτούς που ξέρω κάνουν... κάποια ευκαιριακά μεροκάματα, πού και πού. Μη νομίζει τίποτα... άντε να κάνουν ένα – δύο μεροκάματα την εβδομάδα, με το ζόρι... Δύσκολα να βρει ο κόσμος δουλειά... Κάτι λίγοι, καμιά πενήνταριά, στο Άγιο Όρος, στη Μονή Βατοπεδίου... Και πηγαίνει κόσμος εκεί και δουλεύει όπου μπορούν. (κ. Αγαμέμνονας)

Ήρθε σήμερα μία και μου λέει «Ελένη, βρήκες τίποτα (από δουλειά); Το παιδί μου πεθαίνει από την πείνα». (κ. Ελένη)

Στο βωμό της «βιωσιμότητας» εκτίθενται τα σώματα όσων αγγίζουν τα όρια της επιβίωσης. Στο όνομα της «σταθερότητας» αποσταθεροποιείται ολόκληρος ο κοινωνικός ιστός και η ανεργία φαίνεται να φυσικοποιείται. Ο αγώνας για ένα λειψό μεροκάματο μεγάλος και το αφήγημα περί «τεμπέληδων» φαίνεται να αίρεται.

...Και το πρόβλημα είναι όταν δε βρίσκεις δουλειά πέφτει πολύ και η ψυχολογία σου. Σκεφτείτε να μην είχατε την άνεση της δουλειάς, εσείς (τονισμένα), και να μην είχε και κανένας άλλος στην οικογένειά σας. (κ. Αγάπη)

Πώς μπορεί να νιώθει ένας άνθρωπος που δεν μπορεί να αυτοσυντηρηθεί και ν' ανταποκριθεί στις ανάγκες της οικογένειας; Το ζήτημα της εργασίας φαίνεται να συνδέεται με το ζήτημα της ίδιας της ζωής και της αξιοπρέπειας της ανθρώπινης ύπαρξης, που αποτελεί δικαίωμα καθημερινής διεκδίκησης.

Περιμένοντας έναν «μπροστάρη»

Η κ. Ελένη και ο κ. Νίκος αφέθηκαν σε σκέψεις και συναισθήματά αναπτύσσοντας μια μορφή διαλόγου:

κ. Ελένη: ...Δεν πιστεύω ότι μπορούμε να κάνουμε πολλά...

κ. Νίκος: Το τι θα γίνει, κανείς δε γνωρίζει και το άγνωστο πάντα φοβίζει...

- ...κι όλοι περιμένουμε μια σπίθα, όλοι μας...

- ... Περιμένουμε έναν μπροστάρη, δηλαδή να ξεκινήσει κάποιος, να πάμε εμείς από πίσω, να κολλήσουμε..

- Δηλαδή, χθες στην πορεία που κατεβήκαμε – κι εγώ κατέβηκα γιατί δε δούλευα –είχε πολύ κόσμο, πάρα πολύ... Κατεβήκαμε κάναμε το γύρω –γύρω με την πορεία... αλλά, όταν κατέβηκαν τα παιδιά, μάς φεύγαν τα δάκρυα... Και λέω, μ' αυτά τα παιδιά... μπας και ξεκινήσουν... Τα παιδιά είναι η ελπίδα μας... Εκείνη την ώρα συγκινήθηκα· όχι, με τον υπόλοιπο κόσμο· όλοι λέγαμε τα προβλήματά μας...

Η αίσθηση αδυναμίας και το άγνωστο που φοβίζει οδηγούν σε μία κατάσταση αδράνειας και αναμονής. Η νέα γενιά γίνεται η φωτεινή αχτίδα για το θολό μέλλον. Ποιος είναι ο ρόλος όμως της γενιάς των μεσήλικων, που πλήττεται μάλιστα περισσότερο; Η κ. Ελπινίκη δε βλέπει άλλη λύση:

Εκτός αν γίνει κάτι από πολύ ψηλά και τους βγάλουν μια σύνταξη, έστω 200 - 300 ευρώ, τουλάχιστον, με τα τωρινά δεδομένα, για να μπορέσουν να έχουν τα πιο απαραίτητα.

Η αναμονή της λύσης «από τα πάνω» φαίνεται ως «φυσική» αντιμετώπιση του προβλήματος. Η μεταίχμιακή όμως κατάσταση της επισφάλειας, ο συνεχής φόβος για το χειρότερο, δημιουργεί και το διάκενο μεταξύ δράσης και αδράνειας, όπου οι διεργασίες που συντελούνται σε «εαυτό» σε σχέση με τον «άλλο» είναι καταλυτικές. Σε πολλές περιπτώσεις «η δράση των ατόμων φαίνεται να κινείται πέρα από τα όρια του ιδιωτικού χώρου και των οικογενειακών διευθετήσεων» και προσπαθεί να συνδεθεί με συλλογικότητες· κινούμενα έξω από την απομόνωση και την απογοήτευση τα υποκείμενα αναζητούν νέους δρόμους όχι μόνο στο να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες επιβίωσης, αλλά και ν' αντισταθούν στην «κρίση» ασκώντας πολιτική (Vaiou, 2014:9).

*Δεν ήρθε, δεν έρχεται, δε θα 'ρθει ποτέ ο Μεσσίας,
μην περιμένετε...*

(Σάμουελ Μπέκετ, *Περιμένοντας τον Γκοντό*, Μ. Πλωρίτης, 1965:106)

Περί υπομονής

Εγώ απορώ με τον κόσμο... με την υπομονή του κόσμου... Και πόση ανεκτικότητα μπορεί να έχει αυτός ο κόσμος. Έτσι, σ' αυτά τα μέτρα. Σ' αυτή την πολιτική, σ' αυτή την κοινωνία, σήμερα. Δεν μπορώ να καταλάβω, δηλαδή. (κ. Νίκος)

Η υπομονή, η ανεκτικότητα και η «αντοχή», η «διακεκριμένη αντοχή» φαίνεται ν' αποτελούν το μετασχηματισμό ενός είδους βίας σε «μια καθησυχαστική ιστορία» (Muehlebach 2013) διατηρώντας «ένα ίχνος ελπίδας» (Das & Randeria, 2015:s12), παρά το άγχος και την απόγνωση που αναπαράγουν. Ο χρόνος όμως αναδεικνύεται «ένα σημαντικό βοήθημα στα χέρια του κράτους» και της «κυβερνησιμότητας» και η ανάγκη «για άμεση απάντηση ή αναβολή μιας πράξης» μπορεί να γίνει ζήτημα «ζωής και θανάτου» (2015:s12).

Τόσο πολύ έχουν κρυμμένα λεφτά, έχουν αποθεματικά ο καθένας και μπορούν κι ανταπεξέρχονται; Τόσο πολύ; Δεν ξέρω. Εγώ απορώ, απορώ... Δεν ξέρω αν το ξέρετε, αλλά ο Βόλος είναι από τις πρώτες πόλεις, αν όχι η πρώτη πόλη επαρχιακή, σε καταθέσεις και ομόλογα... ήταν τουλάχιστον πριν μία διετία – τριετία... από συζητήσεις που άκουγα... (κ. Νίκος)

Ένας από τους λόγους της υπέρμετρης υπομονής των κατοίκων της πόλης του Βόλου απέναντι στη συνεχιζόμενη «λιτότητα», την ανασφάλεια, την άρση των εργασιακών δικαιωμάτων και την κατάρρευση του Κράτους Πρόνοιας αποδίδεται στα *έτοιμα*, όπως αναφέρουν πολλοί, που αποτελούν οικονομίες κυρίως της μεσαίας τάξης, καθώς τα χρήματα των μεγαλοκαταθετών «διέφυγαν» σε τράπεζες του εξωτερικού. Φαίνεται όμως τον τελευταίο καιρό να γίνεται ιδιαίτερα λόγος για καταθέσεις, ομόλογα και *γεμάτες θυρίδες* σε τράπεζες του Βόλου και πλανιέται το ερώτημα *πώς αποκτήθηκαν*, στα πλαίσια μάλιστα της μεγάλης διάρκειας της κρίσης και της αντοχής απέναντι σ' αυτή. Το ζητούμενο όμως είναι η «υπομονή» όσων επιβιώνουν ή βρίσκονται στο όριο της επιβίωσης, ακόμα και της απόλυτης ένδειας.

Εντάξει. Ως πού θα φτάσει αυτό το πράγμα; Πόσο πάτο; Είμαστε στο ναδίρ, δεν πάει άλλο, δεν πάει... (κ. Νίκος)

*Μπορεί να πράξει λάθος
όποιος δε γυρεύει πολλούς λόγους για να δράσει.
Μα όποιος πάρα πολλούς γυρεύει
μένει άπραγος την ώρα του κινδύνου.
(Μπ. Μπρεχτ, Εγκώμιο στην αμφιβολία, 1936)*

Μια ανάσα ζωής

Τώρα θα πάω ν' αφήσω τα πράγματα και θα πάω για μια βουτιά στις Αλυκές. Το μόνο που μου έμεινε και με ξεκουράζει... είπε ο κύριος με το ποδήλατο έξω από το Κοινωνικό Παντοπωλείο την ώρα που έφευγε, με μια απογοήτευση ζωγραφισμένη στο πρόσωπο, αλλά κι ένα χαμόγελο να σκάει στα χείλια του.

Μέσα σ' ένα γενικότερο κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας ο καθένας προσπαθεί να βρει τους δικούς του τρόπους διαφυγής σε μια προσπάθεια να νοιώσει λίγο καλύτερα με τον εαυτό του και τους άλλους, να ξεφύγει για λίγο από το βάρος της καθημερινότητας και του άγχους. Η «διαφυγή» αυτή χωρίς να δίνει άμεση απάντηση στα προβλήματα, λειτουργεί πολλές φορές λυτρωτικά. Η αίσθηση της τρωτότητας της ανθρώπινης ύπαρξης στρέφει το βλέμμα στις μικροχαρές της ζωής, που η πόλη του Βόλου με το φυσικό της κάλος έχει τη δυνατότητα να προσφέρει.

...

Μα δε θα λένε: Ήταν σκοτεινοί καιροί.

Θα λένε: Γιατί σωπαίνουν οι ποιητές τους;

(Μπ. Μπρεχτ, Σε σκοτεινούς καιρούς, 1937)

Συμπεράσματα

Κατά τη συγγραφή της παρούσας εργασίας πολλά γεγονότα στην κοινωνικοπολιτική σφαίρα βρίσκονται σε εξέλιξη τόσο στη χώρα μας, όσο και διεθνώς εν μέσω της παγκόσμιας καπιταλιστικής «κρίσης». Τα αποτελέσματα της «κρίσης» δεν είναι εύκολο να τα υπολογίσει κανείς μέσα από την πολυπλοκότητα και την πολυμορφία τους, καθώς μάλιστα η παρούσα «κρίση» κλιμακώνεται. Η «κρίση» όμως αυτή είναι ορατή μέσα από την επισφαλή καθημερινότητα των «υποκειμένων» δίνοντας ταυτόχρονα άλλοθι στους κυβερνώντες για θεσμικές μεταρρυθμίσεις νεοφιλελεύθερης μορφής, που εντείνουν την επισφάλεια· τα «κεκτημένα» αίρονται και τα όποια «δεδομένα» καταρρέουν.

Οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις, όπου η «ευελιξία» κυριαρχεί και οι μισθοί μειώνονται, οι αλλαγές στο «ασφαλιστικό», οι μειώσεις των συντάξεων, η ανασφάλιστη – «μαύρη» εργασία, η ανεργία και οι ταυτόχρονες αυξήσεις των άμεσων και έμμεσων φόρων θέτουν τα «υποκείμενα» σε μία κατάσταση συνεχούς ανασφάλειας και φόβου για το «χειρότερο»· φαινόμενα ακραίας φτώχειας είναι ορατά και «καραδοκούν» ωθώντας πολλές φορές σε απόγνωση· οι απαιτήσεις μειώνονται. Ο ανταγωνισμός για μια θέση εργασίας κι ένα μεροκάματο οξύνεται καλλιεργώντας πολλές φορές ξενοφοβικά αισθήματα· δεν είναι λίγοι όσοι ενοχοποιούν τους μετανάστες. Πολλοί όμως αναγκάζονται να μεταναστεύσουν σε χώρες κυρίως της ΕΕ αναζητώντας εργασία και αποτελώντας σε κάποιες περιπτώσεις οι ίδιοι αντικείμενο ρατσιστικών εκδηλώσεων.

Η κοινωνικά ιεραρχημένη αυτή συνθήκη της επισφάλειας, όπου οι «υποχρεώσεις» των πολιτών υπερτερούν των «δικαιωμάτων» τους, στρέφει το βλέμμα πολλές φορές σ' ένα παρελθόν που υποσχόταν ένα καλύτερο μέλλον. Η διάψευση των προσδοκιών και η αναμονή για το «χειρότερο» που φυσικοποιείται, αφήνει μία αίσθηση «κατάντιας» ανοίγοντας δρόμους ενδεχομενικότητας κι επαναπροσδιορισμού της «δημοκρατίας» και του «ανθρώπινου». Η ίδια η ταυτότητα των υποκειμένων μετασχηματίζεται κλονίζοντας τις ισχύουσες κοινωνικές σχέσεις.

Το Δημόσιο Χρέος τίθεται στην προβληματική των υποκειμένων· στα πλαίσια μάλιστα του επαναδανεισμού της χώρας η αποπληρωμή του φαίνεται απίθανη και ο λόγος για «ανάπτυξη» χάνεται στον ορίζοντα για τους μικρομεσαίους μαζί με την «ελπίδα». Οι βίαιες αλλαγές στην καθημερινότητα αφήνουν μια αίσθηση «νόμιμης» κλοπής όχι μόνο του μόχθου, αλλά και της ίδιας της αξιοπρέπειάς των επισφαλών υποκειμένων. Πολλοί αναρωτιούνται για το λόγο της σύγχρονης επισφαλούς συνθήκης που βιώνουν στα πλαίσια της «κρίσης» και του «χρέους». Οι

προσωπικές ευθύνες και επιλογές φαίνεται να κυριαρχούν· οι ενοχές εσωτερικεύονται φτάνοντας σε σημείο μαζικής αυτοενοχοποίησης. Η καταναλωτική μανία και η «απληστία», που οδηγούσε σε λήψη δανείων και πιστωτικών καρτών, οι «λαμογιές», η κακή διαχείριση των εσόδων και των επιδοτήσεων, η ελλειπής εργασιακή ηθική, η έλλειψη συνέπειας και πειθαρχίας τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στο δημόσιο τομέα, τίθενται σε πρώτο πλάνο. Τα χαρακτηριστικά αυτά μάλιστα αποδίδονται και σε μια ιδιαίτερη νοοτροπία των Ελλήνων ανασηματοδοτώντας το εθνικό φαντασιακό και ισομοιράζοντας τις ευθύνες σε «μικρούς» και «μεγάλους». Δε λείπουν και οι προβληματισμοί για τις ευθύνες του «άλλου», των διεφθαρμένων πολιτικών, τα «διαφυγόντα» κέρδη και την «παγκοσμιοποίηση», που φαίνεται να κλονίζουν λίγο το «όλοι μαζί» οδηγώντας όμως ταυτόχρονα σε αντιφάσεις που ενισχύουν την επισφάλεια. Συνέπειες της «κρίσης» φαίνεται να ταυτίζονται με αιτίες σε κάποιες περιπτώσεις και όσα συμβαίνουν φυσικοποιούνται ξεπερνώντας τις δυνάμεις και τις διαθέσεις των πληροφορητών.

Η διάσταση «ρητορικής» και πολιτικών αποφάσεων κλονίζουν το ιδεώδες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, όχι όμως και του «μεσσιανισμού». Οι συνεχείς απογοητεύσεις από πολιτικούς και συνδικαλιστικούς εκπροσώπους σε συνδυασμό με το φόβο για το χειρότερο και τη μείωση των απαιτήσεων φαίνεται να θέτουν την πλειοψηφία των πληροφορητών σε κατάσταση απορίας και αδράνειας. Αρκετοί προβληματίζονται για το αν το ατομικό βόλεμα αποτελεί τελικά λύση διεξόδου στην επισφάλεια και στρέφονται ή προσπαθούν να στραφούν σε συλλογικές δράσεις. Ο φόβος του «διχασμού» όμως και προβλήματα συνεννόησης φαίνεται να θέτουν σε αμφισβήτηση το «όλοι μαζί» και τη «συλλογικότητα» δημιουργώντας αντιφάσεις. Γενικότερα η νοηματοδότηση της «συλλογικότητας» και του «συνανήκειν» προκαλεί ερωτηματικά, ενώ η αναμονή ενός «μπροστάρη» είναι ορατή.

Η «κρίση» για πολλούς φαίνεται να επήλθε ως μία ευκαιρία για επαναφορά στην «τάξη» επιφέροντας πολλές νοηματοδοτήσεις. Το πλήθος των υποκειμένων όμως που οδηγείται όχι μόνο σε συνθήκες επισφάλειας, αλλά και ακραίας φτώχειας θέτει συστήματα αξιών σε επαναδιαπραγμάτευση προς αναζήτηση του «ανθρώπινου». Η ανάγκη άμεσης αντιμετώπισης κυρίως φαινομένων απόλυτης ένδειας κινητοποιεί τα υποκείμενα, περισσότερο ή λιγότερο επισφαλής, τα οποία δικτυώνονται εθελοντικά σε διάφορες άτυπες και μη δομές υποστήριξης. Πυλώνας στήριξης των δράσεων αυτών αναδεικνύεται η αλληλεγγύη των επισφαλών υποκειμένων, η οποία σε πολλές περιπτώσεις αγγίζει και διαπερνά τα όρια της φιλανθρωπίας. Μέσα από τις δράσεις αυτές αναδεικνύονται ποικίλες ιδεολογικές και πολιτικές προσεγγίσεις, που ορίζουν σημεία σύγκλισης και διαφορών στον τρόπο λειτουργίας τους.

Και ενώ το κράτος πρόνοιας εκλείπει, το ίδιο το κράτος κάνει ορατή την παρουσία του μέσω των φορέων του σε δομές «υποστήριξης», η δράση των οποίων βασίζεται χορηγίες ιδιωτών και «προγράμματα» της ΕΕ. Γενικότερα φαίνεται όλο και περισσότερο να παραχωρούνται στην ιδιωτική πρωτοβουλία αρμοδιότητες του δημοσίου. Η παρουσία των ΜΚΟ σε όλο το πλέγμα του κοινωνικού ιστού για την αντιμετώπιση προβλημάτων γίνεται όλο και πιο έντονη. Η λειτουργία τους όμως είναι διφορούμενη και αμφισβητείται, καθώς εμπλέκονται σε πρακτικές κυβερνησιμότητας και σε διάφορα κατά καιρούς «σκάνδαλα». Οι αυξανόμενες ανάγκες και η επισφάλεια των ίδιων των εθελοντών σε δομές υποστήριξης άτυπης μορφής θέτουν σε μερικές περιπτώσεις τη λειτουργία τους σε πλαίσια «νομιμότητας» με τη μορφή ΜΚΟ.

Η ζωή των μικρομεσαίων τίθεται σε συνεχή έλεγχο και η αβέβαιη επιβίωση τους διαμεσολαβείται ποικιλοτρόπως καταρρακώνοντας κάθε ίχνος αξιοπρέπειας και υπερηφάνειας. Οι ποικίλες δράσεις «υποστήριξης» αναδεικνύουν ουσιαστικά τις αυξανόμενες κοινωνικές ανισότητες λειτουργώντας κυρίως όμως σε πλαίσια «σταθερότητας» και διαχείρισής τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί ο ίδιος ο λόγος των πληροφορητών, που φαίνεται να διαπνέεται από στοιχεία «ηγεμονικού αφηγήματος». Η σύλληψη και νοηματοδότηση της «κρίσης», του «χρέους» και της «επισφάλειας» στην οποία έχουν περιέλθει, καθώς και οι τρόποι αντιμετώπισης και διαφυγής, που έμμεσα ή άμεσα προτείνονται, διακατέχονται από τον κυρίαρχο λόγο των ΜΜΕ. Το «όλοι μαζί» και το «κοινό συμφέρον», τα ζήτημα νοοτροπίας και κουλτούρας, το ζήτημα των διεφθαρμένων «προσωπικοτήτων» – πολιτικών και πολιτών – και οι «απρόσωπες» τράπεζες φαίνεται να δίνουν άλλοθι στο ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα, που τρέφεται και αναπτύσσεται σε πλαίσια ανταγωνισμού, απληστίας και λαμογιάς σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης αποσιωπώντας τις ανισότητες και απορροφώντας τους κραδασμούς τους.

Ενδιαφέρον επίσης προκαλεί το γεγονός ότι στο λόγο των πληροφορητών δεν θίγεται καθόλου η ΕΕ και η πιθανότητα εμπλοκή της στην εγχώρια και την παγκόσμια «κρίση». Κάποιες έμμεσες αναφορές νοηματοδοτούνται κυρίως θετικά στα πλαίσια του «συνανήκειν» και την επαναφορά της χώρας μας σε «τάξη» αναδεικνύοντας ταυτόχρονα το ηγεμονικό φαντασιακό της Δύσης: τρωτά σημεία φαίνεται να εντοπίζονται στην πολιτική ηγεσία της χώρας και τον τρόπο διακυβέρνησης. Η «κρίση» θεωρείται κυρίως ως εγγενές φαινόμενο της Ελλάδας ή ότι πλήττει περισσότερο τις χώρες του Νότου. Η ίδια η ΕΕ αναδεικνύεται ως μία κανονιστική συνθήκη. Στο λόγο των «απλών» καθημερινών ανθρώπων, που παλεύουν για την ίδια τους την επιβίωση, φαίνεται να μεταλαμπαδεύεται μία ιεραρχικότητα σε σχέση με τον «Ευρωπαίο» και τον «άλλο», που πηγάζει από τον αποικιακό και μετααποικιακό λόγο. Το ζήτημα όμως είναι αν τελικά θεωρείται αυτονόητο ότι «Ευρώπη» και «Ευρωπαϊκή Ένωση» ταυτίζονται ή αν όλοι εννοούμε το ίδιο πράγμα.

Η «κρίση» – όχι μόνο στη χώρα μας – φαίνεται να επήλθε ως νομιμοποίηση της ατζέντας νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Η επισφάλεια που βιώνεται από τα υποκείμενα μέσω των βίαιων αυτών και σταδιακών «μεταρρυθμίσεων» αποτελεί μία μορφή «επιτήρησης» και «πειθάρχησης» όπου τα «σώματα» προετοιμάζονται για την υποταγή τους στην επερχόμενη «ανάπτυξη». Το κεφάλαιο και η εξουσία του φαίνεται να παίρνει πίσω ό,τι κατακτήθηκε με τους κοινωνικούς και ταξικούς αγώνες στο όνομα του ανταγωνισμού της αγοράς. Η επίπλαστη κοινωνική ειρήνη και ευημερία στα πλαίσια της ταξικής συνεργασίας φαίνεται να έδωσε χρόνο στο Κεφάλαιο να ανασυνταχθεί. Από την άλλη η συνεχιζόμενη έκθεση των εργαζομένων και των ευάλωτων κατηγοριών στην επισφάλεια καλλιεργεί αισθήματα απογοήτευσης, απελπισίας, ματαιώσης, ενοχής, μελαγχολίας και φόβου, που τους ωθούν σε απομόνωση ή βίαια ξεσπάσματα στα πλαίσια ενός κοινωνικού αυτοματισμού. Ταυτόχρονα όμως διαφαίνονται και σημάδια ενδυνάμωσης, που θέτουν τα υποκείμενα αντιμέτωπα με «δομές υποταγής και εκμετάλλευσης» (Papailias, 2011) σε δρόμους όπου η ατομικότητα συναντά τη συλλογικότητα.

Η ίδια η «επισφάλεια» φαίνεται να έχει ταξικό πρόσημο. Όλοι όμως τελικά κολυμπάμε σ' αυτά τα νερά που «είναι μέρος του Ωκεανού της ιστορίας...» (Said, 2004:137), όπου στις τεταμένες εποχές που ζούμε η «επισφάλεια» αποτελεί «κοινή συνθήκη» στην αναζήτηση του «ανθρώπινου». Κάθε υποκείμενο, ως ιστορικό υποκείμενο, έχει τη δική του ιδιαίτερη ταυτότητα που διαμορφώνεται και διαμορφώνει σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο ως αναπόσπαστο τμήμα του σύνθετου, πολύπλοκου και εξελισσόμενου τοπίου της επισφάλειας.

Θα ήθελα να γράψω ένα διήγημα που να λέγεται 'Ηθελα'

(Α. Τσέχωφ, *Ο Γλάρος*, Μ. Πλωρίτης, 1965:41)

Η εθνογραφική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, στηρίχτηκε στη «μελέτη περίπτωσης» και παρουσιάζει κάποιους περιορισμούς. Ο χρόνος πραγματοποίησής της και ο τόπος θέτουν τα δικά τους όρια. Η άντληση των στοιχείων, η ανάλυση και η ερμηνεία τους ορίζεται από την προσωπικότητα του ερευνητή μελετώντας μάλιστα ένα εξελισσόμενο πεδίο «εν θερμώ». Οι πληροφορητές, συναισθηματικά φορτισμένοι υπό την πίεση της επισφάλειας που βιώνουν, εκφράζουν κάποιες φορές μία επιφυλακτικότητα από την οποία τα ρητά και άρρητα στοιχεία που πηγάζουν είναι δύσκολο να ερμηνευτούν· κάποιες διευκρινιστικού τύπου ερωτήσεις ίσως να ήταν απαραίτητες.

Ενδιαφέρον για περεταίρω έρευνα θα μπορούσε να αποτελέσει ίσως μια πιο επισταμένη μελέτη των δομών υποστήριξης και της δικτύωσής τους. Μία συγκριτική μελέτη πάλι για το πώς βιώνεται η επισφάλεια εν μέσω «κρίσης» σε άλλα μέρη της Ελλάδας ή ακόμα και της

Ευρώπης θα είχε ενδιαφέρον εντοπίζοντας και τις ιδιαιτερότητες του τόπου. Η ίδια η κλιμάκωση της «κρίσης» και της «επισφάλειας» αποτελεί όμως μια ερευνητική πρόκληση σε βάση διεπιστημονικής προσέγγισης.

Βιβλιογραφία

Abélès Marc (2004) *An Anthropological Approach to EU Institutions*, Twenty-First Century Papers: On-Line Working Papers University of Wisconsin-Milwaukee: 1-26

Abu – Lughod Lila (1997) *The Interpretation of Culture(s) after Television*, Representations, Special Issue: The Fate of "Culture": Geertz and Beyond (59): 109-134

Agathangelou Anna (2013), *Outbreaks of Cholera, Capitalism and Humanitarianism: Power Grabs and the Unmaking of Corporeality in Haiti and the Dominican Republic*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 140-141 Β' – Γ', 2013, σ.185-201

Αθανασίου Αθηνά (2007) *Ζωή στο Όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα, Εκκρεμές

Allison Anne (2012) *Ordinary Refugees: Social Precarity and Soul in 21st Century in Japan*, Anthropological Quarterly, 85 (2): 345-370

Andersson Jenny (2006) *Socializing Capital, Capitalizing the Social: Contemporary Social Democracy and the Knowledge Economy*, Harvard, Center for European Studies, Working Paper Series #145: 1-21, <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/Andersson.pdf>

Angelidou Alikí (2013) *Coping With Precarity: Neoliberal Global Politics and Female Migration from Bulgaria to Greece (Taking the Lead from the Case of Konstantina Kuneva)*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 140-141 Β' – Γ': 217-231

Αφουξενίδης Αλέξανδρος & Γαρδίκη Μαρία (2014), *Χαρτογραφώντας την Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα Σήμερα: Προβλήματα και Προοπτικές*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 143 (Β'): 33-53

Baer Susanne (2009), *Dignity Liberty, Equality: A Fundamental Rights Triangle of Constitutionalism*, The University of Toronto Law Journal, Vol. 59, No. 4, pp. 417-468, University of Toronto Press

Βαΐου Ντίνα (2013), *Δια-εθνικές καθημερινότητες στην πόλη: Επανεξετάζοντας έμφυλες σχέσεις και πρακτικές φροντίδας στις γειτονίες της Αθήνας*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 140-141 Β' – Γ', 2013, 71-86

Butler Judith (2011), *Επιτελεστικότητα και Επισφάλεια: Η Τζούντιθ Μπάτλερ στην Αθήνα*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου, Αθήνα, Νήσος

Boin Arjen & Rhinard Mark (2008), *Transboundary Crises: What Role for the European Union?* International studies Review 10 (1):1-26

Búrca Gráinne de (2011), *THE ROAD NOT TAKEN: THE EUROPEAN UNION AS A GLOBAL HUMAN RIGHTS ACTOR*, The American Journal of International Law, 105(4): 649-693

Comaroff Jean and Comaroff L. John (2000), *Millenial Capitalism: First Thoughts on a Second Coming*, Public Culture 12(2):291-343

Γληνός Δημήτρης (1945) *Η Τριλογία του Πολέμου: Οι Μονόλογοι του Ερημίτη της Σαντορίνης*, Αθήνα, Τα Νέα Βιβλία, Α.Ε, PDF

Das Veena and Randeria Shalini (2015) *Politics of the Urban Poor: Aesthetics, Ethics, Volatility, Precarity*, Current Anthropology, 56(S11): S3-S14

Δημόγλου Αίγλη (2005), *Η Βιομηχανία στο Νομό Μαγνησίας: Από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Κέρκυρα

Dionne Carmen (2015), *The Development of Practice Guidelines in the Social and Human Sciences*, Canadian Psychology / Psychologie canadienne, 56(4):357-367

Dosse Francois (2000), *Η Ιστορία σε Ψίχουλα*, μτφ. Αγγελική Βλαχοπούλου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο

Escobar Arturo (2001) *Culture sits in places: reflections on globalism and subaltern strategies of localization*, Political Geography 20: 139–174

Enrigenis Ioannis (2014) *Αντίπαλον δέος: Έξωθεν φόβος και συλλογική δράση*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Georgios Steiris, Book Reviews, Historein vol. 15.1 (2015), σ. 177-179

Foucault Michel (1984), *Ομιλίες και Γραπτά, Περί αλλοτινών χώρων* (διάλεξη στη λέσχη αρχιτεκτονικών μελετών, 14 Μαρτίου 1967). *Architecture, Mouvement, Continuité*, τεύχος 5ο, Οκτώβριος 1984, 46-49.

Foucault Michel (1989), *Επιτήρηση και τιμωρία*, μτφ. Καίτη Χατζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη, Αθήνα, Ράππα

Gazi Effi (2010), *History between Reflexivity and Critique*, Introduction, Historein, vol 10, σ. 5-9

Graeber David (2013), *Χρέος: Τα πρώτα 5000 χρόνια*, μτφ. Γιάννης Βογιατζής κ. ά, επιμ. Σπύρος Κουρούκλης, Αθήνα, Στάσει Εκπίπτοντες (New York 2011)

Herzfeld Michael (2011), *Crisis Attack: Impromptu Ethnography in the Greek Maelstrom*, Anthropology Today, 27 (5):22-26

Hobsbawm Eric (2011) *Πώς να αλλάξουμε τον κόσμο: Μαρξ και Μαρξισμός, 1840-2011*, μτφ. Μάνια Μεζίτη, επιμ. Νικηφόρος Σταματάκης, Αθήνα, Θεμέλιο

Θωμαδάκης Σταύρος (2010), *Η κρίση, τα κράτη και οι αγορές*, http://www.historein.gr/2010/05/blog-post_15.html#more

Kim Kathleen (2015) Beyond Coercion, 62 *Ucla Law Review* 1558, University of California: 1558-1584

Kirkup Alex and Evans Tony (2009), *The Myth of Western Opposition to Economic, Social, and Cultural Rights? A Reply to Whelan and Donnelly*, *Human Rights Quarterly*, 31(1):221-238

Laliotou Ioanna (2013) Greek Crisis Foreseen: The Future in Migrancy, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141 Β' – Γ':247-260

Λένιν Βλαντιμίρ Ίλιτς (1980), *Ο Καπιταλισμός και το Κοινοβούλιο* τ.21:380-382, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή ΕΠΕ

Λένιν Βλαντιμίρ Ίλιτς (1980), *Ο Ιμπεριαλισμός, Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού, Άπαντα*, τ.27:303-536, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή

Λένιν Βλαντιμίρ Ίλιτς (1986), *Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, μτφ. Ομάδα Ελλήνων Επιστημόνων Μαρξιστών (1918)

Λένιν Βλαντιμίρ Ίλιτς (1986), *Ο «Αριστερισμός» Παιδική Αρρώστια του Κομμουνισμού*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, μτφ. Ομάδα Ελλήνων Επιστημόνων Μαρξιστών (1920)

Λιάκος Αντώνης (2010 α), *Παράλληλοι λόγοι για την κρίση*, http://www.historein.gr/2010/03/blog-post_24.html#more

Λιάκος Αντώνης (2010 β), *Η απορροή του κοινωνικού από το πολιτικό. Τι διακυβεύεται με το εργασιακό νομοσχέδιο*; <http://www.historein.gr/2010/07/blog-post.html#more>

Λιάκος Αντώνης (2011), *Πέντε παράγραφοι για την κρίση*, <http://www.historein.gr/2011/01/blog-post.html>

Liakos Antonis and Hara Kouki (2015), *Narrating the story of a failed national transition: discourses on the Greek crisis, 2010–2014*, *Historein*, 15(1): 49-61

Linnekin Jocelyn (1991), *Cultural Invention and the Dilemma of Authenticity*, *American Anthropologist*: 446-449

Μαρξ – Ένγκελς, *Διαλεκτά Έργα*, τ. 1 & 2, Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ (Μόσχα, 1948)

Μαρξ Καρλ (1978), *Το Κεφάλαιο*, τ. 1^{ος}, σ. 659, 779-781, μτφ. Παναγιώτης Μαυρομμάτης, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή

Μαρξ Καρλ (1978), *Το Κεφάλαιο*, τ. 3^{ος}, σ.1007-1008, μτφ. Παναγιώτης Μαυρομμάτης, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή

Μαρξ Καρλ (1985), *Μισθός, Τιμή και Κέρδος*, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή

Μπελογιάννης Νίκος (1998), *Το ξένο Κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή

Μπιλάλης Μήτσος (2015), *Το Παρελθόν στο Δίκτυο: Εικόνα, Τεχνολογία και Ιστορική Κουλτούρα στη Σύγχρονη Ελλάδα (1994-2005)*, *Historein* (Αθήνα, Νεφέλη), ηλεκτρονική έκδοση: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης & Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Muehlebach Andrea & Shoshan Nitzan (2012), *Special Collection: Post Fordist Affect, Introduction*, *Anthropological Quarterly* 85(2):317-343

Muehlebach Andrea (2013), *On Precariousness and the Ethical Imagination: The Year 2012 in Sociocultural Anthropology*, *American Anthropologist* 115(2): 297–311

Mueller C. Denis (2005), *Rights and Liberty in the European Union*, *Supreme Court Economic Review*, 13:1-17

Negri Antonio (2008), *Empire and Beyond*, translated by Ed Emery, Polity Press (2006)

Osella Caroline & Osella Filippo (2006), *Once upon a time in the West? Stories of migration and modernity from Kerala, South India*, *Journal of the Royal Anthropological Institute* (N.S.): 569-589

Pace Michelle (2004), *The Euro-Mediterranean Partnership and the Common Mediterranean Strategy? European Union Policy from a Discursive Perspective*, *Geopolitics*, 9(2): 292–309

Papailias Penelope (2011), *Beyond the "Greek Crisis": Histories, Rhetorics, Politics*, *Cultural Anthropology* Online: <https://www.culanth.org/fieldsights/243-beyond-the-greek-crisis-histories-rhetorics-politics>

Pereira Pedro Paulo Gomes (2008), *Anthropology and Human Rights: Between Silence and Voice*, *Anthropology and Humanism*, 33(1/2):38–52

Πλωρίτης Μάριος (1965) *Πρόσωπα του Νεότερου Δράματος*, Αθήνα, Εκδοτική Εταιρεία

Roemer E. John (2012), *Ideology, Social Ethos, and the Financial Crisis*, *The Journal of Ethics*, 16(3):273-303

Said Edward (2004), *Σύγκρουση λόγω άγνοιας*, στο *Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική*, μτφ. Μάρθα Μιχαηλίδου, Αθήνα, Μεταίχμιο: 129-137 (2001)

Samers Michael (2003), *An emerging geopolitics of illegal immigration in the European Union*, *European Journal of Migration and Law*: 1-26

Shaw Jo (1998), *The Interpretation of European Union Citizenship*, *The Modern Law Review* 61 (3): 293-317

Spyridakis Manos (2013), *The Liminal Worker: An Ethnography of Work, Unemployment and Precariousness in Contemporary Greece*, England, Ashgate, http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781409428244_sample_949061.pdf

Τζιφάκης Νικόλαος (2014), *Τα Διεθνικά Δίκτυα Πολιτικής και οι Διεθνείς ΜΚΟ ως Φορείς Προαγωγής της Ανθρώπινης Ασφάλειας*, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 143 (Β'):121-143

Τσαρδανίδης Χαράλαμπος (2014), *Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη, Ελληνικές Επιχειρήσεις και ΜΚΟ*, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 143 (Β'):85-120

Tsebelis George, Jensen B. Christian, Kalandrakis Anastassios and Amie Kreppel (2001), *Legislative Procedures in European Union: An Empirical Analysis*, British Journal of Political Science 31(4): 573-599

Τσιμπιρίδου Φωτεινή (2013), *Προς μία Δημιουργική Κριτική του Ανθρώπινου: Εμπειρίες Επισφάλειας, Αντίστασης και Υπονόμευσης από μια Τραβεστί Κούρδισσα Φεμινίστρια Καλλιτέχνιδα της πόλης*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 140-141 Β΄- Γ΄: 133-151

Τσιντζιλώνης Χρήστος (2000), *Από την Ιστορία του Εργατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος*, ΚΟΜΕΠ τ.2

Vaiou Dina (2014), *Tracing aspects of the Greek crisis in Athens: Putting women in the picture*, European Urban and Regional Studies, Sage: 1-11

Vecchio P. Robert (1980), *The Function and Meaning of Work and the Job: Morse and Weiss (1955) Revisited*, The Academy of Management Journal, 23(2):361-367

Wescoat James L. (1992), *Common Themes in the Work of Gilbert White and John Dewey: A Pragmatic Appraisal*, Annals of the Association of American Geographers, 82(4):587-607, Taylor & Francis Group

Wricht Susan (2004), *Η πολιτικοποίηση της «κουλτούρας»*, στο Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική, μτφ. Μάρθα Μιχαηλίδου, Αθήνα, Μεταίχμιο: 73-107 (1998)